

Szabó Eszter

Száz év előtt – száz év után
Az erdélyi hivatásos színjátszás 1892-es
centenáriuma

Témavezető: Dr. Szajbély Mihály DSc.

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Klasszikus magyar irodalom program

Szeged

2019

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	4
<i>Regionális nézőpont és mikroszintű elemzés</i>	<i>8</i>
A kolozsvári Petőfi-ellenkánon, avagy kinek a feladata jubileumot szervezni	10
<i>A centenáriumok kultusza a 19. században</i>	<i>18</i>
A kolozsvári hivatásos színjátszás százéves évfordulójának előkészületei	26
<i>Egy centenárium előkészítése</i>	<i>26</i>
<i>A színházi ünnepek párbeszéde és a forgatókönyv alakulása.....</i>	<i>32</i>
<i>Színházi reprezentáció, városi reprezentáció és az ünnep mediális közege</i>	<i>38</i>
Kettős centenárium Kolozsváron: Katona József és az erdélyi hivatásos színjátszás ünnepe	41
<i>A kolozsvári kettős centenárium</i>	<i>43</i>
<i>Az elhalasztott centenárium.....</i>	<i>45</i>
Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepe	50
<i>Képek a vásárban, képek a színházban</i>	<i>50</i>
<i>Theodor Körner Zrínyije Kolozsváron</i>	<i>53</i>
<i>Az ősök emlékezete: az élőképek szereplőinek kiválasztása</i>	<i>57</i>
<i>„Finis coronat opus”: az élőképek.....</i>	<i>61</i>
<i>A lóversenyről a színpadra: az arisztokrácia térfoglalása.....</i>	<i>64</i>
Párhuzamos fogadások, diskurzusok és közösségek: a centenáriumi díszebéd és kontextusa	69
<i>„A hallgatást csak a füstölt nyelvnek ajánlhatni”. Ünnepi és évfordulós alkalmak a 18–19. században.....</i>	<i>69</i>
<i>Ünnepi fogadások a kolozsvári centenáriumon.....</i>	<i>71</i>
<i>Négy fogadás, négy értelmezés</i>	<i>73</i>
Száz év előtt – száz év után. A színháztörténet elbeszélése a centenáriumi ünnepen.....	76

<i>Ferenczi Zoltán színháztörténete</i>	76
<i>Száz év előtt – száz év után</i>	78
<i>Színházi fényképezés Kolozsváron</i>	82
<i>Egyidejű egyidejűtlenségek az Emlékkönyvben</i>	85
Az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumának gazdasági vonatkozásai	90
<i>A színház kutatás gazdaságtörténeti lehetőségei</i>	90
<i>Mennyibe kerül egy színházi centenárium megszervezése?</i>	92
<i>Számlák és adományok</i>	93
<i>Ingyenjegy az állami kezelésért</i>	95
<i>Az Operaház csillogó kosztümjei</i>	97
Párhuzamos támogatáspolitikák a 19. század végi kolozsvári színházban	104
<i>Az öndefiníció és következményei (országos, állami, államilag segélyezett színház)</i>	107
<i>Párhuzamos mecenatúrák, rivalizáló elképzelések</i>	109
<i>A hatalom retorikája: a Tisza–Mikó levelezés rétegei</i>	111
<i>A kolozsvári színügy lehetőségei és az állami mecenatúra</i>	117
<i>A centenáriumi ünnepség és az állami kezelés ügye</i>	118
Összegzés	124
Summary	128
Bibliográfia	130
<i>Levéltári források</i>	130
<i>Felhasznált sajtó</i>	130
<i>Felhasznált irodalom</i>	131
Függelék	140

Bevezető

Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? – tette fel a kérdést Gyáni Gábor a *Hadtörténelmi Közlemények* 2006/1. számában megjelent tanulmánya címében, amely később helyet kapott a *Relatív történelem* című tanulmánykötetében is.¹ A *Metatörténeti megfontolások* alcímet viselő írás az ún. nyelvi fordulat (linguistic turn) utáni történetírás lehetőségeit vette fontolóra a mohácsi csata esettanulmányán keresztül. A tanulmány a magyar hadtörténetírás helyzetét és lehetőségeit fontolgató vitaindítóként számos reakciót váltott ki, a folyóirat hasábjain évfolyamokon átívelt a polémia.² Nem céloz sem a vitát, sem a két diszciplína – a társadalomtörténet és a hadtörténet – módszertani különbségeit elemezni, azonban Gyáni Gábor problémafelvetése és a posztmodern történelemelmélet nyomán felmerül a kérdés: elbeszélhető-e egy centenáriumi ünnepség hiteles története? Pontosabban: hányféle elbeszélése lehet egy centenáriumnak, a hivatásos erdélyi magyar színjátszás 1892. november 10. és 12. között Kolozsváron megtartott évfordulójának.

Jean-François Lyotard a posztmodern a nagy elbeszélések iránti bizalmatlanságként határozta meg,³ a történelmi diskurzusban a posztmodern szkepszis eredményeként a történelem helyett a történetekre tevődik át a hangsúly.⁴ A magyar színháztörténetírásra lefordítva: ennek nagyelbeszéléseiben a kolozsvári színház periférikus helyet foglalt el, a klasszikus színháztörténeti monográfiák csak röviden foglalkoztak vele, és jelentősége alárendelődött a fővárosi intézményeknek.⁵ Szükség volt a regionális nézőpontra és az egy nagy történettel szemben a történetek emancipációjára ahhoz, hogy a kolozsvári színház láthatóvá váljon. A színház korai időszakát, reformkori működését vizsgálja Egyed Emese és az általa vezetett Interkulturali-THÉ kutatócsoport. Az elmúlt időszakban Bartha Katalin Ágnes végzett alapkutatásokat főként a 19. század közepének kolozsvári színházáról, illetve az erdélyi

¹ GYÁNI Gábor, „Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások”, *Hadtörténelmi Közlemények* 119, 1. sz. (2006): 121 – 133; GYÁNI, „Elbeszélhető-e...”, in GYÁNI Gábor, *Relatív történelem*, 220–240 (Budapest: Typotex, 2007).

² Köztük: R. Vároky Ágnes, „Történetírás, kritika és emlékezet”, *Hadtörténelmi Közlemények* 120, 2. sz. (2007): 623–648; Gyáni Gábor, „A csatatörténettől a történelem terhéig”, *Hadtörténelmi Közlemények* 120, 2. sz. (2007): 687–694. Hermann Róbert, „Megírható-e az 1848–1849-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái”, *Hadtörténelmi Közlemények* 120, 2. sz. (2007): 649–686. Teljesebb listáért l. a *Korall* folyóirat hadtörténeti tematikus számában POLLMAN Ferenc, „»Marcona« történelem: hadtörténetírás határon innen és túl”, *Korall* 9, 33. sz. (2008): 120–128, 123, 17. láb.

³ Jean-François LYOTARD, „A posztmodern állapot” in *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*, összeáll. BUJALOS István, Horror Metaphysicae (Budapest: Századvég – Gond, 1993), 7–145, 8.

⁴ GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* (Budapest: Napvilág, 2000), 11.

⁵ KERÉNYI Ferenc, szerk., *Magyar színháztörténet 1790–1873* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990); GAJDÓ Tamás, szerk., *Magyar színháztörténet 1873–1890* (Budapest: Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2011).

Shakespeare-recepcióról, E. Kovács Gyula színész-rendezőre fókuszálva.⁶ Szintén alap kutatások folynak a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar irodalomtudományi Intézetében dr. T. Szabó Levente vezetésével. A műhely a század második felére, különösen az 1870-es évekre fókuszál – magam is itt kezdtem alaposabban foglalkozni a színház történetével.

A történetírás nyelvi fordulata a nyelvre úgy tekint, mint egy nem semleges közvetítő közegre, valamint felhívta a figyelmet a megismerhetőség bizonytalanságára, ugyanis „a történész a múltat ábrázolva mások elbeszélései és magyarázatai alapján tájékozódik, mások tapasztalataira és értelmezésére hagyatkozik”, ugyanakkor a források töredékessége miatt a forráskritikai módszerbe vetett hitt is megingott.⁷ A történelemről a történetekre áthelyeződött hangsúly következtében a nyelvi fordulatból kinőtt főbb irányzatok – Hayden White narrativista szemléletmódja, Michel Foucault diskurzuselemzése vagy a történettudományra is vonatkoztatható hermeneutika – az elbeszélések sokféleségére irányította a figyelmet.⁸ White a történelmi és fikcionális narratívát egymással szorosan összefüggőnek tartja, a történeti művet pedig inkább konstrukciónak, mint rekonstrukciónak. „A történész a múltról szóló beszámolóját egy megkomponált történet keretében adja elő; szüksége van tehát a célnak legjobban megfelelő nyelvre és irodalmi formára, hiszen csak az így megalkotott narráció képes a múltat történelemmé avatni.”⁹ Foucault diskurzuselemző módszerével heterogén forráskorpuszon elemezte az egyes diskurzív stratégiák működését. Szajbély Mihály luhmann-i fogalommal az irodalom történetét – de a történettudományra is érvényes módon – „komplexitás-redukciók eredményeként létrejött és időlegesen kanonizálódott elbeszélések összességeként” jellemezte. „A komplexitás-redukciók határai azonban újra és újra meghúzhatók: más marad kívül, és megint más kerül belül a redukált területen. Így aztán a múltról többféle, egymással gyakran nehezen vagy egyáltalán nem összeegyeztethető, a saját maga által alkalmazott komplexitás-redukció alapján mégis érvényes narratíva hozható létre. Ezek azonban nem érvénytelenítik egymást, még akkor sem, ha radikálisan eltérő eredményekre jutnak.”¹⁰

A kolozsvári színház centenárium kiváló alkalmat kínált az szervezőknek és résztvevőknek az elmúlt száz év elbeszélésére, leírására, illusztrálására. Az ünnep óhatatlanul

⁶ BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció* (Budapest: Argumentum, 2010).

⁷ GYÁNI, *Emlékezés*, 17.

⁸ KISANTAL Tamás és SZEBERÉNYI Gábor, „A történetírás »nyelvi fordulata«” in *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor és Ö. KOVÁCS Szilveszter, 419–448 (Budapest: Osiris, 2006).

⁹ GYÁNI, *Emlékezés*, 22.

¹⁰ SZAJBÉLY Mihály, *A homokvárépítés öröme* (Szeged: JATEPress, 2016), 7.

sokféle, sokszempontú elbeszéléseket hozott létre: kultikus nyelvet használó, ünnepélyes regiszterekben mozgó elbeszéléseket, időnként pedig a kultikus beszédmódot megsértő, abból kilépő diskurzusokat. Ezek az egymás mellett létrejövő narratívák nem érvénytelenítették egymást, hanem éppen az ünnep elbeszélhetőségének sokféleségére világítottak rá. Megannyi érdek, nézőpont, belső ellentét és gazdasági feszültség, valamint reprezentációs gesztus fogalmazódott meg ezek által. Az ünnep írott és vizuális termékeit a szervező bizottság tudatosan archiválta – ezzel mintegy jelezve, hogy azt amit elmondtak a jubileumról a jövő számára is tették. Az iratokat az Erdélyi Múzeum könyvtárának adták¹¹ a budapesti Nemzeti Színház és az Opera által küldött ünnepi koszorúkkal együtt.¹²

A 19. századi kolozsvári színház levéltári anyaga a magyar nyelvterület színházai között egyedülállóan gazdag. A háromnapos centenáriumra és azt ezt megelőző szűk kéthavi előkészületekre vonatkozó dokumentumegyüttes is szokatlanul teljesnek tekinthető.¹³ Ezek három iratcsomóba rendezve – a centenárium iratai, a centenáriumi *Emlékkönyv* iratai és az emléktábla iratai – kutathatók a Kolozsvári Állami Levéltárban. Ez a három iratcsomó, kiegészítve a helyi napisajtóval, képezte a kutatásom kiindulópontját. A levéltári források között nagyon sokféle irat található. Vannak adatokat felsorakoztató dokumentumok, mint a számlák és névsorok, de találunk leveleket, meghívókat, jegyzőkönyveket is. A kutatás sajtóforrásait – a fővárosi lapokra való kitekintés mellett – elsősorban két helyi folyóirat képezi, a *Kolozsvár* és az *Ellenzék*. A *Kolozsvár* a *Magyar Polgár* nevű politikai napilap utóda, aminek valószínű, hogy nem lenne különösebb jelentősége, ha bármilyen más témát vizsgálnék, azonban ha színházról van szó, akkor nem lehet eltekinteni az elődtől. Az 1870-es években ugyanis a *Magyar Polgár* a színház félhivatalos orgánumának számított, alapító-főszerkesztője, K. Papp Miklós rendszeresen közölt színházi tudósításokat és kritikákat. Rendkívül kiterjedt kapcsolathálója kiváló csatornának bizonyult munkái terjesztésében és egyben kultúraszervezői munkáját is segítette. Személyes barátság fűzte a kolozsvári színház számos színészéhez, a vezetőség tagjai is közel tartották magukhoz az újságírót. Felesége, Szabó Pepi színésznő a kolozsvári társulat tagja volt. A színlapokat, színházi kiadványokat az ő nyomdájában nyomtatták, de gyakran nemcsak a hivatalos közlemények, a színház által láttatni engedett belső

¹¹ *Kolozsvár*, 1892. nov. 21.

¹² Kolozsvári Állami Levéltár/Arhivele Naționale direcția județeană Cluj (a továbbiakban KÁL), Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 75.

¹³ A levéltári anyag a Kolozsvári Állami Levéltár 313-as, Magyar színház nevű fondjában található meg, az ünnepségre vonatkozó iratok: KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195 (a centenárium iratai), fasc. 196 (az *Emlékkönyv* iratai), fasc. 197 (az emléktábla iratai). A dolgozatban hivatkozott többi iratcsomó leírását a bibliográfiában adom meg.

döntések jelentek meg lapjában, hanem a belső viszályok is.¹⁴ A *Kelet* nevű rivális lappal rendszeres és gyakran személyeskedésbe forduló polémiát folytattak a színház ügyeiről, mediatizálták, kommentálták és sokszor alakították az eseményeket. K. Papp hatása 1881-es halála után is érezhető a lapon, és úgy tűnik, a színház iránti – az *Ellenzéknél* intenzívebb, és ahogy a centenáriumi tudósításokban is látni fogjuk, valamelyest elnézőbb – érdeklődést a *Kolozsvár* is megörökölte.

A szorosan a centenáriumhoz tartozó források közül az említetteken túl felhasználtam a jubileum után kiadott *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kötetet, illetve Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet és színház története* című, 1897-ben megjelent és máig az intézmény egyik fontos szakirodalmának számító kötetét. Ferenczi ugyan a centenáriumi műsor ismertetésén túl nem részletezte az ünnepet, a kötet nemcsak a színháztörténet korábbi szakaszainak szakirodalmaként fontos, hanem a centenáriumi ünnep utótermékeként is. Láthatjuk, a centenáriumi forráskorpusz igen kiterjedt és heterogén anyag. Hivatalos és személyes levelezések, emlékbeszédek, számlák, programtervezetek, alkalmi versek és színdarabok, egy színháztörténeti munka, egy hasonló források alapján készült alkalmi színdarab (Ferenczi Zoltán *Száz év előtt* című darabja) része ennek. Ennek a dolgozatnak a keretein túlmutatott volna, de a kutatás egy további szakaszában érdemes lenne felmérni, hogy vannak-e olyan személyes dokumentumok, amelyekben megjelenik az ünnepség, és ezek milyen típusúak (levél, napló, visszaemlékezés), milyen a szerzőjük társadalmi státusza.

A centenárium forrásai alapján elvégezhető mikroszintű elemzést igyekeztem a hosszabb távú színházi mozgásokba – különösen a színházi adminisztráció és finanszírozás mozgásaiba – belehelyezni, így a felhasznált források köre is kiegészült az 1870-es és 1880-as évek ilyen vonatkozású levéltári dokumentumaival és a korabeli sajtóval egyaránt. Ez a heterogenitás párhuzamos elbeszéléseket eredményez, ezek sokféleségét igyekeztem érzékeltetni a dolgozatomban. A színházról való beszéd mellett ugyanakkor a sajtó hasábjain megjelennek olyan történetek is, amelyek hol szorosabban, hol csak érintőlegesen kapcsolódnak az ünnephez, azonban ezek is a sokféle elbeszélés egymás mellett való megképződését érzékeltetik, így a dolgozatban is helyet kapott például az 1892-es kolerajárvány és kormányválság. Dolgozatom egyik téje tehát annak elemzése, hogy a sajtó, a

¹⁴ K. Papp kapcsolati hálóját, kultúraszervező szerepét és az erdélyi honorácior elitben elfoglalt helyét, valamint a színházzal szemben is alkalmazott regionális protekcionista beszédmódját itt elemeztem részletesen: SZABÓ-REZNEK Eszter, „K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat. A kulturális elit alakulása és működése a 19. század végi Erdélyben”, *Verso – irodalomtörténeti folyóirat* 1, 2. sz. (2018): 35–51.

szervezők, a felszólalók, az emlékbeszédek, ódák, alkalmi darabok hogyan beszéltek az ünnepről és a színházról, illetve hogyan beszéltek el annak a történetét, amit éppen ünnepeltek: a száz évvel korábbi eseményeket. Ezzel én magam is létrehozok egy újabb elbeszélést, ebben alapvetően három módszertani szempontra támaszkodtam: a mikroszintű elemzésre, a centrum–periféria kettőségre érzékeny regionális nézőpontra, végül pedig a 19. századi centenáriumok transznacionális mintájának lokális adaptációira figyeltem.

Regionális nézőpont és mikroszintű elemzés

A kolozsvári színházról való gondolkodást alapjaiban meghatározza a kulturális többközpontúság, a 19. századi magyar kulturális tér heterogenitása.¹⁵ A periférián való lét már a 19. században is meghatározta a színház öndefinícióját. „A magyar színészet ősi fészke”,¹⁶ „a legrégebb magyar nemzeti színház”¹⁷ gyakori jelzői voltak az intézménynek a budapesti Nemzeti Színházzal folytatott nyílt és lappangó rivalizációiban, jelezve, hogy az első magyar kőszínházat Kolozsváron nyitották meg 1821-ben, míg a fővárosi Pesti Színházra (később Nemzeti Színházra) 1837-ig kellett várni. Az „ősiség” (ön)definíciós állandó és egyben presztízskérdés volt, ugyanakkor egyfajta válaszként is értelmezhető a fővárosi centralizációra. Kolozsvár a kiegyezést követően elvesztette korábbi fővárosi státusát, amelyet 1790-ben II. Lipót erősített meg azzal, hogy ide hívta össze az országgyűlést és ide helyezte a királyi kormánysházat és kincsházat. Az unió következtében a politikai és a kulturális élet is visszaszorult. Az erdélyiek kettős központosulással szembesültek: a Monarchia centralizálási kísérletei mellett megjelent a kultúra Pest által való centralizálása is. Ennek ellenére a város azonban továbbra is az „erdélyi részek” fővárosaként határozta meg önmagát, Budapest után a legfontosabb magyar szellemi és kulturális központ volt, és lakosainak számát tekintve is Erdély nagyvárosai közé tartozott. Intézményeihez, földrajzi és szellemi termékeihez sokszor protekcionista módon viszonyult, úgy épült bele a nemzeti narratívába, hogy mellette saját regionális sajátosságaira is figyelt és előtérbe helyezte ezeket. Ez többek között a megkettőzött intézményrendszer kiépülését eredményezte: a kolozsvári színház – elsőbbségét hangsúlyozva – hol testvérintézetként, hol riválisként tekintett a Nemzeti Színházra, a Nemzeti Múzeum

¹⁵ A Habsburg Birodalom kontextusában Philipp Ther a drezdai, lemergi és prágai színházakon keresztül mutat rá a nemzeti és birodalmi törekvésekkel szembeni regionális törekvésekre. Philipp THER, *Center Stage. Operatic Culture and Nation Building in Nineteenth-Century Central Europe* (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2014).

¹⁶ *Magyar Polgár*, 1877. szept. 28., esti szám.

¹⁷ *Magyar Polgár*, 1877. máj. 8.

kolozsvári megfelelője volt az Erdélyi Múzeum, de a Kemény Zsigmond Társaság által irodalmi társasága is volt az erdélyieknek, majd pedig a kolozsvári egyetem is ebbe a diskurzusba épült be.

Már a kiegyezés előtti években felmerült az unió és az „unificáltatás” kérdése: megőrizni Erdélynek valamilyen szintű autonómiáját vagy beolvasztani az egységes Magyar Királyságba? Kemény Zsigmond a *Pesti Naplóban* a következőket írta 1865-ben: „De mi midőn uniót akarunk, nem akarunk unificáltatást, mely ne tűrjön Erdélyben autonomicus életet és szorosabb értelemben vett tartományi ügyekre még külön országgyűlést.”¹⁸ Erdélyben másképp vélekedtek, a korábban unió-ellenesek közül is többen a Magyarországgal való teljes összeolvadásban látták az egyetlen lehetőséget.¹⁹ Az erről való diskurzus a kiegyezés után is folytatódott. Kőváry László, a kolozsvári *Korunk* szerkesztője a folyóirat hasábjain tárgyalta az unió és „unificáltatás” kérdését és elvetette a beolvasztást: Erdélyben „egy ezredéven át az államéletnek bizonyos egyensúlya létezett, mi a kor igényei szerint igen könnyen tovább fejthető az unió alapján; míg ellenben a »teljes beolvasztási elmélet« alkalmazása által Erdélyben az egyensúly felbomlanék.”²⁰ Évekkel később, Péchy Manó, az erdélyi királyi biztos (akkor már Kolozsvár országgyűlési képviselője) károsnak tartotta az „unificáltatást”, hasonló megfontolásból.²¹

Ugyanakkor a megváltozott kulturális-politikai kontextus mellett a kiegyezés utáni időszakban számos más, a színházra is hatással levő változás ment végbe. A színházi viselkedés átalakulóban volt és a sajtó magára vállalta a közönség nevelését. A társadalmi osztályok szerint elkülönült nézők közül a karzat szegényebb közönsége számított a legproblémásabbnak: hangoskodtak, szivaroztak, pipáztak. Apró utalásokból tudjuk meg például azt, hogy a Nagyváradon csupán 1877-ben tiltotta meg a rendőrség szivarozást és pipázást a színházban, a legszebb női közönség sokszor füstfelhőben úszott, a színészeknek meg nehéz volt énekelni. A technikai fejlődés több aspektusa is alakított a színházi szokásokon. A vasúthálózat kiépülése az idő- és távolságérzékelést is megváltoztatta. A kolozsvári lapok arról panaszkodtak, hogy a lerövidült Kolozsvár–Budapest távolság miatt a közönség egy része a fővárosba jár színházba, így már nemcsak a színészeket, hanem a nézőket is elszívják a pesti színpadok. A marosvásárhelyiek számára pedig az jelentett problémát, hogy nagyobb számban érkeztek

¹⁸ A *Pesti Napló* 1865-ös számából idézi: Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*, Erdélyi Tudományos Füzetek (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010), 141.

¹⁹ Uo., 143.

²⁰ Uo., 205.

²¹ Uo., 183.

mutatványosok a városba és ezek sokszor érdekesebbeknek bizonyultak a közönség számára, mint az előadások.²²

A változások mögött ott húzódott a társadalom szerkezeti átalakulásának folyamata, a polgári nyilvánosság megerősödése és véleményformáló ereje. A folyóiratok megszólaltatták az „okoskodás”²³ határait próbálgató polgárokat, Habermas a társadalmi szerkezet átalakulásának egyik legfontosabb médiumaként – amely egyszerre generálta és megmutatta ezt a változást – a sajtót emelte ki, az újabb kutatások azonban a színház irányába is fordulnak, amely színre viszi az átalakulóban levő társadalmat. Christophe Charle²⁴ felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen jellegű kutatásokban korábban háttérbe szorult színháztörténet fontos adalékokkal szolgálhat e szociális és szimbolikus forradalom megértéséhez. A kolozsvári színház színpadok mögötti világának feltárásához is releváns szempontokat kínál a társadalomtörténeti megközelítés.

A színházi centenáriumhoz kapcsolódó rengeteg adat és több típusú forrás adta az ötletet a három ünnepnap mikroszintű elemzéséhez. Azt gondolom, hogy az erdélyi hivatásos színjátszás százéves fennállása intézmény- és kultúrtörténeti jelentőségének, vagy a színházi mecénatúra hosszabb távon vizsgált alakulásának tárgyalása ugyanolyan fontos lehet, mint az, hogy mely nemesi családok tagjai álltak színpadra és mutattak be élőképet a centenáriumi díszelőadáson, vagy éppen az, hogy a színpadot villanyfénnel világították meg. Ráadásul a centenárium kiváló alkalmat kínált a színház vezetőinek a múlt felidézésére, a jelen értelmezésére és egy fenntartható jövőkép megvalósítására: így a centenárium tulajdonképpen nem három napról, hanem nagyvonalakban az elmúlt száz évről, szorosabban pedig az elmúlt húsz évről (a részleges állami támogatás kezdete) szólt. A színház ugyanakkor kiváló esettanulmánya is a kulturális kétközpontúságnak, a regionális identitáskonstrukciók megerősítésének. A centenárium elemzése előtt egyetlen, néhány évvel korábbi példával szeretném illusztrálni a sajátos regionális szűrő működésének folyamatát egy Petőfi-ünnepen keresztül.

A kolozsvári Petőfi-ellenkánon, avagy kinek a feladata jubileumot szervezni

²² KUSZÁLIK Péter és ZALÁNYI Gyula, *Páholy és karzat. Marosvásárhely színházi élete a 19. század második felében* (Csíkszereda: Pro-Print Kiadó, 2013), 104.

²³ Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* (Budapest: Osiris Kiadó, 1993), 81.

²⁴ Christophe CHARLE: *Théâtres en capitales: Naissance de la société du spectacle à Paris, Berlin, Londres et Vienne* (Párizs: Albin Michel, 2008), 244.

A 19. század végi Kolozsváron hat év leforgása alatt két, a város lakói számára is látványos Petőfihez köthető esemény történt. 1878-ban egy, a költőről mintázott márvány mellszobor, majd 1883-ban *Tigris és hiéna* című történelmi drámájának ősbemutatója számíthatott a közönség érdeklődésére. Mindkét esemény jól követhető a helyi sajtóban. A Petőfi-szobor esete azért különleges, mert a kolozsvári lapok 1876 végén, rövid időre még az egymással való rivalizálást is félretették és egyhangúan adakozásra szólították fel olvasóikat, annak érdekében, hogy a kolozsvári múzeum magáénak tudhassa Aradi Zsigmond alkotását. Legyen Erdélynek is Petőfi-szobra, ez volt a tét, hangsúlyozta következetesen a sajtó. „Az ország első gyűjteménye, a budapesti nemzeti múzeum, már bírván egy Petőfi szobrot: szerezzük meg az Aradi-félét a kolozsvári múzeum”²⁵, azaz „Magyarország második, Erdély első gyűjteménye”²⁶ számára. Ezt egészítette ki egy második érv: „Erdélyben küzdött a közhazáért a nagy költő, Erdélyben lelte hős halálát. Erdély, mely bírja a költő porait: bírja egyszersmind művészi emlékből az egész haza kegyeletének kifejezését.”²⁷ Ez az előzőt azzal viszi tovább, hogy Petőfit a nemzeti narratíva mellett egy regionális narratívába is beleírja és új értelmezési kereteket nyit meg számára. A Petőfi Társaság kolozsvári tagjaiból szoborbizottság alakult, melyben Meltzl Hugó egyetemi tanár és a már említett K. Papp Miklós aktív szerepet vállalt.

Az 1878-ban megérkező szobor azonban csupán egy volt a számos ürügy közül a Petőfiről való beszédre. Míg megszerzésével a Pesthez való felzárkózás volt cél, addig néhány évvel később a *Tigris és hiéna* premierje éppen egyediségével kerülhetett a figyelem középpontjába. Erről kevesebbet cikkezett ugyan a sajtó, de az utalásokból kiderülnek a színrevitel előzményei, valamint az is, hogy a költő sajátos perspektívából válhatott érdekessé és fontossá az erdélyi kulturális elit néhány tagja számára. A következőkben a hosszú hetvenes évek Petőfihez köthető kolozsvári eseményeinek kontextusát ebből a szempontból veszem szemügyre, s igyekszem rámutatni arra, hogy mindez milyen szerepet játszott annak a Petőfi-ellenkánonnak a formálódásában, amely a kolozsvári egyetem professzorának, Meltzl Hugónak a nevéhez köthető.

²⁵ A *Keletben* megjelent felszólítást átveszi a *Magyar Polgár* (1876. dec. 17.) A *Hölgyfutárban* is hasonló olvasható (1876. dec. 14.)

²⁶ *Magyar Polgár*, 1877. február 16

²⁷ *Kelet*, 1876. december 16.

A Meltzl-hagyatékkal és a Meltzl és Brassai Sámuel által szerkesztett *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokkal*²⁸ T. Szabó Levente foglalkozott az utóbbi években.²⁹ A peremhelyzet, a hibriditás és a kánonon kívüli gondolkodás, ami több tanulmányában is előtérbe kerül,³⁰ nemcsak a lap létrejöttét motiválhatta, hanem Meltzl Petőfi-értelmezését és vitapozícióját is az érvényes kánonnal. Az újonnan megnyitott kolozsvári egyetem, ahol a nagyobb hagyománnyal rendelkező egyetemekhez képest még kevésbé bejáratott normák érvényesültek, kiváló terepként szolgált a tudományos tudásról és a kutatásról szóló vitáknak, és ennek a peremhelyzetnek köszönhető, hogy Meltzl és Brassai olyan radikálisan gondolkozhatott a nemzeti irodalomtörténetek alapfelvetéseiről.³¹

A *Tigris és hiéna* bemutatójára 1883. november 3-án került sor a kolozsvári színházban, november 4-én megismételték, majd december 26-án is előadták, tehát összesen háromszor került színre. A kolozsvári színház gazdag levéltári anyagában erre az évadra főként pénzügyi levelezések, illetve a színházi választmány levelezése maradt fenn, ezekben nem találtam utalást az előadásra. A színház Dokumentációs Tárában megtalálható mindhárom előadás színlapja, az első kettő díszes szegélyű, a fejlécen „a kegyelet ünnepe” szerepel. „Petőfi Sándornak eddig sehol nem adott drámája fényes történeti csoportozatok- és kardalokkal”, hirdették a színlapok az előadást.

A Dokumentációs Tár színdarabgyűjteményében őrzik E. Kovács Gyula rendezői példányát, színpadképekkel. A szöveggönyv elején két megjegyzés található. Az egyik az, hogy mindháromszor telt ház előtt játszották, a másik a darab szerkezetére vonatkozik: a színdarab eredeti négy felvonásából „az alkalmazásban” öt lett.³² Ugyanitt megtalálható a darab egy másik szöveggönyve is³³, amelyből az derül ki, hogy a *Tigris és hiénát* E. Kovács már 1876

²⁸ A Petőfiről való beszéd rendszeres volt a lapban, melynek egyik állandó rovatában, a *Petőfianában* Petőfi verseinek fordításait közölték. Szintén *Petőfiana* néven 1889-ben külön kiadvány jelent meg Kolozsváron Farnos Dezső szerkesztésében. Meltzl és Farnos ehhez kapcsolódó levelezését l. KUPÁN Zsuzsanna, „Meltzl Hugó levelei Farnos Dezsőhöz a Petőfiana kapcsán”, *Irodalomtörténet* 88, 2. sz. (2007): 197–232.

²⁹ T. Szabó kutatása eredményeit az *Entangled Literary Histories and Multiple Modernities: The History of the First International Journal of Comparative Literature* munkacímű monográfiájában készül összefoglalni.

³⁰ T. SZABÓ Levente, „Negotiating world literature in the first international journal of comparative literary studies. The Albanian case”, *Studia Universitatis Babes-Bolyai. Philologica* 2. sz. (2012): 33–52.

³¹ T. SZABÓ Levente, „Negotiating the borders of Hungarian national literature: the beginnings of the Acta Comparationis Litterarum Universarum and the rise of Hungarian studies (Hungarologie)”, *Transylvanian Review* 1. sz. (2013), Supplement (Mapping Literature): 47–61.; Uő., „Az összehasonlító irodalomtudomány kelet-európai feltalálása és beágyazottsága. Az Acta Comparationis Litterarum Universarum – egy kutatás keretei”, in „...hogyan legyen a víznek lefolyása...” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*, szerk. BENŐ Attila, FAZEKAS Emese, KÁDÁR Edit, 449–460 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013).

³² A harmadik felvonás hetedik jelenése (Judit szökése) E. Kovácsnál már a negyedik felvonás kezdete és új, ötödik felvonás kezdődik az eredetileg negyedik felvonás ötödik jelenésével, a börtön-jelenettel, l. A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára, Sz./3.325: *Tigris és hiéna*, E. Kovács Gyula rendezői példánya, 1883. november 7.

³³ A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára, Sz./3.325: *Tigris és hiéna*

december 31-én színre akarta vinni. A szereposztás alatt a következő megjegyzés szerepel: „E kiosztással adatott – volna, de elmaradt – [egyértelműen utólagos kiegészítés, Sz.-R.E.] Kolozsvárt 1876 december 31-én, Petőfi Sándor születése előestéjén..” Az évszám azért is érdekes, mert az 1883-as bemutatót tárgyaló tudósítások erre az évre vezetik vissza a színrevitel okát. 1876 első felében jelent meg a *Magyar Polgárban* Meltzl Hugó *Gyulai Pál, mint a Petőfi-irodalom megalapítója* című tárcasorozata. Erről később részletesen is szó lesz, előljáróban annyit róla, hogy ebben a sorozatban Meltzl az érvényes Petőfi-kánonnal vitatkozott és itt vetette fel a darab színrevitelének szükségességét. Mind a *Magyar Polgár*, mind a *Kelet* 1876 november 21-i számában megírta, hogy „Petőfi S. emlékezetét színházunk a lánglelkű költő *Tigris és Hyena* című szomorújátékával fogja megülni, melyben az összes drámai személyzet részt fog venni”, a *Magyar Polgár* azt is hozzáfűzte, hogy „a darab már előkészítve és kiosztva van”. December 24-i számában mind két lap jelzi, hogy 1877. január 1-én (a szövegkönyvtől eltérően) „Tigris és hyéna, Petőfi ébredése, Petőfi emlékezetére alkalmi költemény nagy csoportozatokkal” lesz látható a színházban.³⁴ Végül 1876. december 31-én *A falurossza* című darabot, 1877. január 1-én pedig a *Tékozló* című darabot játszották, a műsorváltozást nem magyarázta meg a két folyóirat és a levéltári korpuszban sem találtam erre vonatkozó adatot. Annyit lehet tudni, hogy január 1-én E. Kovács Gyula (Meltzl Hugó és K. Papp Miklós társaságában) Budapesten volt a Petőfi Társaság közgyűlésén. Talán ezzel is összefüggésben állhatott az előadás elmaradása, ugyanis E. Kovács nem csak rendezője volt a darabnak, hanem a szereposztás alapján Sault játszotta volna – mint ahogy hét évvel később ezt meg is tette. Ferenczi Zoltán az 1883-as bemutató előtt feleleveníti a színrevitel ötletét – együtt vacsorázott E. Kováccsal és Csernátoni Gyulával, amikor E. Kovács „ígéretet tett a darab színrehozatala iránt, mely tervvel régen foglalkozott már”³⁵ – de arról nem ír, hogy már évekkal korábban tervben volt egy bemutató.

A darab pozitív kolozsvári recepcióját a pesti kritika ellensúlyozta. A fővárosi kritika keveset írt a kolozsvári bemutatóról, de annál elítélőbb hangon. „Sem cselekvénye, sem jellemfestései nem olyanok, hogy az igaznak hatását tehetnék. Egy nagy lírai költő fantasztikuma olyan téren, melyre nem termett. Hiába teszi tehát egyik-másik azt se tudja miért

³⁴ A *Petőfi ébredése* című dramolett szerzője E. Kovács Gyula volt. A rövid költeményben Petőfi halála után felébred, de amikor értesül a Nemtől a forradalom és szabadságharc kudarcáról, visszatér a sírba. A darabot zenével kísért látomások követték, köztük a világosi fegyverletétellel, az aradi vértanúkkal vagy éppen a koronázással. 1883-ban nem kapcsolták össze ennyire szorosan a *Tigris és hiénával*, mint ahogy azt látszólag korábban tervezték, de december 30-án, a költő születési évfordulójának előestéjén tartott díszelőadás részeként előadták, Egerváry Ödön Petőfi élete és halála című darabjával együtt. A színház pénztáránál meg lehetett vásárolni a nyomtatott példányt. L. az OSZK-ban levő példányt: E. KOVÁCS Gyula, *Petőfi ébredése* (Kolozsvár: Magyary Mihály betűivel, 1884).

³⁵ *Ellenzék*, 1883. november 2.

lelkesülő toll a budapesti nemzeti színház kötelességének a *Tigris és hiéna* előadását: elsőrendű műintézet nem tekintheti feladatának azt demonstrálni, hogy a nemzet legnagyobb lírikusa a történelmi dráma terén milyen torzszülöttet hozott létre”, írta a *Fővárosi Lapok*.³⁶ Amikor a kolozsvári lapok – sikerként könyvelve el az előadást – azt javasolták, hogy Pesten is elő kéne adni, Beöthy Zsolt a *Pesti Naplóban* így válaszolt: „Petőfi csak diadalkocsin jelenhetik meg előttünk, a színpadra pedig úgy vonszolták fel, ami tiszteletlenség iránta, megsértése kegyeletünknek s ízlésünknek.”³⁷ Az idézett cikkek tehát felelevenítették a kulturális kétközpontúságot és az intézményi rivalizációt. Beöthy azonban tovább is lépett, amikor arról írt, hogy a *Tigris és hiéna* bemutatásával a kolozsvári színház kánont sértett. A színházak közötti vita kánonok közötti vitává vált, s a bemutatóról ugyan nem írtak nagyon sokat, de Meltzl Hugónak számos olyan írása van, amely megelőzi, előkészíti, illetve utólag értelmezi a színrevitelt. Ezekből az írásokból egy új, Gyulai nézetétől karakterisztikusan eltérő Petőfi-ellenkánon körvonalai bontakoztak ki.

A kolozsvári lapok közül a *Magyar Polgár* volt a legfontosabb mediátora a helyi Petőfi-diskurzusnak. A városi kulturális elitnek a lap köré csoportosuló tagjai egyrészt alakítói voltak az eseményeknek, másrészt állást is foglaltak a többi lapokkal, különösen a *Kelettel* szemben. Annál is érdekesebb ez mert a kolozsvári egyetemi elit és a *Magyar Polgár* alapító–szerkesztője, a már említett K. Papp Miklós, gyakran konfrontálódott a sajtó nyilvános terében. A *Kelet* szerkesztője, és egyben az egyetemi elit tagja, Szász Béla, számos alkalommal emelte ki K. Papp magántanulói úton és nem hivatalos keretek között megszerzett tudásának hiányait. Meltzl Hugó viszont, aki tagja volt ugyan az egyetemi elitnek is, a Petőfi Társaság tagjaként egy másik szerepben, egyenlő félként működött együtt K. Pappal, például a Petőfi-szobor fogadásakor, és gyakran publikált a *Magyar Polgár* hasábjain.

Meltzl lapválasztása tudatos volt, ezzel mintegy pozíciót foglalt Szász Béla egyetemi tanárral, a *Kelet* szerkesztőjével szemben, akivel ugyan kollégák voltak az egyetemen, de amikor a Petőfi halálának huszonötödik évfordulójára való megemlékezés került szóba, nem értettek egyet ennek mikéntjével. Eltérő nézeteiknek a *Magyar Polgárban*, illetve a *Keletben* adtak hangot, és a vitát felerősítette a két lap között eleve fennálló ellentét. Meltzl 1874-ben *Petőfi pamphletistái és panegyristái* cím alatt egy kis füzetet jelentetett meg, amelyben felidézve Petrarca halálának ötszázadik évfordulójára tartott olaszországi ünnepeket, felhívta a figyelmet a közelgő Petőfi-évfordulóra. Remélve, hogy méltón megemlékeznek majd erre, figyelmeztette olvasóit a fehéregyházi emlékmű felállításának fontosságára, egyben a

³⁶ *Fővárosi Lapok*, 1883. november 7.

³⁷ *Fővárosi Lapok*, 1883. november 8.

költő regionális kultuszának fenntartására.³⁸ Néhány nappal később, július 10-én a *Kelet* rövid egyetemi hírben jelezte, hogy a rektor tanácskozásra hívta az egyetem tanárait azzal a céllal, hogy a hónap végi évfordulós ünnepély forgatókönyvét beszéljék meg.³⁹ Másnap közölte a tanácskozás eredményét: az idő rövidege miatt az egyetem nem vállalt szerepet a megemlékezés szervezésében. A főszerkesztő, Szász Béla egyetemi tanár, helyeselte a döntést, véleménye szerint „Petőfi-ünnepély tartása nem egy tudományegyetem, hanem p.o. a Kisfaludy-társaság feladata, vagy társadalmi úton eszközendő.”⁴⁰ A *Magyar Polgárban* is lejött a hír, azzal a szerkesztői megjegyzéssel (és visszautalva Meltzl írására), hogy a Pádovai Egyetem hamarosan „nagy ceremóniákkal” készül megünnepelni a Petrarca-évfordulót.⁴¹ Szász azzal védekezett, hogy az egyetemen kiemelt helyet foglal el ugyan Petőfi kultuszának fenntartásában, azonban „kissé más irányban és más szempontból”, megkülönböztetve a tudományos, irodalomtörténeti megközelítést egyéb, nem konkretizált kisajátító diskurzusoktól, azoktól, akik a költő nevét „cégtáblának akarják használni.”⁴²

Hogy mit gondolt az egyetem döntéséről Meltzl, annak nyomát a sajtóban és a K. Pappal folytatott magánlevelezésében is megtaláljuk. A fentebbiekre reagálva, jelezte K. Pappnak, hogy megírt „legfeljebb 4 tárcza hasábra terjedő szatírárt: *Petőfi és az egyetem (Miska pincér levele)*”⁴³ címmel, „az egész csupán csak a *Kelet* ellen van intézve s csakis erre nézve lehet bosszantó.”⁴⁴ A tárcák, végül *Miska pincér levelei* címmel, meg is jelentek a lapban. Miska pincér egyik levelében leírta, hogy hallott Schillerről, akinek századik születési évfordulóját néhány évvel korábban nemcsak német, de külföldi egyetemeken is megünnepelték. Ezek után az egyetem miért határolja el magát Petőfi-ünnepélytől? - zárta levelét.⁴⁵ Meltzl a Petőfiről való megemlékezés fórumaira, a kultusz intézményeire hívta fel a figyelmet, és nem értett azzal egyet, hogy a frissen alapított kolozsvári egyetem nem szándékozott teret engedni ennek és nem tekintette feladatának az ünnepély megszervezését. A történeteket az év októberében, németül is összefoglalta és *Petőfi nicht werth von ungarischen Universitäten gefeiert zu werden* cím alatt

³⁸ 1. *Magyar Polgár*, 1874. júl. 8. Többször hangsúlyozza a mindaddig elmulasztott fehéregyházi emlékműállítás időszertűségét és fontosságát, l. pl. *Magyar Polgár*, 1874. aug. 4-i számában arról írt, hogy a Petőfi szülőházának megvásárlására szinte összegyűlt az összeg, a kolozsvári Petőfi szoborra való gyűjtés is jó ütemben halad, de mindezek mellett a fehéregyházi emlékmű ügye háttérbe szorul.

³⁹ *Kelet*, 1874. júl. 11.

⁴⁰ *Kelet*, 1874. júl. 12.

⁴¹ *Magyar Polgár*, 1874. júl. 12.

⁴² *Kelet*, 1874. júl. 16. Szintén a sajtóból tudjuk, hogy Meltzl a helyikontextusból kimozdítva a vitát, megírta a történeteket Jókainak, aki a *Honban* elmarasztalta a *Keletet*, megjegyezve, hogy még a külföldi tudományos intézmények is meg szokták tartani a hasonló, irodalmi ünnepélyeket. (*Hon*, 1874. júl. 4.)

⁴³ Magyar Országos Levéltár, P2269, K. Papp Miklós hagyatéka, 1. tétel: K. Papp Miklóshoz intézett levelek (1860–1879): Meltzl Hugó levele K. Pappnak, 1874. júl. 13. Kiemelés az eredetiben

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Magyar Polgár*, 1874. júl. 17.

kiadta Bécsben, függelékként magyar nyelven csatolta a sajtóvita egy részét. Fontosnak tartotta a külföldi sajtó figyelmét is felhívni a kolozsvári eseményekre. Ezzel a költő tudományos intézményben való megünneplésének lokális problémáját globális léptékre írta át, Petőfi világirodalmi jelentőségét hangsúlyozva.

Meltzl Hugót Petőfi nemzeti és regionális kultusza, valamint nemzetközi elismertsége egyaránt érdekelte. Később az általa és Brassai Sámuel által szerkesztett *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban* az utóbbi került előtérbe, míg korábban, az 1870-es évek elején a Gyulai Pállal és Greguss Ágosttal folytatott vitái során a Petőfi-kánon nemzeti szintű revízióját sürgette.

A kolozsvári lapokban gyakran érzékelhető a regionalitásnak egyfajta hangsúlyozása, a regionális sajátosságok előtérbe helyezése, de a szorosan lokális érdekeltségű vitákon túl természetesen közvetítették a nagyobb léptékű, fővárosiakat is. Tették ezt különös előszeretettel, ha ezeknek regionális vonatkozásuk is volt. Így történt ez a 70-es években zajló, az Atheneum-féle Petőfi-díszkiadás körül kirobbant, különböző filológiai elveket ütköztető vitában, melyben Meltzl is részt vett: nem értett egyet Greguss azon elvével, hogy a gyengébbnek tartott szövegeket kihagyta a kötetből és kigyomláta az általa népies túlkapásoknak vélt elemeket.⁴⁶

Hasonló okokból és érvekkel indította 1876-ban a *Gyulai Pál, mint a Petőfi-irodalom megalapítója* című tárcasorozatot a *Magyar Polgárban*. „A magyar Petőfi-irodalom teljességgel pangásban van. Mert nem ismer más Petőfit, mint az 1854. Gyulaiét”, kezdte Meltzl a tárcáját, mellyel az volt a szándéka, hogy kiegészítse és árnyalja Gyulai 1854-ben az *Új Magyar Múzeumban* megjelent *Petőfi és lírai költészetünk* írását. Meltzl egyrészt ismertette Gyulai tanulmányát, másrészt hosszú jegyzetekben kommentálta ezt, így az olvasó egymás mellett látta a két szöveget: „ha nem is egész terjedelmében, de mind a hat szakaszában pontosan kijelölve a hézagokat és szakasról szakaszra közbeszólva”⁴⁷ pontosított Gyulai szövegén. A IV. szakaszban tárgyalta a *Tigris és hiénát*, amelyről Gyulai csupán néhány sorban írt: a darab „nyom nélkül enyészett el. Visszautasított drámájáért sok gúnyt kelle szenvednie.” Meltzl a színrevitelt javasolta: a darabnak ugyan vannak „nyavalyái”, de csupán a színpadon lehet megítélni. Az a néhány kolozsvári cikk, amely 1883-ban a darab színrevitelével

⁴⁶ Erről részletesebben I. T. SZABÓ Levente, „A megszelídített Petőfi? Az 1847-es Petőfi-díszkiadás körül vita és a korabeli Petőfi-filológia egyidejű egyidejűtlenségei” in „*Szirt a habok közt*”. *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, 156–169 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014).

⁴⁷ *Magyar Polgár*, 1876. jan. 26.

foglalkozott, nem mulasztotta el felidézni Meltzl tárcáját.⁴⁸ A *Tigris és hiéna* kolozsvári színrevitele, a színrevitel körül zajló viták mögött tehát ott húzódott Meltzl javaslata egy, az akadémiaiától eltérő Petőfi-kánon kimunkálására.

A kolozsvári előadás utóéletéhez szintén Meltzl Hugó írásaiban találunk adalékokat. 1884. február végén jelent meg az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban* egy rövid írás *Petőfi és Kolozsvár* címmel.⁴⁹ A cikk visszaírja Petőfit a regionális narratívába, a kolozsvári kötődését az *El innét, el e városból* kezdősorú, Kolozsváron és Kolozsvárról írt versével illusztrálva: „Petőfi megörökítette Kolozsvár városát! Kevés olyan város van széles Magyarországon, mely annyira lebilincselte volna a költőóriás figyelmét; de egyik se, melyet olyan szépen énekelt volna meg és tüntetett volna ki, mint éppen ezt a mi kedves Szamos-Athénénket.” A cikk következtetése: Kolozsvár kulturális centrum-szerepét igazolja az, hogy ott vitték színre a *Tigris és hiénát*, ott „avattatott fel tragoedává is a félreismert drámaíró Petőfi.”⁵⁰

Az itt megjelenő, Szamossal jelzett kisebb régió gondolatát írta tovább Meltzl ugyanebben az évben a fehéregyházi csata harmincötödik évfordulójára megjelent *Petőfi vajon tragoeda? Nyílt kérdés egy küllőmenti pillangóhoz* című rövid tanulmánya. Abból indult ki itt is, hogy Petőfit nem lehet csupán lírikusként elismerni, jogosult a tragédia író szerepére is. Rendre cáfolta azokat az érveket, amelyeket a „gáncsoló bírálók [...] Toldytól Gyulai Pálig”⁵¹ felhoztak, a maga érvei közé Petőfi tragikus halálát és a *Tigris és hiéna* Sauljával való hasonlóságát sorakoztatva („eme legvégzetesebb emberi tragédiának főhősétől akarják elvitatni a nagy tragoedaköltő méltó címét.”⁵²) Rendkívül érdekes az, ahogyan a költő erdélyi halálából kiindulva a régió és Magyarország között párhuzamokat vonva ezeknek az eltérő Petőfi-értelmezését illusztrálja. Érdemes ezt a hosszabb részt teljes egészében idézni: a segesvári dráma végzetes voltával indít, „melynek színpada oly kicsiny, oly félreeső, valóban vidékies!... Ne kérdezzük: milyen sajátságos játéka a véletlennek, hogy a pusztaság fia és dalnoka éppen erdélyi bérceink közt van eltemetve, avagy eltűnve, – mintha, délibáb módjára nem is létezett volna; s ne kérdezzük, hogy nem viszonylik-e az a dunamenti pusztaság a mi küllőmenti hegysorainkhoz éppen úgy, mint tegyük fel a kolozsvári nemzeti színpadhoz a fővárosé?... De kérdezzük: vajon nem voltaképpen ezért talán egészen helyén és rendjén, hogy Petőfit nem a

⁴⁸ 1. *Ellenzék*, 1883. nov. 2., *Magyar Polgár*, 1883. nov. 5.

⁴⁹ *Petőfi és Kolozsvár*. ÖIL, 1884. febr. 28.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ MELTZL Hugó, *Petőfi vajon tragoeda? Nyílt kérdés egy küllőmenti pillangóhoz* (Kolozsvár: az *Ellenzék* nyomdaja, 1884), 15.

⁵² Uo., 5.

büszke Duna, hanem éppen a szerény Kis-Szamos látta tragoedává felavatni? Különben már elejétől fogva nem is múlt a költőn magán, hogy nem a Duna lehetett tanúja e minden tekintetben rendkívüli eseménynek; – de hát kin és min múlik aztán, hogy még máig is tiltva legyen az egész Magyarország, sőt egész világ szabadságáért történt vértanú halál dicső álmát alvó Petőfit, az ő saját Dunája partján, drámaköltőnek nézni – a mi aztán még rendkívülibb eset?”

A kérdéssor, ahogy az a régió és az ország, a főváros és a regionális központ közötti vitákban, az ellentétekre épít, és pontosan arra a jelenségre élezi ki a vitát, amelyre a regionális diskurzusok különösen érzékenyek voltak: a régió és a regionális narratívák láthatatlanságára. A földrajzi koordináták, az Alföld és az erdélyi bércek mentén megközelített Petőfi élettörténet szervesen összekapcsolódik a *Tigris és hiéna* fogadtatásával a Duna és a Kis-Szamos által meghatározott terekben: a főváros számára láthatatlan maradt a drámaíró Petőfi, miközben a régió felfedezte magának, és értelmezésének legalább annyi létjogosultsága kellene, hogy legyen. „Abszurdum” – zárja írását Meltzl, hogy „Petőfi »Tigris és Hiéna« c. drámájához csupán csak a főváros színháza volna egyedül illetékes hely,”⁵³ hangsúlyozva, hogy a régió értelmezése is releváns szempontokat vethet fel. Meltzl a fővárosi kánon, a „fővárosi kritika képzelt monopóliuma” mellett felhívta a figyelmet egy másik lehetséges kánon jogosultságára, amelyben a lírikus Petőfi kiegészül a drámaíróval, a népies a filozófiaival, és nem mellékesen a kolozsvári színház is megtalálja helyét a fővárosi mellett. Ez a nézőpont – ha nem is jelenik meg expliciten a dolgozat minden fejezetében – erőteljesen jelen volt a színház öndefiníciójában, a szervezők és a sajtó elbeszéléseiben.

A centenáriumi kultusza a 19. században

A kolozsvári Petőfi-ünnepség egyik fontos kérdésfelvetése az, hogy kinek a feladata emlékünnepeket rendezni? A 19. század a centenáriumi kultuszának kora, írja Roland Quinault, aki felhívja a figyelmet arra, hogy az 1850-es évektől kezdve hogyan intézményesült és lett egyre népszerűbb kultikussá vált politikai vagy kulturális jelentőségű személyek, illetve a politikai és kulturális századfordulók megünneplése.⁵⁴ Ann Rigney és Joep Leerssen – akik számos európai írói évforduló esettanulmányából szerkesztettek kötetet – „centenáriumi láz”-

⁵³ Uo., 7–9.

⁵⁴ Roland QUINAULT, „The Cult of the Centenary, c.1784–1914”, *Historical Research* 71, 176 sz. (1998): 303–323.

ról beszélnek.⁵⁵ Dávidházi Péter a magyar Shakespeare-kultusz meghonosodását tárgyaló könyvében⁵⁶ a kultusz alakulásának harmadik stádiumának, az intézményesülés korának kezdetét az 1860-as évekre teszi. Ekkor alakult meg az első magyar Shakespeare-bizottság, mely drámaíró összes művének lefordítását és kiadását tűzte ki céljául. 1864-ben, Shakespeare születésének háromszázadik évfordulójára Budapesten is nagyszabású ünnepélyt szerveztek melyen több színház is részt vett. A nagyszabású európai ünnepek, mint Burns-, Shakespeare- vagy Scott-évfordulók gyakran több napig tartó fesztiválokká alakultak, kiállítással, szoboravatással, közös, a társadalom minden rétegét befogadó, a *communitas* eszménye által áthatott lakomákkal – amit, ahogy Dávidházi megjegyzi, „nem sikerült minden későbbi emlékűnnepély hagyományába átörökíteni.”⁵⁷ (Megjegyzem, a kolozsvári centenárium ünnepi ebédjére sem ez volt a jellemző). A szinte karneváli hangulatot tovább fokozta, hogy a résztvevők beöltöztek Shakespeare- vagy Scott-szereplőknek, így vonultak fel.⁵⁸

A színház kiváló teret kínált ezekre az ünnepekre. Azon túl, hogy rendszerint az összes jelentős ünnepség alatt rendeztek díszelőadást, a színház saját ünnepeit is megtarotta: színészi jubileumokat, de akár a királyhoz és királynéhez kapcsolódó ünnepeket is tartottak⁵⁹, rendszerint alkalmi darabokkal, díszkivilágítással, élőképekkel. Szalisznyó Lilla a Kelemen László-féle társulat 1790-es első előadására való megemlékezéseket tárgyalva állapítja meg, hogy „a Nemzeti Színházban az 1860-as évek elején még nem volt szokás a színjátszás évfordulóihoz kötődő nagyszabású jubileumi díszelőadások tartása. Amikor 1862-ben az intézmény fennállásának huszonötödik évfordulóját ünnepelték, akkor sem készültek semmi újdonsággal.”⁶⁰ Így amikor Vahot Imre a Kelemen-féle társulat nyitóelőadásának 70. évfordulójára saját elhatározásból írt egy alkalmi darabot, nem szenteltek neki különösebb figyelmet. Csupán később, az évforduló után került színpadra és a recepciójában nem kötötték az évfordulóhoz. Azonban Szalisznyó felhívja a figyelmet arra, hogy Vahot azon elképzelésével, miszerint a Kelemen-féle társulat megalakulásnak évfordulóját egy ezt tematizáló alkalmi darabbal kell megünnepelni a jubileum napján, tulajdonképpen megalapozza a későbbi ünnepek forгатókönyvét: „a színigazgató legalább fél évvel az ünnepély előtt felkéri

⁵⁵ Joep LEERSSEN and Ann RIGNEY, „Introduction. Fanning out from Shakespeare”, in *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centenary Fever*, eds. Joep LEERSSEN and Ann RIGNEY, 1–23 (Palgrave Macmillan, 2014).

⁵⁶ DÁVIDHÁZI Péter, *Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1989).

⁵⁷ Uo., 52.

⁵⁸ Uo., 51–52.; Ann RIGNEY, „Scott 1871. Celebrations as Cultural Diplomacy”, in *Commemorating...*, 65 – 87, 70.

⁵⁹ Kolozsváron például 1879. április 23. és 24-én a királyi pár ezüstlakodalma tiszteletére rendeztek díszelőadást.

⁶⁰ SZALISZNYÓ Lilla „»Mértéket vettem Kelemen László úrnak a lábáról«. Három alkalmi színmű a magyar színjátszás úttörőinek emlékére”, *Irodalomtörténet* 96, 3. sz. (2015): 279–306, 284.

az egyik legnevesebb szerzőt az alkalmi színmű megírására, amennyiben az intézmény költségvetése engedi, új jelmezeket és díszleteket készíttet, a rendező a mindenkori társulat ikonikus színészeire bízta a legfőbb szerepeket.”⁶¹ Így a kolozsvári esemény közvetlen előképe egyrészt a Budapesten a magyar hivatásos színjátszás emlékére két évvel korábban megtartott ünnepség, másrészt az intézmény korábbi jelentős eseményei: az 1821-es színháznyitó ünnep és ennek 50. jubileuma. Mögötte azonban ott sorakozott a Kazinczy- és Kölcsey-centenárium – utána pedig a Jókai-jubileum, a Lévay-jubileum,⁶² Petőfi, Madách centenáriumai. De a magyar ünnepségeken kívül az összes európai is. Rigney és Leerssen említett kötetük előszavában kiemelik, hogy az 1865-ös Dante-ünnepség szervezői mintaként tekintettek az 1859-es Schiller-centenáriumra, az 1871-es Scott-évfordulót a Dante- és az 1864-es Shakespeare-tricentenárium inspirálta.⁶³ A sort lehetne folytatni – ahogy a könyv esettanulmányainak összevetése is bizonyítja – és visszavezetni az ősmintának tekintett 1769-es első Shakespeare „Jubilee”-ig. Dávidházi Péter a magyarországi kultusz kutatást megalapozó könyvében a vallási szertartások analógiája mentén írja le a tisztelet és magasztalás vallásos nyelvezetétől a zarándoklaton és ereklgyűjtésen át végül az emlékünnepegyig vezető folyamatot, azaz a kultusz szertartásrendjét (Quinault pedig szekularizált szentekként jellemzi a centenáriumok „hőseit”).⁶⁴ A Shakespeare-kultusz elterjedéséről így ír: „[a] Shakespeare-kultusz szertartásrendje először Angliában alakult ki a XVIII. század második felében, majd ennek közvetlen és közvetett hatására mind több európai országban jelent meg, s Észak-Amerikába is eljutott. Vándorlása során sajátos alakváltozatokban látjuk viszont, melyek mégis hasonlítanak, többé-kevésbé, az angliai genezistől örökölt rítusformákra.”⁶⁵ A minták ismétlődését emeli ki Rigney és Leerssen is. Mindegyik ünnep egyedi esemény, ugyanakkor kialakult forgatókönyvet követ. A díszbéd, díszelőadás, szobor- és emléktáblaállítás visszatérő elemek. Azaz ez egyes centenáriumi ünnepségek tulajdonképpen transznacionális minták lokális adaptációi.⁶⁶ Éppen ezért azt gondolom, hogy az irodalmi kultusz kutatás írói centenáriumokhoz kapcsolódó eredményei és problémafelvetései használhatóak a színházi centenárium megértéséhez.

⁶¹ SZALISZNYÓ, „»Mértéket vettem...«”, 285.

⁶² Ez a kettő azért sajátos, mert mindkettőjük nem érc, hanem élő szoborként ünnepelték. A kifejezést a Lévay-ünnep kapcsán idézi a *Miskolczi Ujság* 1911. november 20-i számából PORKOLÁB Tibor, *Kultusz és felejtés. Lévay József irodalmi és társadalmi státusza* (Budapest: Ráció, 2017), 30. Jókai apoteózisáról I. E. CSORBA Csilla, „A költészet apoteózisa”, in *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 9, 35–47 (Budapest: Agroiinform Kiadó és Nyomda, 1997), 44–45.

⁶³ Uo., 14.

⁶⁴ QUINAULT, 305–306.

⁶⁵ DÁVIDHÁZI, „Isten másodszülöttje”..., 28.

⁶⁶ LEERSSEN and RIGNEY, „Introduction...”, 14.

Leerssen és Rigney tanulmánykötetének mintájára nagyon érdekes, ugyanakkor hatalmas vállalkozás lenne a 19. századi magyar centenáriumokat (bicentenáriumokat, de akár 50 éves jubileumokat, egyéb évfordulókat) esettanulmányokként feldolgozni úgy, hogy közben összehasonlító elemzésekre is lehetőséget kínáljanak, de az is fontos lenne, hogy egy helyen, egy adatbázisban kereshetők és kiegészíthetők legyenek későbbi ünnepekkel is. Ez talán mindennél jobban megmutatná a minták és motívumok vándorlását és ismétlődését, legyen szó akár irodalmi, színházi, képzőművészeti vagy politikai évfordulóról, és a kultusz kutatás számára is új lehetőségeket nyitna meg. Dolgozatom ugyan egyetlen centenárium elemzését vállalja, de ezt úgy kívánja megtenni, hogy ne elszigetelt, egyedi jelenségnek tűnjön az 1892-es ünnep, amely valójában a magyarországi és nemzetközi ünnepségek kontextusában jött létre. A tudományos ülések, koszorúzások, szoboravatások, színházi díszelőadások és ünnepi ebédek vagy vacsorák visszatérő elemek.

Az első nagy magyarországi centenáriumi ünnep az 1859-es Kazinczy-ünnep volt. A Magyar Tudományos Akadémia által szervezett október 27-i fővárosi ünnepségről a sajtó részletesen tudósított, de műsorának elemzésére az MTA által az ünnep után kiadott emlékkönyv is nagyon jó forrás.⁶⁷ A Nemzeti Múzeumban kezdődött Eötvös József, Szász Károly és Toldy Ferenc beszédével, majd Tompa Mihály Toldy által elszavalt ódájával és Desewffy Emil gróf zárszavával zárult. Ezt díszebéd követte az Európa szállóban, majd díszelőadás a Nemzeti Színházban: a *Báthori Mária* eredeti dalmű nyitánya Erkel Ferentől; Feleki szavalatában Tóth Kálmán *Kazinczy évszázados emlékezete* című verse (a szavalt közben Kazinczy színpadra helyezett mellszobra mellett felsorakozott a teljes társulat, magyaros ruhában); Tompa Mihály verse Szepesi megzenésítésében; végül pedig Vörösmarty Mihály *Az áldozatának* bemutatója. Keszeg Anna a szegedi és tordai Kazinczy-ünnepeket elemezve fogalmazta meg, hogy az ünnep kisajátítja a hétköznapi élet struktúráinak szerkezetét, a három napszaknak három különböző helyszín és három különböző jellegű rendezvény feleltethető meg.⁶⁸ A vidéki megemlékezések különösen az esti szakaszt, a színházban tartott megemlékezési formákat használták ki, Kolozsváron pedig két ünnepséget is terveztek: egy színházi előadást, majd később egy „írói és művészi erők közreműködése által” létrejövő ünnepet, amelyen a Gyulai Pál (aki a részt vett a budapesti eseményeken és láthatott egy mintát egy centenáriumi *best practice*-re) emlékbeszéde fog elhangozni.⁶⁹ Ugyanezeket a

⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1859. okt. 30. Gyakorlatilag a teljes számot a fővárosi és vidéki Kazinczy-ünnepeknek szentelték. *Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről* (Budapest: Emich Gusztáv, 1859).

⁶⁸ KESZEG Anna, „Még egyszer az 1859-es Kazinczy-ünnepségekről”, *L.k.k.t.*, 13. sz. (2013): 35–40, 37.

⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1859. okt. 30.

mozzanatok láthatjuk viszont évtizedekkel később, az 1890. augusztus 8-i, Nagykárolyban kezdődő, majd Szatmáron folytatódó Kölcsey-ünnepen. Délelőtt emlékbeszédek, Kölcsey arcképének megkoszorúzása, majd a Szatmárra való vonatozás után a Kölcsey-szobor megkoszorúzása ünnepi beszédek kíséretében. Délután 5-kor díszebéd, majd színházi díszelőadás, végül pedig estély a polgári kaszinóban.⁷⁰ Katona Józsefre 1892-ben Kolozsváron kívül Kecskeméten és Budapesten is díszelőadással – a *Bánk bán* színrevitelével – emlékeztek meg (a soproni irodalmi kör pedig csupán megidézte a darabot Erkel operáján keresztül, *Bánk bán* bordalának előadásával).⁷¹

Jókai 50 éves írói jubileumának hivatalos programját közelebbről megnézve azt látjuk, hogy egy élő író ünnepe nem sokban különbözött a magyar irodalom (vagy politika) nagy halottainak ünnepeitől. A két napos ünnepély első estéjét a Nemzeti Színházban és a Népszínházban tartott díszelőadások foglalták le. Következő nap, 1894. január 6-án reggel díszülést tartottak, amire az író egy küldöttség kíséretében jelent meg. Üdvözlő- és ünnepi beszédek sora következett, ennek végén maga Jókai is tarott egy beszédet. Az ünneplés este, egy fogadó-estély keretei között folytatódott, és egy jótékonyági operabállal zárult le.⁷² Az ünnep további hozadéka volt a százkötetes Jókai-kiadás. Jókai nemcsak saját évfordulójának főszereplőjeként tapasztalta meg az ilyen jellegű ünnepeket. Írt alkalmi darabot a magyar hivatásos színjátszás centenáriuma, a *Szigetvári vértanúk* című darabja pedig több évfordulás díszelőadás részeként is megjelent, így a kolozsvári színház megnyitásának 50. jubileumán, 1871-ben, vagy 1886-ban, Zrínyi Miklós halálának tricentenáriuma, ahol a nézőtér teljes kivilágítása és a közönség csekély érdeklődése mellett játszották a Nemzeti Színházban.⁷³ A Szigetváron tartott megemlékezésen egy vándortársulat adta elő a Jókai-darabot.⁷⁴

Ha szó volt a nemzet már halott nagyjaira való megemlékezésekről és a még élő írók jubileumáról, nem maradhatnak ki a feltámadottak sem. Mikszáth Kálmán *Új Zrínyi*ájában a feltámadt Zrínyi Miklósnak és csapatának üdvözlése nagyon hasonló mintákat követ, Mikszáth ezzel mintegy az – egyébként is nagyon elszaporodott – ünnepségek paródiáját írta volna meg.⁷⁵ Dombóváron ünnepségeket szerveztek számukra, ahol egy vándortársulat természetesen a Szigetvári vértanúkat mutatta be, Zrínyi pedig természetesen megjegyezte, hogy „Egy szó se

⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1890. aug. 3.

⁷¹ *Budapesti Hírlap*, 1892. nov. 8., 10., 11.,

⁷² *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története* (Budapest: Révai testvérek, 1907), 29–30.

⁷³ *Fővárosi Lapok*, 1866. szept. 3., *Pesti Napló*, 1866. szept. 11.

⁷⁴ *Pesti Napló*, 1866. szept. 13.

⁷⁵ Köszönöm Baranyai Zsolt tanár úrnak, hogy felhívta a figyelmem erre az értelmezési lehetőségre.

igaz az egészből.”⁷⁶ Pesten fogadóbizottság várta őket, a polgármester fejében pedig már ott volt a szokásos program: este előadás az Operában, aztán pedig bankett a városi Redoutban. Azonban „csak mikor már elhelyezkedtek a vendégek a Hungáriában, jutott eszébe a föltámadottak fogadására alakult fővárosi bizottságnak, hogy a Zrínyi utcán kellett volna keresztülvezetni a menetet.”⁷⁷

Ha az irodalmi kultuszok Dávidházi-féle hármas definíciójából indulunk ki (a kultusz mint beállítódás, szokásrend és nyelvhasználat),⁷⁸ a kolozsvári centenárium elemzésekor elsősorban a szokásrendre és nyelvhasználatra fókuszálók. Az ún. „performatív fordulattal” a kutatások az (irodalmi) szövegek mellett egyre inkább elkezdtek arra figyelni, hogy például egy centenárium alatt az ünneplők mit csinálnak, hogyan használják a városi tereket, milyen rituális cselekvésekben vesznek részt.⁷⁹ De ugyanitt lehetne beszélni Takáts József tanulmányát felidézve az idő és tér nemzetiesítéséről is.⁸⁰ A centenáriumi ünnepek rituáléjához ugyanis, ahogy láttuk a fentebb felsorol példákban, hozzátartozott a szobor- vagy emléktáblaállítás, a szimbolikus térfoglalás. Kolozsvári kontextusban maradva, amikor az ünnepet szervező bizottság úgy döntött, hogy emléktáblát helyez a Rhédey-palotára, melynek báltermében az első hivatásos társulat egy évig tartott előadásokat, a ház tulajdonosa, báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna a következő sorokkal adta beleegyezését: „örömmel látom, hogy a tulajdonomat képező Rhédey-ház, kegyes megemlékezés által, nemzeti emlékké fölavattatni terveztetik.”⁸¹ Ugyanakkor fontos az ezekre az alkalmakra írott szövegeket – emlékbeszédeket, ódákat, prológosokat – is a maguk korabeli performativitásában értelmezni: egy összetett ünnepi műsorrend egyik, felolvasásra, előadásra szánt darabjaként, amelyre a közönség azonnal reagált.⁸²

Fontos kiemelni azt is, hogy a centenáriumok a (nemesi) reprezentációra és a politizálásra kínáltak lehetőséget⁸³ – a kolozsvári ünnep is remek helyszín volt az erdélyi arisztokrácia reprezentációjára és ideiglenes térfoglalására, a habermasi reprezentatív

⁷⁶ MIKSZÁTH Kálmán, „Új Zrínyiász”, in MISZÁTH Kálmán, *A demokraták; Új Zrínyiász*, s.a.r. KIRÁLY István, Mikszáth Kálmán összes művei 10 (Budapest: Akadémiai, 1957), 69.

⁷⁷ Uo., 85.

⁷⁸ DÁVIDHÁZI, „Isten másodszülöttje”..., 5.

⁷⁹ Neil STEWART, „Pushkin 1880: Fedor Dostoevsky Voices the Russian Self-Image”, in *Commemorating ...*, 203–223.

⁸⁰ TAKÁTS József, „A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok”, *Regio* 15, 3. sz. (2004): 71–81.

⁸¹ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 24. és *Kolozsvár*, 1892. szept. 24.

⁸² L. TAKÁTS József, „Emlékkódok működés közben. Tompa Mihály: *Lorántffy Zsuzsanna emlékezete*”, *Acta historiae litterarum hungaricarum – Acta Universitatis Szegediensis*, 34/3 (2018): 21–29.

⁸³ FÁBRI Anna, „Sohasem volt ily compact egyetértés. A Kazinczy-ünnep – 1859”, in *Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 7, 181–188 (Budapest: Prospektus GM Nyomda, 1997), 181.

nyilvánosság rövid visszatérésére. Az sem ritka, hogy a szervezőknek az íróra/intézményre/történelmi eseményre való megemlékezésen túl más célja van. Szilágyi Márton az 1896-os losonci Kármán-émlékünnep kapcsán hívja fel a figyelmet arra hogy a losonciak miért éppen az 1890-es elején fedezték fel újra az író: ekkor „bontakozott ki ugyanis az a vármegyei belső vita, amely a megyeszékhely Losoncra való áthelyezését kívánta elérni – kiváltva ezzel az addigi központ, Balassagyarmat komoly ellenzését. [...] Kármán személyében a helyi értelmiség néhány hangadója a város kulturális tradíciójának szimbólumát fedezte föl, s ennek a hagyománynak a föltalálásával a politikai legitimációhoz is szolgáltatott muníciót.”⁸⁴ A kolozsvári centenárium szervezőinek is megvolt a maguk célja a nagyszabású, országos, és a szimbolikus százéves fennmaradást ünneplő esemény megszervezésével. Azt remélték, hogy jó tárgyalási alap lesz a színház zaklatott pénzügyeinek végleges megoldására, a teljes állami kezelésre, ezért – bár az éppen akkor zajló kormányváltás némileg megakasztotta az ügyet – több feliratot és küldtek a Belügyminisztériumnak.

„[A] pénzügyek iránti intellektuális undor egyik mentsvára hagyományosan éppen a művészet, az irodalom állítólagos-vágyott autonómiája, a piactól való, ha nem is anyagi, de legalább szellemi függetlensége” – írja az új gazdasági kritikáról szóló tanulmánya elején Hites Sándor a pénzről, piacról, gazdaságról való beszéd kínosságának okát magyarázva.⁸⁵ A kolozsvári színház centenáriumának a története mindezzel együtt a színház pénzügyeinek történeteként is elmondható (sőt, nemcsak a centenárium, de a teljes színház-történet). Itt most nem arra gondolok, hogy mennyibe került például a jubileumi díszbéd vagy az emléktábla, bár a későbbiekben erről is szó lesz. A pénzügyek történetét most inkább úgy értem, ahogyan diszkurzívan megjelennek az emlékbeszédekben, az elmúlt száz év nehézségeinek felidézésében, a mecénások iránti hála kimutatásában. Ebben az esetben azért válhat a kultikus beszédmód részévé a pénz témája, mert rajta keresztül egy hőstörténetet lehet elmondani: a kitartó színészek, akik a nélkülözések ellenére megőrizték hivatástudatukat, a bőkezű, színházpártoló arisztokrácia, aki folyamatosan támogatta a színjátszást, valamint a közönség, aki újra és újra jegyet váltott a színházba – mindezen tényezők együtteséből következik, hogy a kolozsvári színház, sötétebb korszakok és néhány „aranykor” után, kerek száz éven keresztül fennállt. Időnként azonban egy-egy újságíró nem tartotta tiszteletben az ünnepség szabályait és kilépett ebből a beszédmódból, ellenbeszéddel sérti meg a kultikus beszédet: „lesz bankett,

⁸⁴ SZILÁGYI Márton, „Kármán József és a millenium. Az 1896. évi Kármán-émlékünnepség Losoncon”, in *Kegyelet és irodalom ...*, 217–225: 219.

⁸⁵ Hites Sándor, „Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism”, *Helikon* 57, 4. sz. (2011): 467–497, 467.

tósztok, elmondják ismételten a színház nemes feladatát – és azt Erdélyben a nemzeti kultúra és közművelődés védbástyájának fogják nevezni. Aztán vége lesz a diadal mámorának. Mindenki a jól teljesített kötelesség édes tudatával hajtja álomra a fejét és az ünnepi zaj elmúltával ismét visszazökken minden a rendes kerékvágásba. [...] Az operettek ismét megjelennek, ismét küzdeni fog a aszínház a szegénységgel, a vállalkozó rendszer tehetetlenségeivel, nem nemzeti célok, hanem magánérdek szolgálatában fog állni.”⁸⁶ Ezek a legárulkodóbb és sok tekintetben a legérdekesebb pillanatok: a kultikus magatartásból való kibillenés pillanatai.

⁸⁶ *Ellenzék*, 1892. okt. 29.

A kolozsvári hivatásos színjátszás százéves évfordulójának előkészületei

A magyar színházi évfordulók megünneplésével a közelmúltban Szalisznyó Lilla és Bartha Katalin Ágnes foglalkozott.⁸⁷ Szalisznyó a Kelemen László által vezetett első magyar hivatásos társulat elindulásának 1890-es centenáriumát elemezte, elsősorban a drámai prologok felől közelítve. Bartha tanulmánya a kolozsvári színház 1821-es megnyitását tárgyalta. Ez volt az a mindezidáig előzmény nélküli színházi esemény Kolozsváron, amelynek forgatókönyve, műsorrendje amely a színház későbbi ünnepeinek mintájául szolgált. A 19. század végéig két hasonló, azaz a színházhoz, színjátszáshoz kapcsolódó ünnepet tartottak Kolozsváron: a színház megnyitásának 50 éves évfordulóját 1871-ben és a kolozsvári színjátszás centenáriumát 1892-ben. Bartha tanulmányának tétje a színháznyitás elemzése volt, így az 1871-es ünnepet kevésbé részletesen tárgyalta, a centenárium esetében pedig a műsor és a kontextus rövid ismertetésére szorítkozik, felhívva a figyelmet az ünnep országos dimenziójára és Zrínyi-motívum ismétlődésére. Túl ezeken a megállapításokon, a centenárium levéltári anyaga nagyrészt kiaknázatlan marad. Ferenczi is lezárja említett színháztörténeti monográfiáját a centenárium előtti időszakkal, illetve az ünnep rövid ismertetésével. A színház levéltári iratai között megtalálhatóak az ünnepet szervező bizottság heti rendszerességgel megtartott gyűléseinek jegyzőkönyvei. Ez az egyedülálló anyag lehetőséget ad arra, hogy a jubileumi műsor összeállításának folyamata végigkövethető legyen. Ezáltal pedig a két korábbi ünnepel való párbeszéde is jól kimutatható.

Egy centenárium előkészítése

A kolozsvári napilapok olvasói 1892 nyarának végén két témában olvashattak kimerítő írásokat: az egyik a város nyári kiüresedését, a társasági és kulturális élet pangását követő őszi ébredés és pezsgés reménye, a másik pedig az Európában éppen dúló kolerajárvány, és ennek okán a helyi köztisztasági viszonyok tárgyalása volt. A *Kolozsvár* című lap a közegészségügyi adminisztrációra való fokozott odafigyelést, „a félreeső, büzhödt telkeket és egészségtelen lakásokat” is ellenőrző bizottságok felállítását szorgalmazta, hogy „ha Kolozsvár az ős

⁸⁷ BARTHA Katalin Ágnes, „Szimbolikus reprezentáció és színház-avató ünnep”, in *Drámák határhelyzetben I.*, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, 369–384 (Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara).

közeledtével új életre ébred, ezt ne azért tegye, hogy halottait eltemesse, hanem azért, hogy az élőket boldogítsa.”⁸⁸ Hamburgtól Pétervárig tudósítottak a betegek és halottak számáról⁸⁹ – közben a Gresham életbiztosító társaság egészoldalas reklámban hirdette, hogy saját kötvényfeltételeinél fogva kolerahalál esetén is azonnal kifizeti a biztosítási összeget⁹⁰ –, illetve a helyi viszonyokról. Ezekből számos, a mindennapok történetét gazdagító érdekes adatot lehet kigyűjteni. Romániában például a járvány miatt elkezdtek fertőtleníteni azokat a bankjegyeket, amelyek megfordultak kolera-sújtotta országokban. Így derült ki, hogy a magyar bankók a legrosszabbak, mert „mig a német, orosz, francia és szerb bankók tizpercentes karbonoldatban sem veszítik el fényüket és színüket, a mi bankóink már hat percben is szintelenekké válnak és összerongyolódnak.”⁹¹ A helyi terek, utcák takarításának módszereiről pedig a következőket írja a *Kolozsvár* névtelen, de annál élesebb hangvételű újságírója:

Mindenütt szemét, piszok; az utcákon végig haladó, valamint az egyes házakból kijövő folyókák állandóan fekete üledékkel telvék még a főtéren is. Mikor ezeket néha-néha megbolygatják, még sokkal nagyobb veszedelem [...] A tisztítás módja ugyanis még mindig a régi: t. i. a fekete sárnak lepényalaku csomókba gyűjtése, részben pedig szétkenése a csatorna két szélére. [...] Eme tisztítási eljárást nyomban követi a deszinficiálás, mely abban áll, hogy a kikent nagy sárfelületek egyes távoli pontjaira, négy krajczárnyi terjedelmű helyekre valami zöldes port hintenek. Ekkor hunya alá csapja seprűjét az utcaseprő és – re bene gesta – megy tovább, más utcákba gyakorolni tudományát...⁹²

Mindennek ellenére Fónagy Zoltánnak a *Mindennapok története* című blogon megjelent bejegyzéséből tudjuk, hogy az 1892–93-as járvány jelentkezése különösen nagy ijedséget okozott Magyarországon, „de az ötezer áldozat már eltörpült a harmincas és a hetvenes évek katasztrófája mellett. Szerepe volt ebben a higiéniai viszonyok javulásának – mindenekelőtt a városok csatornázásának –, de a figyelő- és bejelentőrendszer javulása is hatékonyabbá tette a terjedés meggátlását.”⁹³

A bűzös utcák és hanyag utcaseprők igen részletes leírásain edzett olvasók a *Kolozsvár* 1892. szeptember 10-i számának címlapján, a tárcarovatban találkozhattak *Az erdélyi színészet 100 éves jubileuma* című rövid írással, amely a változatosság kedvéért egy közelgő évfordulóra

⁸⁸ *Kolozsvár*, 1892. aug. 10.

⁸⁹ Többek közt *Kolozsvár*, 1892. aug. 30., szept. 12., szept. 21.

⁹⁰ *Kolozsvár*, 1892. szept. 7.

⁹¹ „A kolera és a mi bankjegyeink”, *Kolozsvár*, 1892. szept. 24.

⁹² *Kolozsvár*, 1892. szept. 26.

⁹³ FÓNAGY Zoltán, „A lehető legnagyobb retteget idézte elő” – Kolerajárványok és védekezés a 19. században, hozzáférés: 2019. 04. 18, https://mindennapoktortene.blog.hu/2014/10/19/kolerajarvanyok_19_szazad

hívta fel a figyelmet. „Midőn nov. 11-én 100 éve lesz, hogy Kolozsvárt és Erdélyben az első biztosan megállapítható magyar színházi előadás történt, erről az előadásról annál is szükségesebbnek reméljük megemlékezni, mert reményünk van, hogy ezt az évfordulót egész városunk lelkesen fogja megünnepelni” – foglalta össze a cikk szerzője, Ferenczi Zoltán.⁹⁴ (Ezzel szemben a város másik jelentős lapjának, az *Ellenzék*nek az olvasói ennél rosszabbul jártak, ugyanezen a napon be kellett érniük a Pénzügyi palotával csaknem szemben levő sáncban fél délutánon keresztül heverő lótetemről szóló hírrel.⁹⁵) A kolerajárvány és a színházi centenárium között annál erősebb összefüggés volt, minthogy a sajtó médiumában akár egy oldalon, egymás mellett jelentek meg a hozzájuk kapcsolódó szövegek. Expliciten ugyan nem kapcsolták össze az évfordulóval, de a tisztaság és rendezettség minden bizonnyal hozzátartozott ahhoz a városképhez, amit az ünnep által is közvetíteni kívántak. Ráadásul Ferenczi – aki a későbbiekben fontos szereplője lett a centenárium szervezésének és két, e tekintetben igen fontos szöveg fűződött a nevéhez: egy színháztörténeti mű és egy alkalmi színdarab – egy olyan nagyszabású ünnepség lehetőségét vázolta, amely nemcsak Kolozsvár kulturális életét élénkítené, hanem ennél sokkal nagyobb jelentőségűvé válhatna. „Ez az évforduló az egész hazai kultúra és művészet ünnepe s éppen ezért az egész haza érdeklődése kell, hogy kísérje. E végből azt véljük, hogy a színház igazgatósága és az erdélyi irodalmi társaság a közélet azon férfjaival, a kik a színművészet iránt érdeklődnek, a városi és megyei hatóságokkal egyetértve volnának hivatva, hogy e napnak megadják ünnep alakjában a méltó jelentőségét.”⁹⁶ Elképzelése, ahogy látni fogjuk, meg is valósult, de több budapesti meghívott indokolta távolmaradását a fővárosban október végén–novemberben már pusztító járvánnyal⁹⁷ (másrészt pedig a végül kormányváltással végződő kormányválsággal, erről a későbbiekben részletesebben is szó esik.)

Cikkében Ferenczi két forrást felhasználva vázolta a kolozsvári hivatásos társulat elindulását. Elsőként a *Magyar Kurir* egy 1792-es (az újságban tévesen 1892 szerepel, ez sajtóhiba lehet) tudósítását idézte az éppen felbomlóban lévő Kelemen László-féle első magyar hivatásos társulatról és ezzel párhuzamosan a kolozsvári társulat alakulásáról. „Amidőn ama Nemzetünk és Nemzeti nyelvünk ditsőségére fel-állított, és magát még az idegen Nemzetek előtt – is tsak nem az irigységig ki mutatott Pesti Nemzeti Jádzó Társaság plántája tsak a maga

⁹⁴ FERENCZI Zoltán, „Az erdélyi színészet 100 éves jubileuma”, *Kolozsvár*, 1892. szept. 10.

⁹⁵ *Ellenzék*, 1892. szept. 10.

⁹⁶ FERENCZI, „Az erdélyi...”.

⁹⁷ A centenárium levéltári anyagában olvasható számos olyan válaszlevél, amely az ünnepséget szervező bizottság által kiküldött meghívókra érkezett. Berczik Árpád miniszteri tanácsos, valamint a Magyar Földrajzi Társaság képviselői azok közé tartoztak, akik részben a járvány miatt mondták le részvételüket. KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 131 és 258.

zöldellő gyengeségében kezdene méltatlanul hervadozni, imé az Erdélyi Nagy Fejedelemségben nagy előmenetellel szándékozik ezen Nemzetünk nyelve virága ki nyilni s illatozni.” A *Kurir* írója hangsúlyozta mind az erdélyi társulat tagjainak „tanult nemes” voltát, mind pedig nemesi támogatóikat, köztük Erdély kormányzóját, gróf Bánffy Györgyöt, gróf Bethlen Sándor királyi biztost, báró Wesselényi Miklóst, és külön kiemelte gróf Rhédey Mihálynét, aki Kolozsvár főterén álló házának egyik termét nyitotta meg a színjátszók számára. Majd Bethlen Elek egy 1793-as leveléből következett egy idézet, melyben a gróf a társulat tagjait ismertette röviden.

Ferenczi rövid felhívása hatására gyorsan reagált egy programtervezettel az Erdélyi Irodalmi Társaság, Gyarmathy Miklós alispán pedig értekezletet hívott össze a megyeház gyűléstermében.⁹⁸ Ezzel kezdetét vette az a szűk két hónapnyi időszak, amely alatt a város és a színház megszervezte a három napos centenáriumi ünnepséget. Az újságolvasók a helyi lapokban végigkövethették a jubileumi szervező bizottság megalakulását, az ünnepi műsorrend kialakítását, ezzel párhuzamosan pedig a kolozsvári színjátszás történetének el- és újramondását. Ebben Ferenczinek igen fontos szerepe volt, és már a kiindulópontnak tekinthető cikkével elkezdte az általa ismert források és adatok történeté alakítását, így Katona József és az erdélyi hivatásos színészet születése egymás mellé kerülhetett. Ő volt az, aki 1792. november 11-et jelölte ki a legelső előadás bemutatásának napjaként, így érvelve: „Bethlen Elek grófnak egy 1793. márcz. 13-án kelt levelében azt olvassuk ugyan, hogy nov. 16-án volt az előadás, azonban a nov. 11-dike mint többek által is följegyzett nap fogadandó el hitelesnek.” A dátum körüli bizonytalanságot a centenárium után megjelentett *Emlékkönyv* is jelezte, ezek szerint a Gyarmathy által összehívott első tanácskozáson is szóba került – ezen természetesen Ferenczi is részt vett és tagja lett az ekkor alakul szervező bizottságnak is. Az *Emlékkönyv* két hosszabb bekezdést is szentelt a filológiai kérdéssé is vált problémának: különböző források eltérően nyilatkoztak az időpontról.

Vahot Imre, Kőváry László, Bayer József, Vályi Béla és – a kit legelől kellene említeni – Könyves Máté ez előadást határozottan *november 11-dikére* teszik. Ellenben Csokonai Vitéz József és Sáska János színész [...] *decz. 17-dikét* írnak, gróf Bethlen Elek (1793 márcz. 13-án kelt levelében) *decz. 16-dikát* mond és ez utóbbi adatot fogadja el Szilágyi István is; Nagy Lázár pedig *decz. 11-dikére* teszi az előadás napját. [...] Annyi bizonyos, hogy az ifjak az engedélyt okt. 2-án már megkapták;

⁹⁸ *Kolozsvár*, 1892. szept. 14. és 15.

nov. 11-ig tehát volt meglehetősen idejük előkészülni annyira, hogy egy kis játékot előadjanak s ez a valószínűségnek meg is felel.⁹⁹ [Kiemelések az eredetiben, Sz.-R. E.]

Ma már nem a november 11-et, tartjuk számon az első előadás napjaként: Enyedi Sándor 1982-ben új források alapján 1792. december 17-re tette ezt az időpontot.¹⁰⁰ *A Hét* című, Bukarestben megjelenő folyóiratban közölt cikkében kitért Ferenczinek az 1892-es centenáriumi ünnep megvalósulásában játszott szerepére, és hozzá hasonlóan Enyedi is összefoglalta az első előadásnak a különböző forrásokban megjelenő lehetséges időpontjait. Az *Emlékkönyv* fentebb idézett részlete szerint [Káli] Nagy Lázár december 11-re tette az első előadás napját. Enyedi úgy vélte, hogy az akkor még csak kéziratban létező színháztörténeti munkát félrolvasták, ugyanis Káli Nagy az 1-es és a 7-es számot nagyon hasonlóan írta. Bár erre nincs konkrét bizonyítékom, de elképzelhető – ahogy azt Enyedi is hangsúlyozza – hogy a bizottság végül azért döntött a november 11. mellett, mert így egybeesett Katona József születési évfordulójával. Ráadásul Katona a *Bánk bán* által is kötődött a kolozsvári színházhoz, így ez az egybeesés ideális volt egy országos jelentőségű kettős centenárium megszervezésére.¹⁰¹ Utóbb ugyan kiderült, hogy ez a dátum is téves volt és Katona egy évvel korábban született, de az ünnepség szervezői ezt akkor még nem tudhatták.

Enyedi kétségeket eldöntő bizonyítéka, az új forrás, amire rátalált, a *Magyar Kurir* szerkesztőváltásában és 1793-as első – betiltott számaiban rejlik. Mivel a *Magyar színháztörténet* első kötete és Bartha Katalin Ágnes is Enyedi cikkéhez irányítja az olvasót, anélkül, hogy az általa talált új forrás mibenlétét leírná,¹⁰² érdemes hosszabban idézni a nyomozást. „Közgyűjteményekben, nagy könyvtárakban nincs nyoma a Kurir bizonyos számainak, az 1792-es év véget ér a december 28-i 103-as számmal, és hosszú hallgatás után Böjtmás hava 19-én, azaz 1793. március 19-én folytatódik csak, de ezúttal már D. Decsy Sámuel szerkesztésében. Mi történt 1792 december végétől 1793. március 19-ig?”¹⁰³ Szacsavay Sándor, a lap korábbi szerkesztője részletes beszámolót írt a francia forradalomról és a francia király kivégzéséről, ami miatt a cenzúra betiltotta a lapot. „Az 1793. január 1-i (1 -es) szám néhány példánya ugyan még kijutott a nyomdából, de a következő január 4-i (2-es) szám már nem. Szacsavayt elmozdították állásából, aki nemsokára visszatért Kolozsvárra. A sajtótörténet

⁹⁹ HEGYESY Vilmos, szerk., *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* (Kolozsvár: Ajtai K. Albert nyomdája, 1892), 80.

¹⁰⁰ ENYEDI Sándor, „Mikor volt Kolozsvárt az első színházi előadás?”, *A Hét*, 1982. jún. 18., 7.

¹⁰¹ Ezekről az összefüggésekről részletesen a *Kettős centenárium Kolozsváron: Katona József és az erdélyi hivatásos színjátszás ünnepe 1892-ben* című fejezetben írok.

¹⁰² *Magyar színháztörténet*, 86.; BARTHA, 380.

¹⁰³ Uo.

sem ismeri az utolsó napok történetét; arról sincs tudomása, hogy a 2-es szám elkészült, kinyomtatták – de a cenzúra megakadályozta a terjesztését.” Ebben az 1793/2-es számban jelent meg a tudósítás a kolozsvári társulat első előadásáról, amelyet eredetileg december 16-ra terveztek, de egy – feltehetően rangos személy – halála miatt végül 17-én tartottak meg.

Erdélyből. Kolosvár. Déc. 16-án. Itt ez máj nap vala a’ Magyar Teatromnak leg előbbször felnyílni, de az ugyan akkor nap esett szomorú temetés miatt más napra halasztván, ekkor igen derekason véghez vitették az első iparkodást. Dec. 20-dika vala ezen jeles elő menetellel bátorított Magyar Jászó társaságnak második próbájára rendeltetve. Az Erdélyi Nagy Fejedelemség béli fő Kormányzó Ur ő Exjától fogva, jelen valának ezen játékon mind azok, kiktől vehette ’s velósággal is vette elevenségét a’ Magyar Teatrom. A’ Gubernátorné Gróf Aszszony ő Exja fő képpen egészsz életet adott a’ maga jelen létével a’ jászó Személjekbe, kiknek bátorságokat ezen kegyelmes Udvar sárga ajándékokkal is nevelni kívánván, mindenek és mindenütt azt kívánják, éljenek az Erdélyi Gubernátor Ur és Gubernátorné! Aszszony ő Exjok egész nagy méltóságú Úri házokkal együtt...¹⁰⁴

E bizonyító erejű forrás hiányában lett a november 11. a kiválasztott időpont. Katona mellett Ferenczi már a legelején beleszötte a történetbe a kolozsvári színház – az első magyar kőszínház – 1821-es megnyitását is (az erre kiírt pályázatra szánta Katona a *Bánk bánt*), mint a hivatásos társulat megalakulásának egyenes következményét. Azt viszont tévesen írta, hogy a színháznyitó ünnepségen az épület felépülését támogató erdélyi arisztokrácia Theodor Körner *Zrínyi* című szomorújátékát Szemere Pál fordításában adta elő. Későbbi írásaiban már helyesen szerepelt ez az adat, a műkedvelő nemesek Petrichevich Horváth Dániel prózai fordításában vitték színre a darabot. Ferenczinek később volt alkalma korrigálni ezeket a korai pontatlanságokat. A jubileumi szervező bizottság második hivatalos ülésén a tagok eldöntötték, hogy anyagi támogatást fognak kérni a kormánytól a kolozsvári színház történetének megírására és kiadására.¹⁰⁵ Október végén, a hetedik ülésen jelentették be, hogy a Belügyminisztérium, melynek hatáskörébe tartoztak a színügyek, az évi rendes, 20 000 forint támogatásból 800 forintot erre a célra fog elkülöníteni.¹⁰⁶ Ekkor a bizottság tagjai a könyvtárigazgató Ferenczit bízták meg a munka elkészítésével. Erről a centenáriumi ünnepségsorozat tulajdonképpen lezáró, bár 5 évvel később megjelenő kötetről később részletesebben is szó esik.

¹⁰⁴ Idézi ENYEDI, uo.

¹⁰⁵ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 25.

¹⁰⁶ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 2.

A színházi ünnepek párbeszéde és a forgatókönyv alakulása

Az összevetés végett álljon itt a két előzménynek tekinthető ünnep műsora. A kolozsvári színház 1821. március 12-i megnyitóján a közönség elsőként br. Petrichevich Horváth Dániel által írott és előadott *Előszót* hallhatta. Ezt *A nemzet innepe az erdélyi magyar játéksín kinyitásakor* című karének követte a zene conservatorium növendékeinek előadásában, majd Theodor Körner *Zrínyi* című ötfelvonásos vitézi szomorújátéka következett, amelyet főúri műkedvelők adtak elő. Következő nap, március 13-án a hivatásos színtársulat Szentjóbi Szabó László *Mátyás király* című érzékenyjátékát mutatta be.

1871-ben a színház megnyitásának ötvenedik évfordulóját¹⁰⁷ két részben ünnepelték meg. Március 11-én a színtársulat három szakaszból álló díszelőadást szervezett. Az első szakaszban szerepelt Kölcsy Ferenc *Himnusa*, melyet a teljes színházi személyzet adott elő, ezt követte Sz. Mátray Laura szavalatában Szász Gerő *Prológja*. Az első szakaszt egy színes fényvilágítással előadott *Allegóriai kép* zárta Fehérváry Antal rendezésében. A második szakaszban Szigeti József *Becsületszó* című egyfelvonásos eredeti vígjátéka szerepelt, a harmadik, utolsó szakaszban pedig Erkel Ferenc *Bánk bán* című operájának első felvonását láthatta, hallhatta a közönség. A színtársulat által szervezett díszelőadást a színházi választmány kétnapos ünnepélye követte. Ennek első napjára, április 1-ére egy két szakaszból álló díszelőadással készültek. Elsőként a színház teljes személyzete előadta a Berta Sándor által írt és Jakobi Jakab által hangszerelt *Magyar nemzeti himnusz*t. Ezt Szász Gerő egy újabb *Prológja* követte E. Kovács Gyula előadásában, majd az első szakasz egy Fehérváry Antal által rendezett *Apotheosis* három néma képletével (1. *A harcok kora*; 2. *A nemzeti irodalom felvirágzása*; 3. *A magyar Thaliának emelt első oltár 1821 március 11-én*, ez utóbbiban korhű ruhában részt vett két színész, Néb Mária és Göde István, akik jelen voltak az 1821-es megnyitón is), illetve egy *ő cs. kir. apostoli felségeik dicsőségesen uralkodó királyunk és királynénknak ezen színház legm. pártfogóinak* címzett *Hódolattal* zárult. A második szakaszban Szigligeti Ede *A bajusz* című vígjátékát adták elő. Az ünnepségsorozat április 2-án Jókai Mór *A szigetvári vértanúk* szomorújátékával zárult, megidézve az 1821-es megnyitón megjelenő Zrínyi-tematikát.¹⁰⁸

¹⁰⁷ L. BARTHA, „Szimbolikus reprezentáció...”, és BURJÁN Orsolya, *A kolozsvári magyar színház megnyitásának 50 éves jubileuma és intézményi környezete* (Kolozsvár: szakdolgozat, 2011).

¹⁰⁸ „Az ünnepélyt rendező bizottság helyes választást csinált Jókai »szigetvári vértanúk« című szomorújátékával. Ötven évvel ezelőtt egy német író »Zrínyi«-jével nyitották meg színházunkat, most ötven év után ismét e magasztos hős, Zrínyi története képezi az előadandó darab szövegét, mégpedig a legkitűnőbb magyar íróink egyikétől, Jókaitól.” *Magyar Polgár*, 1871. márc. 11.

Harmadikként álljon itt a két évvel korábbi budapesti ünnep is, amely a kolozsvári színház számára saját ünnepei mellett mintaként szolgálhatott. 1890. október 24-én este 7 órakor kezdődött az ünnepségsorozat a Nemzeti Színházban Váradi Antal és Jókai Mór alkalmi darabjainak bemutatásával. Másnap délből a színészegyesület nyugdíj-házának alapkövetétele után Szigligeti Ede sírjához vonult ki az ünneplő tömeg, ahol az elhunyt úttörő színészekre és színműírókra emlékeztek meg. Este 7 órakor a Nemzetiben és a Népszínházban díszelőadásokat tartottak, utána, este 10-től a közönség a fővárosi vigadóban tartott díszlakomára vonult át. Az ünnep október 26-én, a Műcsarnokban zárult a színészeti kiállítás megtekintésével. Pár nappal később, október 29-én az Operaház is megemlékezett a jubileumra egy díszelőadással, melynek jóvedelmét a Nemzeti Színház nyugdíjintézetének ajánlotta fel.¹⁰⁹

A *Magyar Polgár* nem követte annyira szorosan az előkészületeket, mint jogútóda, a *Kolozsvár* a centenáriumot. A színházi választmány által szervezett ünnepségről részletesebben tudósított, mint a márciusi ünnepéről. Ezt azonban inkább Jókai Mór és Laborfalvi Róza látogatása indokolta. Míg 1892-ben az előkészületek szinte minden részlete olvasható a sajtóban, 1871-ben a Jókai házaspár utazása, megérkezése, az ünnepségen való részvétele – Laborfalvi Róza színpadra állt a *Szigetvári vértanúkban* – és Kolozsvár környékének meglátogatása került a sajtó figyelmének középpontjába, háttérbe szorítva a színházi ünnepet. A sajtó alapján a Redoutban március 31-én megtartott díszlakoma is elsősorban Jókainak szólt, és csak utána a színháznak.¹¹⁰

Huszonegy évvel később írta meg Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet 100 éves évfordulója* című cikkét. Felhívására az Erdélyi Irodalmi Társaság Ferenczi javaslata nyomán eldöntötte, hogy előadásokkal fog a tervezett ünnephez kapcsolódni. Ugyanakkor Gyarmathy Miklós alispán kezdeményezésére a kolozsvári kulturális, gazdasági és politikai elitből megalakult egy jubileumi rendező bizottság, melynek elnökeként Béli Ákos gróftól nevezték ki, az alelnöki tisztséget Gyarmathy és Albach Géza viselte. Gyarmathy hangsúlyozta, hogy országos szintű ünnepélyt terveznek, hiszen a kolozsvári színház jelentősége túlmutat a lokálison.¹¹¹ A jubileumi rendező bizottság hetente találkozott a vármegyeház gyűléstermében, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt megtárgyalja az ünnepség részleteit. A jubileum levéltári anyagában a bizottság kilenc ülésének jegyzőkönyve maradt fenn, ezek alapján jól átlátható a műsor alakulása az első lépésektől a végső formáig, illetve a járulékos, színházon

¹⁰⁹ *Pesti Hírlap*, 1890. okt. 24.

¹¹⁰ A helyenként jubileumi bankettként emlegetett lakomára „Jókai tiszteletére megrendezett díszebédként” is hivatkoztak, és amikor kiderül, hogy Jókaiék a tervezettnél később érkeznek Kolozsvárra, megváltoztatták az bankett időpontját. L. *Magyar Polgár*, 1871. márc. 29. és 31.

¹¹¹ *Kolozsvár*, 1892. szept. 16., *Ellenzék*, 1892. szept. 17.

kívüli rendezvények véglegesítése. Emellett a bizottság „sajtóközleményt” adott ki az üléseken elhangzottak összefoglalásával, ezeket mind a *Kolozsvár*, mind az *Ellenzék* közölte hétről hétre. A jubileum kiváló alkalom volt a színház önreprezentációjára és öndefiníciójára, ami egyben a múltra való visszatekintést és egy fenntartható jövőkép kialakítását is jelentette. A következőkben a jegyzőkönyvek kronológiáját követve rekonstruálom az ünnepségsorozatot, és különösen díszelőadás alakulásának lépéseit, miközben kiemelem a két korábbi ünnepséggel folytatott párbeszédét.

A jubileumi rendező bizottság első ülésére 1892. szeptember 17-én került sor.¹¹² Ekkor leszögezték, hogy az ünnepségsorozat háromestés lesz, első nap, november 10-én a *Bánk bánt* fogják előadni Katona születésének – a jegyzőkönyvben tévesen szereplő századik, valójában százegyedik – évfordulójára. A következő napra tervezték a „voltaképpen jubiláris előadást alkalmi programmal”, a harmadik napra pedig ennek megismétlését. Ditrói Mór igazgatót bízták meg azzal, hogy javaslatokat tegyen az alkalmi előadás részleteire. A bizottság „egyelőre egy néma képlet rendezését kezdeményezi. E képletben az erdélyrészi arisztokrácia tagjai bemutatnak egy vagy két hatásos csoportozatát Körner »Zrínyi«-jének, mellyel a kolozsvári színházat 1821-ben szintén az arisztokrácia tagjai nyitották meg.” Ezzel a kikötéssel szervesen és tudatosan kapcsolódnak az első kolozsvári színházi ünnephez. A színészeti jubileum által egyben az első magyar közsínház megnyitására is megemlékezni készültek. Az élőképek megrendezésére gr. Béldi Ákosné és gr. Bethlen Bálint bizottsági tagot kérték fel. Ugyanakkor ezen az első ülésen indítványozták a Rhédey-házon ma is látható emléktábla elhelyezését, ez a majdani ünnepélynek egy önálló mozzanatát képezte.

Az első és második ülés között eltelt egy hétben a bizottság kapcsolatba lépett gr. Béldi Ákosnéval és a Rhédey-ház tulajdonosával, báró Horváth Ödönné, szül. Rhédey Johannával. A szeptember 24-i második ülésre a két nemes hölgy válaszevele is megérkezett. Mindkét levél megtalálható a jubileumi iratok között,¹¹³ a br. Horváth Ödönnéjét teljes egészében idézték a jegyzőkönyvben is. A báróné amellet, hogy 200 forintot adományozott az emléktábla elkészítésére, hangsúlyozta, hogy általa „nekem tért nyitni szíveskednek, hogy kegyeletben tarott elődeim hazafias szolgálatának megörökítéséhez járuljak,” és hogy a Rhédey-ház a „kegyes megemlékezés által nemzeti emlékké fölavattatni terveztetik.”

¹¹² KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 11–12.

¹¹³ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 107. (gr. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak, Mező-Méhes, 1892. szeptember 23.), ehhez kapcsolódóan ff. 108. (gr. Béldi Ákos levele Gyarmathy Miklósnak, [Mező] Méhes, 1892. szeptember 24.), illetve ff. 111–113. (br. Horváth Ödönné, gr. Rhédey Johanna levele Gyarmathy Miklósnak, Alvinc, 1892. szeptember 21.)

Béldi Ákosné is örömmel fogadta a kezdeményezést. Mivel éppen egy Marosszentgyörgyön megszervezett társasági eseményre készült, felajánlotta, hogy ott akár személyesen is bevonhat embereket az élőképek megszervezésére. Olyan képet javasolt, amelyben több nő is részt vehet.¹¹⁴ A díszelőadáson a bizottság javaslatára végül két képet mutattak be: *Zrínyi esküjét* és *Zrínyi kirohanását*. A szeptember 24-i ülés jegyzőkönyve szerint Ditrói Mór általánosságban felvázolta az általa elképzelt jubileumi programot, ezek után kineveztek egy albizottságot, amely feladatai közé tartozott mind a program iránti javaslatok tétele, mind az emléktábla szövegének és elkészítési módjának megállapítása, és egyben Pákey Lajos mérnök véleményének kikérése.

A Ditrói által felvázolt programjavaslat részletei csupán a következő heti ülés (szeptember 27., folytatták szeptember 28-án) jegyzőkönyvében jelennek meg, ez egyben a jubileumi program első változata volt.¹¹⁵ November 10-én, ahogy korábban leszögezték, a *Bánk bánt* készültek műsorra tűzni. November 11-én délelőtt 10 órára tervezték az emléktábla felavatását, amelynek időközben megírták a szövegét és Pákey Lajos elvállalta elkészítését. A tervek szerint az avatáson Gyarmathy Miklós mondott volna beszédet, majd a *Himnusz* és a *Szózat* előadása következett volna a kolozsvári dalegyletek, a zene conservatórium és a színház énekeseinek előadásában. Délután 2-kor kezdődött volna egy díszebéd a Redoutban, este 7-kor pedig maga a jubileumi előadássorozat a színházban. Az est terve a következő volt: „1. nyitány, 2. Alkalmi drámai prológ, vagy valamely kiválóbb s a múlt század végén vagy a jelen század elején írott darab előadása [felé utólag odaírva: „Szigetvári vért.”], 3. egy zenemű, mely a magyar dal- és operazene fejlődését tüntetné föl [áthúzva: „abban az alakban, amint az például a »Bécsi keringő« balett zenéjében van keresztülvéve”], 4. a Körner »Zrínyi«-jéből veendő csoportozatok, 5. a Himnusz, előadva a színház énekesei és zenészei és Kolozsvár összes énekes és zenész műkedvelői által.” A következő napra a díszelőadás ismételését tervezték. A végén külön kiemelték az Erdélyi Irodalmi Társaság november 11-én délelőtt 11 órakor, a kettős jubileum alkalmából tartandó díszülését. A tervezésnek ebben a fázisában valójában a program első három pontja volt bizonytalan. A második pontban felmerült az újítás lehetősége, egy alkalmi drámai prológ bemutatása, ugyanakkor ennek alternatívájaként megjelent egy korábban megírt dráma előadása is, amihez vélhetően utólag írták oda, hogy ez lehetne Jókai *Szigetvári vértanúk* című szomorújátéka. Feltehetően nem véletlenül jutott a bizottság eszébe:

¹¹⁴ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 107. (gr. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak, Mező-Méhes, 1892. szeptember 23.)

¹¹⁵ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 22-23, majd a jegyzőkönyv a ff. 1. szám alatt folytatódik.

a színház fennállásának 50. évfordulóján, 1871. április 2-án is ezt adták elő, ezzel felidézve az 1821-es Zrínyi-tematikát és kapcsolódva a korábbi hagyományhoz.

A következő, október 4-i ülésen¹¹⁶ a programról nem esett több szó,¹¹⁷ Pákey bemutatta az emléktábla tervét, illetve az ülésen elnöklő Gyarmathy Miklós jelentette, hogy Béldi grófné és Bethlen gróf kiküldték az élőképben való részvételre felkérő leveleket. Az egy héttel későbbi, október 11-i ülése¹¹⁸ már szintén érdekes betekintést nyújt a szervezés folyamatába. Ditrói Mór a gyűlést megelőző napokban Budapesten járt és az elnökség megbízására felkérte Káldy Gyulát egy ünnepi nyitány megírására és vezénylésére, illetve – ahogy az első fejezetben láttuk – Jókai Mórt egy alkalmi prológ, majd egy alkalmi dráma megírására. Az október 18-án tartott bizottsági ülésen felolvasott válaszelevele szerint „prológot szíves örömmel ír s 10 nap múlva leküldi, alkalmi darab írására azonban az idő rövidsége miatt nem vállalkozhatik.”¹¹⁹

Az jegyzőkönyv végén, három héttel az első programváltozat után egy újabb, áthúzott vázlat olvasható a november 11-re tervezett műsorral, azzal a megjegyzéssel, hogy „még végleg megállapítva teljesen nincs, erről [Gyarmathy Miklós] a jövő ülésen jelentést fog tenni.” Ez így nézett ki: I. szakasz: 1. nyitány, írja és vezényli Káldy Gyula, 2. *Prológ*, írja Jókai Mór, 3. Alkalmi darab vagy Bartsai Lászlónak átdolg. egykorú *Jártas-költes vőlegény* c. darabja (átdolgozva németből). Közzene az I-II. szakasz közt: Egyveleg, összeállítja Müller Ottó. II. szakasz: 1. Jókai *Szigetvári vértanúk* c. tragédiájának I. felvonása, 2. Képletek, előadva a főurak által, 3. *Hymnus*. Az előző változathoz képest beírták Káldy Gyulát a nyitány szerzőjeként (bár Káldy hivatalos válasza csupán a következő gyűlésre érkezett meg, szóban már elfogadta a felkérést a Ditróival való személyes találkozásakor), beiktatták Jókai *Prológiát* és az alkalmi darab alternatívájaként a korábban felvetett *Szigetvári vértanúk* helyett, amely ezúttal külön pontként szerepelt, bekerült Bartsai László „egykorú”, azaz az alapító társulattal kortárs vígjátéka.

A jubileumi díszelőadás végleges, sajtóban is leközölt programja a bizottsági ülés következő heti, október 25-i ülésének jegyzőkönyvében olvasható.¹²⁰ 1. Ünnepi nyitány Káldy Gyulától, 2. *Prológ* Jókai Mórtól, 3. *Száz év előtt*, Ferenczi Zoltántól, 5. *Jártas-költes vőlegény*, vígjáték Bartsai Lászlótól, 4. *A magyar dalmű*, zene-egyveleg Müller Ottótól, 6. *A Zrínyiből*

¹¹⁶ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 16-17.

¹¹⁷ A meghívókat szeptember 30-i datálással küldték ki és programot is csatoltak hozzájuk. A november 10-i Bánk bán ekkor már biztos volt, a november 11-i programnál az emléktábla felavatása és a díszbéd után jelezték, hogy este 7-kor kezdődik majd a jubileumi díszelőadás a színházban, „később közlendő programmal.” KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 37.

¹¹⁸ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 7-8.

¹¹⁹ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 9-10.

¹²⁰ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 2-4.

vett élőképek, 7. *Hymnus*, előadva a kolozsvári összes dalegyletek és a nemzeti színház énekesei által, Oberti színházi másodkarnagy vezénylete alatt.¹²¹ A *Szigetvári vértanúkat* végül levették a műsorról, és – a két korábbi ünnephez képest újdonságként – bekerült Ferenczi Zoltán *Száz év előtt* című, kétfelvonásos alkalmi darabja. (Az *Emlékkönyv*ben közölt változatot l. *Függelék*, 1. kép.)

Ezt követően még további két ülés jegyzőkönyve található meg a levéltári anyagban, ezeken a műsort érintő változás már nem történt. A november 10-re tervezett *Bánk bán* előadás helyét nem változtatták meg, a következő napi díszelőadást a tervekhez híven a emléktábla felavatása és a Redoutban megtartott bankett előzte meg. A november 8-i ülésre¹²² Sándor József bizottsági tag, az EMKE alelnöke írt egy epilógust, amelyet a következő napi ülésen¹²³ (8-án eldöntötték, hogy az ünnepig mindennap találkozni fog a bizottság) elfogadtak néhány rövidítési javaslattal, de a szerző visszavonta az epilógust. Az *Ellenzék* november 11-i számában megjelent egy *Száz éves ünnep* című harmincöt szakaszos vers Sándor Józseftől, amit a lap szerint „kizárólag az *Ellenzék*nek szánt.”¹²⁴ Feltehető, hogy ez ugyanaz a szöveg lehetett, mint amit a jegyzőkönyv említ.

A jubileumi bizottság üléseinek jegyzőkönyveit követve folyamatában lesz látható az 1892-es színházi ünnep forgatókönyvének alakulása. Így jól látható az, hogy az előző mintákból mit használtak újra, és ezzel egyidőben a kolozsvári színház történetének mely mozzanatait emelték ki. Egyfajta történeti folytonosságot teremtenek és valójában különböző alkalmakra emlékező ünnepeket vonnak össze: az 1821-es és 1871-es ünnep a kőszínház megnyitásáról

¹²¹ A levéltári anyagban valószínűleg véletlenül az 1892-es jubileum iratai közé sorolták be a Farkas utcai színház bezárása és a Fellner és Helmer által tervezett új színház megnyitása alkalmából szervezett díszelőadások meghívóját. (KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 114-116.) Összevetésként így nézett a program: 1906. szeptember 7-én zárták be a régi színházat. 1. *Ünnepi nyitány*, erre az alkalomra írta gróf Zichy Géza, 2. Részletek a színház 1821-iki megnyitóelőadásából: a. *Előszó*. Az Erdélyi Nemzeti Magyar Játékszín 1821. március 12-iki megnyitó előadásának alkalmára írta és elmondotta Petrichevich Horváth Dániel. b. *Zrínyi-nyitány*. Írta Lavotta János, ki a múlt század legelején karmestere volt a kolozsvári társulatnak. c. Végjelenete Körner *Zrínyijének*, melyet a megnyitóelőadáson főrangú műkedvelők adtak volt elő. d. Egységes cselekményt képező részlet Szentjóni Szabó László *Mátyás király* vagy *A nép szeretete jámbor fejedelmének jutalma* című 1792-ben írott nemzeti érzékenyjátékából, mellyel 1821. március 13-án az Erdélyi Színjátszó Társaság megkezdte a rendes előadások sorát. 3. Zenekép Ruzitska József dalaiból, aki 1821-ben mint karmester működött a kolozsvári színháznál, 4. *Búcsú*. Drámai epilógus. A kolozsvári nemzeti színház bezárásának alkalmára írta Váradi Antal. Szeptember 8-án, délelőtt 11 órakor: 1. Az új nemzeti színház zárókövének ünnepélyes letétele, 2. A színházépítő bizottság átadja az új épületet a kormány képviselőjének, aki azt a színházi választmány gondjaira bízta. Délelőtt 11:30-kor: 3. Kótsi Palkó János – az első erdélyi színigazgató – és E. Kovács Gyula – a színház több évtizeden át volt jeles művésze – Róna József által készített Dr. Janovics Jenő igazgató által adományozott mellszobrainak leleplezése az új színház előcsarnokában. Délben 1 órakor: 4. Ünnepi ebéd a vendégek tiszteletére. Este 7 órakor: 5. Az új nemzeti színház ünnepélyes megnyitása. a. *Nyitány*. Írta és vezényli Kacsóh Pongrácz, b. *Beköszöntő*. Elmondja Dr. Janovics Jenő, a kolozsvári színház igazgatója. c. *Himnus*. Énekli a színház egész személyzete. d. *Színház-avatás*. Drámai prólógus. Írta Herczeg Ferenc. e. Herczeg Ferencnek erre az alkalomra írott új színműve.

¹²² KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 98.

¹²³ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 99.

¹²⁴ *Ellenzék*, 1892. nov. 11.

szólt, az 1892-es díszelőadás a színjátszás kezdeteivel egyszerre, és azzal összefüggésben idézte fel a színházépítés pillanatát is. Egyszerre ünnepelték tehát a kolozsvári színjátszás intézményesülésének különböző lépéseit. A lokális és a budapesti mintákon túl a centenáriumok megünneplésének intézményesítésével a nemzetközi tendenciákhoz is kapcsolódtak, és túlmutatva a színház keretein, népes publikumot vonzottak a városba.

Színházi reprezentáció, városi reprezentáció és az ünnep mediális közege

A kolozsvári centenárium megünneplése túlmutatott a színházon, a sajtó alapján az egész várost érintette és a helyi lapok az 1871-es ünnephez viszonyítva jóval részletesebben tudósítottak minden, az ünnephez legalább egy kicsit kapcsolódó eseményről. Emiatt érdemes lehet megnézni a centenárium mediális közegét: a színházi tudósításokon kívül mit olvashattak Kolozsvár lakói a helyi lapokban, milyen hírek kerültek a színházi hírek mellé és hogyan lehetett ezeket összeolvasni. A sajtóban számos olyan rövid tudósítást olvashatunk, amelyek, ha nem is mindig kapcsolódnak explicit módon a jubileumhoz, leírják azt a városi környezetet, amelyben a színházi ünnep megvalósult. Az *Ellenzék* augusztus végén jelezte, hogy az utcai világítás már egy hete nem működött a városban.¹²⁵ A közbiztonsági funkciók mellett a világítás, különösen a házak kivilágítása is a nagy ünnepek szerves része volt. Technikai különlegességnek számított a jubileum idején a színházban és a színház előtti téren használt villanyvilágítás is. A levéltári korpusz jubileumi iratai között található egy levél a kolozsvári egyetem Természettani Intézetétől. A dr. Abt Antal által jegyzett levél alapján arra lehet következtetni, hogy a jubileumi bizottság az Intézettől kölcsön akart kérni egy gázmotort és egy dinamógépet fény generálásához. Abt jelezte, hogy szívesen a színház rendelkezésére bocsátották volna a gépeket, de a gázmotor fogaskerekének eltört néhány foga, így nem tud akkora erőt kifejteni a dinamógép hajtásához, hogy a fény folytonos legyen.¹²⁶ Ennek ellenére sikerült megoldást találni – a fennmaradó forrásokból nem sikerült kideríteni, hogyan, a sajtó csak arra utal, hogy villanytelepeket helyeztek el a színházban¹²⁷ – és a díszelőadások villanyvilágítás mellett zajlottak le. A jubileum lejártával, amikor minden visszazökkent a megszokottba és a színházban is visszatértek a légszeszvilágításhoz, az *Ellenzék*ben felvetették, hogy véglegesen be kellene vezetni a villanyvilágítást, hiszen amellet, hogy kevésbé veszélyes és olcsóbb, akár nagyobb közönséget is vonzhat a nézőtérre. „A villanyvilágítás tisztább és

¹²⁵ *Ellenzék*, 1892. aug. 30.

¹²⁶ KÁL, fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 144.

¹²⁷ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

szébb, tehát a közönségre nézve az előadás tetszetősebb, látványosabb: különösen képleteket lehet gyönyörűen bemutatni villanyfény mellett, mint a legutóbb is láttuk”, utaltak vissza a díszelőadásra.¹²⁸

A jubileumi bizottság egy korábbi ülése során megállapította és a sajtóban kihirdette a jubileumi *dress code*-ot: „a jubiláris ünnepélyeken, úgy, mint az emléktábla leleplezésén, az erdélyi irodalmi társaság díszülésén, a banketten, a színházi előadásokon a férfiak díszmagyarban és fekete salon öltözetben, a női közönség pedig az alkalomhoz képes fényes toilettben fognak megjelenni.”¹²⁹ A kolozsvári szabók egyszerre dolgoztak az előképek kosztümjein és téglázták az urak frakkjait, illetve tették az utolsó öltéseket a hölgyek estélyi ruháira. A jubileum alatt a máskor csendes utcákat a járókelők zaja töltötte meg, mindenkinek akadt valami dolga a színház körül, akinek mégsem, az odavitte a kíváncsiság. Ugyanakkor az ünnepet jelezte a város fellobogózása. A jubileumi rendezőbizottság 1892 október 25-i ülésén elhatározza, hogy „az ünnepély fényének emelésére” felkéri a városi hatóságot, hogy a hívják fel a lakók figyelmét házaik felzászlózására.¹³⁰ Az *Ellenzék* november 9-én, az ünnepség sorozat előtt egy nappal sürgette a háztulajdonosokat házaik fellobogózására, hiszen a vendégek nagy része már aznap este megérkezett.¹³¹ Következő napon nyugtázta: ünnepi díszet öltött a a színház és város, a házakon trikolor van, és a színház közelében levő házakon a lobogó mellett nemzeti jelvények is díszeltek.¹³² A sajtó naponta közölt részletes tudósításokat az előkészületekről, érzékeltetve Kolozsvár – ideiglenes – élénk és mozgalmas nagyvárosi oldalát.

A jubileum szervezése bizonyos szinten nem bontotta meg a színházi rendet. Az előadásokat egészen az ünnepig rendszeresen megtartották, a sajtó színházrovata ugyanúgy működött, mint korábban. Miközben már elkezdődtek az előkészületek a jubileumra (a bizottság szeptember 17-én tartotta az első gyűlését), a sajtó a bizottság által kiadott közlemények mellett főként Küry Klára búcsúztatásával volt elfoglalva. A színésznő októbertől a Népszínházhoz szerződött, búcsúelőadása szeptember 27-én volt. A közönség „kedvenc primadonnájának” utolsó előadására olyan sokan voltak kíváncsiak, hogy azt a nyári színház

¹²⁸ *Ellenzék*, 1892. nov. 22.

¹²⁹ *Ellenzék*, 1892. nov. 9. A jubileumi bizottság tagjai már korábban leszögezték, hogy ők díszmagyarban fognak részt venni az ünnepélyen (I. KÁL, fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 6.) és a meghívottak is érdeklődtek az elvárt viselet iránt. Arad főjegyzője például Gyarmathy Miklóstól érdeklődött: „Azt a bizalmas tudósítást kérjük, vigyünk-e magunkkal magyar díszruhát vagy nem? Ha az ünnepélynek lesz olyan része, ahol az ünnepélyt rendező bizottság tagjai díszmagyarban jelennek meg, úgy mi is ebben akarunk megjelenni, de ha nem, úgy nem szeretnénk azt a nagy poggyászt magunkkal vinni, amit a díszmagyar ruha megkövetel.” (KÁL, fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 159.)

¹³⁰ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 2.

¹³¹ *Ellenzék*, 1892. nov. 9.

¹³² *Ellenzék*, 1892. nov. 10.

helyett a nagyobb férőszámú, és így is zsúfolásig megtelt téli színházban kellett megtartani.¹³³ A sajtó a jubileum közeledtével egyre nagyobb teret engedett az ünnepséghez kapcsolódó intézkedéseknek, „a helybeli más események háttérbe szorulnak”, írták.¹³⁴ A színház mellett két másik téma dominálta a sajtót: a közeledő kolerajárvány híre, illetve a Szapáry-kormány konfliktusai, amelyek végül a jubileumi ünnepségekhez időben nagyon közel eső kormányváltáshoz vezettek. A *Kolozsvár* és az *Ellenzék* olvasói, akiknek egy része bizonyára a színházlátogatók csoportjához tartozott, párhuzamosan értesült mindezekről a hírekről. A kolera és a politikai hírek azon túl, hogy a sajtó médiuma által vizuálisan a színházi hírek mellé kerültek, ténylegesen is befolyásolták a színházi ünnepélyt.¹³⁵ A fennmaradt dokumentumok közül csupán néhányan hivatkoztak a kolerára (voltak olyanok, akik a távolság vagy egyéb elfoglaltságok miatt nem tudtak Kolozsvárra utazni), de bizonyára ennél több meghívottat is akadályozott a járvány, a bizottság szerint is károsan befolyásolta a látogatottságot. A jubileumra közel 400 meghívót küldtek ki, meghívták a királyi párt, a felsőházat és a képviselőházat, a kormányt az összes törvényhatóságokkal, színházakat és színtársulatokat, tudományos, szépirodalmi, művészeti és közművelődési testületeket, a jelesebb színműírókat és zeneszerzőket, a hírlapokat, a kolozsvári polgári és katonai hivatalokat, egyleteket, a román és szász főpapokat, valamint a hírlapok képviselőit. Részvételét 16 törvényhatóság jelentett be 52 küldöttel, 17 tudományos, szépirodalmi, művészeti s egyéb közművelődési társaság 37 küldöttel, 8 színház 12 küldöttel, 14 hírlap 17 küldöttel, illetve Kolozsvárról 30 különböző testület 74 képviselővel. Ezek közül megjelent 38 testület az ország különböző pontjairól 81 képviselővel.¹³⁶ A következő fejezetekben az ünnepi program három kiválasztott elemét – a Bánk bán előadáson keresztül a színház és a Katona-centenárium összefüggéseit, az arisztokrácia által bemutatott élőképek társadalomtörténeti vonatkozásait, illetve díszebédet és ezen keresztül a gazdasági adatokat – szeretném részletesebben megvizsgálni.

¹³³ *Kolozsvár*, 1892. szept. 28.

¹³⁴ *Kolozsvár*, 1892. nov. 10.

¹³⁵ Az *Emlékkönyv*ben a szervezést akadályozó tényezőkként emelték ki a rövid idő mellett a kolerajárványt és a novemberi kormányváltást. 91. o.

¹³⁶ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 26. és *Emlékkönyv...*, 91.

Kettős centenárium Kolozsváron: Katona József és az erdélyi hivatásos színjátszás ünnepe

„1792. november 11-én kezdette meg Kolozsvártt működését az erdélyi első magyar színtársulat. (...) 1792. november 11-én született Katona József, akinek remekműve: »Bánkban«, a kolozsvári nemzeti színházban adatott először. Tehát a magyar állandó színművészet és a legnagyobb magyar drámaíró ugyanegy napon születtek.”¹³⁷ A kettős jubileumot száz évvel később, a kolozsvári hivatásos színjátszás centenáriumi ünneppsorozatának szervezői előszeretettel hangsúlyozták. Hiszen az ünnepély „jelentőségét azon véletlen összetalálkozás emeli, hogy november 11-e egyszermind a Bánk-bán halhatatlan írója, a legnagyobb magyar drámaíró, Katona József születésének is száz éves fordulója, és így a hazai színművészet és a hazai irodalom egyetemes ünnepnapja.”¹³⁸ A látványos szimbolikus egybeesés remek alkalmat kínált a szervezőknek arra, hogy ezzel is kiegészítsék a kolozsvári színház olyan öndefiníciós formuláit, mint a legelső magyar kőszínház, a „magyar színészet ősi fészke.” Ugyanakkor megerősítette a *Bánk bán*hoz – mely a kolozsvári színház megnyitására kiírt pályázatra készült, ám akkor szóba se jött – fűzött kapcsolatot is.

Azonban, mint ahogy az később kiderült, ez valóban csak „véletlen összetalálkozás”, két, utólag tévesnek bizonyult dátum egybeesése volt. Korábban láttuk, hogy Enyedi Sándor 1982-ben tisztázta a kolozsvári társulat első előadásának időpontját, 1792. december 17-re téve azt.¹³⁹ Katona pedig egy évvel korábban, 1791. november 11-én született.¹⁴⁰ A centenáriumi szervező bizottság tagjai is bizonytalanok voltak a dátumokat illetően, különböző források számbavételével végül a november 11-ben állapodtak meg,¹⁴¹ amit Ferenczi már tárgyalt színháztörténeti munkájába is átvett.

Pontosításra szorul az idézet azon kijelentése is, miszerint a *Bánk bánt* a kolozsvári nemzeti színházban játszották először. A centenárium idején valós adatnak tűnt az, hogy az ősbemutató 1834. augusztus 30-án volt a kolozsvári színházban, Egressy Gábor jutalomjátékként. De – ahogy Katona születési dátuma és a kolozsvári hivatásos társulat első előadásának időpontja is – később ezt is helyesbítették. Rexa Dezső 1921-ben közölte a

¹³⁷ Gyarmathy Miklós alispán, a centenáriumi szervező bizottság alelnök által közölt meghívó, *Kolozsvár*, 1892. szept. 15.

¹³⁸ A királynak küldött meghívó, *Kolozsvár*, 1892. okt. 20.

¹³⁹ BARTHA, „Szimbolikus reprezentáció”..., 380.

¹⁴⁰ A pontosítás 1906-ban történt meg. N.N., „Katona József születése napja”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 16, 11. sz. (1906): 101–102.

¹⁴¹ *Emlékkönyv*..., 80.

*Vasárnapi Ujság*ban a darab első, kassai színlapját. Ezen 1833. február 16-i dátum szerepelt, amit ceruzával február 15-re javítottak át.¹⁴² Egressy Gábor ebben az előadásban is szerepelt, ahogyan a pesti Nemzeti Színházbeli első *Bánk bán*-előadásban is, 1839. március 23-án, amit szintén az ő jutalomjátékaként játszottak.¹⁴³

Ferenczi színháztörténeti monográfiájában így írt róla: „E darabban Egressy, ki ekkor 26 éves ifjú volt (sz. 1808.), Ottót játszodta s így aligha épen a darab értéke, mint inkább újsága vonzotta, a mi nem is csoda. Azonban legyen bárhogyan, az 1830 óta sírjában fekvő Katona művére ez az előadás vetette az első fényt, mely csakhamar elárasztá.” Ferenczi azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy míg a Döbrentei-féle pályázatkor szóba se jött a *Bánk bán*, ezzel az első előadással mintegy jóvátették a több mint egy évtizeddel korábban elkövetett figyelmetlenséget. „Róla [Egressy Gáborról, Sz.-R. E.] valamint az előadásról az akkori *Honművész* kolozsvári levelezője pár dicsérő sort írt, melyek fölébreszték a figyelmet s így méltóképen abban a városban nyert ez első elismerést, melyben első érthetetlen mellőztetését szenvedte.”¹⁴⁴ A jóvátétel hangsúlyozásához egyfajta „felfedezés” is társul, amely nem volt idegen sem a kolozsvári sajtó, sem a kolozsvári színház narratívájától: előszeretettel sajtóztattak ki neves színészeket, akik Kolozsváron kezdték pályafutásukat, és Petőfi *Tigris és hiéna* című tragédiájának kolozsvári ősbemutatóját is felfedezhető ez a jellegű felfedezés, ami elválaszthatatlan a pesti Nemzeti Színházzal szembeni önmeghatározásától, a kulturális centrum-szerep hangsúlyozásától. De a *Magyar Szemle* is az kiemelte az „elégtétel” gesztusát:

[e]z évfordulót a kolozsvári nemzeti színház a »Bánk-bán« díszelőadásával készül megülni, ilyképen mintegy elégtételt szolgáltatva a nagy költő szellemének. Katona ugyanis tudvalevőleg 1814-ben épen »Bánk-bán«-jával pályázott ama jutalomra, melyet az erdélyi főurak tűztek ki, egy a művészet kívánalmainak megfelelő szomorujátékra melylyel az épülőfélben levő kolozsvári színház megnyitandó volt. A bölcs bírálók azonban, bár a pályázott 12 darab közül ötöt figyelemreméltónak ítélték, a »Bánk-bán«-t még csak föl sem említették.¹⁴⁵

Egy évvel később pedig, a kecskeméti Katona-centenárium egyik emlékbeszédében hangzott el, hogy a pályázat eredményhirdetésének határideje egyre kinnebb tolódott, végül pedig „a

¹⁴² L. pl. KERÉNYI Ferenc, „Egy ősbemutató emléke. 175 éve mutatták be Katona József *Bánk bánját*”, *Forrás* 40, 2. sz. (2008): 85–89.

¹⁴³ 1892. november 11-én délelőtt az Erdélyi Erdélyi Irodalmi Társaság díszülést tartott, ennek keretében dr. Csernátoni Gyula Katona Józsefről tartott előadást, amelynek összefoglalója megjelent a Kolozsvárban. A tudósítás egy 1840. március 23-i dátum emlegetésével zárul, amikor Egressy jutalomjátékaként adták elő a *Bánk bánt*. Mivel korábban Csernátoni az 1839. március 23-i pesti bemutatóról beszélt, ez sajtóhiba lehet. Kolozsvár, 1892. nov. 11.

¹⁴⁴ FERENCZI, *A kolozsvári színészet...*, 332.

¹⁴⁵ *Magyar Szemle*, 1892. máj. 15.

kolozsvári állandó színház ünnepélyes megnyitása is egy minden rétegében német ízű, Körner-féle magyar tárgyú drámával – hozzá esetlen és élvezhetetlen fordítmányban, tényleg meg is lett nyitva.”¹⁴⁶

A kolozsvári kettős centenárium

A háromnapos ünnepségsorozat első napján, november 10-én este a színházban, megemlékezve a Katona-centenáriumra, a *Bánk bánt* vitték színre. A második napon a 19. század számos centenáriumi/jubileumi ünnepségének forgatókönyvét követve emléktáblaavatást, felolvasást, díszebédet és díszelőadást terveztek, a harmadik napon ez utóbbit ismételték meg a színházban. Az ünnepség elsősorban az erdélyi hivatásos színjátszásról és – ennek következményeként – a kolozsvári színházról szólt, Katona József születésének centenáriuma csupán egy – ámbár nagyon fontos – mozzanata volt. A színházi centenáriumon belül nem szerveztek egy külön Katona-centenáriumot, hanem lokálisan adaptálták, és annak lokális jelentőségét, azaz a kolozsvári színházhoz fűződő viszonyát emelték ki, a sikertelen pályázattal, és mindennek rehabilitációjaként, ahogy az előző fejezetben is láttuk, az akkor valósnak vélt kolozsvári ősbemutatóval. Önálló Katona-centenáriumot Kecskeméten szerveztek egy évvel később, erről részletesebben is lesz szó, előtte a azonban a kolozsvári *Bánk bán* előadást, annak előkészületeit és visszhangját szeretném felfejteni.

Németh Antal a *Bánk bán száz éve a színpadon* című könyvében a darab kultuszáról írva megjegyzi, hogy vidékről nincs ugyan sok adat, de „egyetlen város, ahol élő hagyománya Katona József drámájának élt egész a legújabb időkig, – Kolozsvár volt.”¹⁴⁷ Ezután Janovics Jenő összefoglalóját közli, ebből is látszik, hogy a *Bánk bán* valóban jelen volt a kolozsvári színpadon. A centenáriumot megelőző évtizedben (és az azt követő években is) jellemzően minden évben egyszer, esetleg kétszer színpadra vitték.¹⁴⁸ Az 1892. november 10-i emelt helyárú előadást hirdető színlap jelezte a különleges alkalmat. A *Bánk bán* és a következő napi díszelőadás színlapja is színes volt, ami csak különleges napokon fordult elő.¹⁴⁹ Nemzeti színű szalaggal díszített babérkoszorú keretezte a plakátot, közepen, a háttérben halványzöld színnel látható volt a színház épülete. A fejlécen, a címer és a „Nemzeti színház” felirat alá került a

¹⁴⁶ Emléklap Katona József születésének századik évfordulója alkalmából (Kecskemét: Tóth László, 1893), 26.

¹⁴⁷ NÉMETH Antal: *Bánk bán száz éve a színpadon* (Budapest: Budapest székesfőváros kiadása, 1935), 86. Kiemelés az eredetiben.

¹⁴⁸ Uo., 90–93.

¹⁴⁹ Az 1892. november 10., 11. és 12-i színlaphoz a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárának színlapgyűjteményében fértem hozzá. Ezúton is köszönöm a Dokumentációs Tár vezetőjének, dr. Salat-Zakariás Erzsébetnek a segítségét.

következő: „Diszelőadás Katona József születésének századik évfordulóján”. A *Bánk bán* cím felé írták, hogy a közönség az előadást „a színház összes személyzetének közreműködésével” láthatja majd, Bánk szerepében a rendező E. Kovács Gyulával és Hunyady Margit Melindájával. A *Kolozsvár* napilap részletesen írt, érdemes hosszabban idézni a tudósítást.

Már hét óra előtt tolongott a közönség a színház előtt, hol az utcát gyönyörűen megvilágította egy villanyreflektor. A nézőtér is igen fényesen volt világítva s a páholyok fediszítve nemzeti színű lobogókkal s a színház alapító erdélyi családok czimereivel. Diszes, nagy közönség volt a színházban. A hölgyek estélyi toilettben jelentek meg, a férfi páholyközönség frakkban. Hét óra még nem mult, mikor már mindenki elfoglalta helyét. Komoly, ünnepies hangulat uralkodott a közönség között, mely kegyeletesen adózott néhány perct a legnagyobb magyar drámaíró emlékezetének. [...] Az előadás kitűnő volt. Minden szereplő legjobb igyekezetét és ambícióját adta oda szerepének [...]. Minden nagyobb jelenet után felzúgott az éljenzés és a taps. Felvonások végével nagy lelkesedéssel számtalanszor hívták a lámpák elé a főbb szereplőket. Az előadásnak kissé későn, háromnegyed tizenegy órakor volt vége.¹⁵⁰

A *Bánk bán* kolozsvári előadásának látványáról ennél többet is megtudunk. A színlap is hirdette, hogy a teljes társulat részt vesz benne, „így különösen a csoportozatok sokkal tetszetősebbek voltak.” Hozzáfüzték – valószínűleg ironikusan, ugyanis az operett ellen, bár a közönség által kedvelt műfaj volt, a sajtó gyakran hadakozott –, hogy „az operett primadonnákat néma szereplőknek tették.” A díszletek többsége új volt, erre az alkalomra készítették, „a szereplők ruháit pedig az operaháztól vették s minden egyes szereplő egészen korhű kosztümben jelenhetett meg.”¹⁵¹

A centenáriumi ünnep szervezői és az erről tudósító sajtó nemcsak a kolozsvári magyar hivatásos színészet születését – ezzel implicit az első magyar kőszínház felépülését – és a legnagyobb magyar drámaíró születését kapcsolták össze és építették be a színház narratívájába, hanem az ünnep arra is kiváló alkalom volt, hogy a színház pozícióját erősítse az állandósításért való törekvéseiben. A gyakran használt „legrégebbi magyar színház” szókapcsolat mellett szisztematikusan használni kezdték azt is, hogy az első hivatásos társulat megalakulása egyben a magyar állandó színművészet kezdetét is jelentette. Ebben az értelemben az „állandó” az országos alapon való szervezést és fenntartást jelentette. Az ünnepi hangulatban kimondott és leírt reményeket az *Ellenzék* jóslata ellensúlyozta az ünnep utáni általános érdektelenséget, azaz az ünnepi időből a hétköznapiakba való visszatérés sajátosságaival: „a közművelődést és a

¹⁵⁰ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

¹⁵¹ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

nemzeti kultúrát szolgáló intézet ismét kongani fog az ürességtől mert sem a szép szavak, sem a nagy célok nem vonják falai közé a közönséget. [...] Ismét küzdeni fog a színház a szegénységgel, a vállalkozó rendszer tehetetlenségeivel.”¹⁵²

A Katona-centenáriumra Kolozsváron, ahogy láttuk, a színházi centenárium részeként emlékeztek meg. A *Bánk bán* színrevitele után, másnap, az Erdélyi Irodalmi Társaság díszülésén Csernátoni Gyula tartott előadást Katonáról és *Bánk bán*ról, illetve E. Kovács Gyula a kettős jubileumra írt ódáját szavalta el – utalva „Mi magyar Shakespeare-ünk, Katona József”-re.¹⁵³ A következőkben a kecskeméti Katona-centenárium kerül fókuszba, előtte azonban a kolozsvári után más városok megemlékezéseit is számba veszem.

Az elhalasztott centenárium

A kolozsvári Kereskedelmi Akadémia ifjúságának önképzőköre november 11-én (talán a helyi ünnep hatására) emlékünnepelet szervezett az évfordulóra. A *Kolozsvár* dicséretre méltónak találta a kezdeményezést: „Elismerés illetheti ezért a kereskedelmi akadémia ifjúságát, mely tudtunk szerint városunkban iskoláink közül egyedül szentelt külön is ünnepet a legnagyobb magyar tragédia irónak.” A műsor teltház előtt zajlott, a bentlakás zenekara a *Bánk bán* operából egyveleget játszott, a daloskör elénekelt a bordalt, Nagy D. harmadéves hallgató olvasott fel egy ismertetőt Katona életéről és irodalmi működéséről. Az ünnepség szavalatokkal és zongorajátékkal, végül a *Szózat* eléneklésével végződött.¹⁵⁴ A miskolci színház igazgatója, Halmay Imre, aki hivatalos volt a centenáriumra, válaszlevelében jelezte, hogy amennyiben a miskolci színházi viszonyok engedik, részt vesznek a kolozsvári ünnepen, és hangsúlyozta, hogy november 11-én ők is a *Bánk bán* színrevitelével fognak megemlékezni a Katona-évfordulóra.¹⁵⁵

A fővárosi és kolozsvári hírlapok egy-egy rövid hírben tudósítottak az országszerte megtartandó Katona-megemlékezésekről. A soproni irodalmi és művészeti kör a helyi kaszinóban rendezett emlékünnepet, alkalmi ódával, emlékbeszéddel, *Bánk bán* bordalával és lakomával.¹⁵⁶ Zomborban a *Bánk bánt* vitték színre egy díszelőadás kereti között, új díszletekkel és jelmezekkel. Az előadás előtt elhangzott egy alkalmi óda, a végén pedig Radoczky szintársulatának teljes személyzete élőképet mutatott be *Katona a műzsák közt*

¹⁵² *Ellenzék*, 1892. okt. 29.

¹⁵³ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

¹⁵⁴ *Kolozsvár*, 1892. nov. 12.

¹⁵⁵ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 129.

¹⁵⁶ *Budapesti Hírlap*, 1892. okt. 27., nov. 8.

címmel.¹⁵⁷ Budapesten a Nemzeti Színházban emlékeztek meg az évfordulóról november 11-én. Az előzetes hírek arról tudósítottak, hogy a színház igazgatósága „teljesen új kiállításban adhatja elő”, a díszletek és jelmezek 6000 forintba kerültek.¹⁵⁸ Az előadás előtt két nappal a *Pesti Hírlap* a nagy érdeklődésről tudósított,¹⁵⁹ majd a pozitívan számolt be az előadásról: „A legjobb magyar történelmi szomorujáték, megelégedéssel konstatálhatjuk, ez idő szerint teljesen méltó előadásban kerül színre a nemzeti színházban. Katona emlékét a színház a legkedvezőbben tartotta fenn a száz éves fordulóiig, mert éppen a jubiláris esztendőben lobbant újól magásra a »Bánk bán« népszerűsége.” Ugyanakkor nem írt részletesen az előadásról, hiszen „A darabot az utóbbi időben annyiszor adták, hogy már csak fölösleges ismétlésekbe esnénk, ha külön ismét főlemlegetnök Jászai Mari Gertrudjának, Márkus Emilia Melindájának, Ujházy Tiborcának vagy Nagy Imre Bánk bánjának és Szacs vay Peturjának akár fényes, akár homályosabb momentumait.”¹⁶⁰ A *Budapest Hírlap* ezzel szemben élesebb kritikát fogalmazott meg, nem annyira az ünnepi alkalmat emelte ki, mint inkább a dráma hatását. így feltűnő tudósítása, amely nem követi az ünnepi retorikát, a kultikus beszédmódot. „Gyulai Pál szépen s érdekesen megírta, hogy miért nem volt hatása Bánk bán-nak annak idején, most azt lenne érdekes megírni, hogy miért nem volt s miért nincs meg a kellő hatása az eredeti drámairodalom fejlődésére. A nemzeti szellem eleget változott az ismeretes drámapályázat óta, de Bánk bán ma sem részesül elegendő méltánylásban a közönség részéről, sőt a színészek – a legjobb igyekezettel – sem igen tudják megfelelően interpretálni a karaktereket: sablonok ezek, de nem élő teremtetések. Valami általános s mély oka lehet ennek, mely beható kutatásra érdemes.”¹⁶¹

A legtöbbet azonban – a kolozsvári centenáriumról való tudósítás mellett – a kecskeméti Katona-centenáriumról és annak előkészületeiről esett szó. A *Budapesti Hírlap* már júliusban lehozta rövid hírként, hogy a kecskeméti Katona József-kör a városi törvényhatósággal közösen ünnepséget szervez, mely alkalomból „az ünnepen elszavalandó s Katona József emlékét dicsőítő ódára pályázatot hirdet”.¹⁶² A kolerajárvány miatt, amely a kolozsvári centenáriumra is károsan hatott, ugyanis több fővárosi meghívott mondta le emiatt részvételét,¹⁶³ a kecskemétiak is úgy döntöttek, hogy elkerülendő a kolera vendégek általi esetleges

¹⁵⁷ *Pesti Hírlap*, 1892. nov. 14.

¹⁵⁸ *Pesti Hírlap*, 1892. júl. 28., *Magyar Szemle*, 1892. aug. 7.

¹⁵⁹ *Pesti Hírlap*, 1892. nov. 9.

¹⁶⁰ *Pesti Hírlap*, 1892. nov. 11.

¹⁶¹ *Budapesti Hírlap*, 1892. nov. 11.

¹⁶² *Budapesti Hírlap*, 1892. júl. 23.

¹⁶³ A centenáriumi *Emlékkönyv* a „gátló körülmények” között említette a kolerát és a kormányválságot (a szervezésre maradt idő – nagyjából másfél hónap – rövideje mellett): „az előkészületek alatt az ország több részében, különösen pedig a fővárosban, fellépett a kolera. A járvány ártott is annyiban, hogy néhány érdekelt törvényhatóság és több fővárosi testület e miatt lemondott a részvételről.” *Emlékkönyv...*, 91.

„behurcoltatását”, a következő tavaszra halasztják a nagyszabású ünnepséget, és csupán a *Bánk bán* színrevitelével emlékeznek meg városuk születésére. A *Pesti Hírlap* nem minden iróniától mentes hírben arról tudósított, hogy „egyetlen egy szál budapesti vendéget mégis beeresztenek és pedig Pálffy Györgyöt, a nemzeti színház tagját, a ki a tragédia címszerepét adja.”¹⁶⁴ Az ódára hirdetett 20 arannyal díjazandó pályázat eredményét azonban már ekkor nyilvánosságra hozták. Huszonkét pályázat érkezett be, ebből választották ki Sántha Károly, a *Magyar Szemle* munkatársának *Katona születésének századik évfordulóján* című ódáját, melyet a lap közölt is.¹⁶⁵

A kecskeméti centenáriumi ünnepet végül 1893. június 11-én tartották meg. A sajtó részletesen tudósított róla, az ünnepség után pedig a szervező Katona József kör kiadott egy *Emléklapot* is – ami egyébként jellemző lezárása volt a centenáriumi ünnepségeknek. A sajtóban, illetve az Emléklapban közölt program négy részre, ezzel együtt pedig négy helyszínre oszlott és a centenáriumok általános forgatókönyvét követte. A *Himnusz* eléneklésével megnyitott első tömböt a vasúti sétányon lévő Katona-szobor előtti köszöntők és emlékbeszédek alkották. Itt olvasták fel nyertes pályamű bírálatát, ezután rögtön el is hangzott az óda dr. Kovács Pál jogakadémiai igazgató előadásában, amit a *Szózat* követett. Innen a vendégek a kaszinóba mentek át a díszebédre. Délután 6 órakor „a jogakadémiai polgárság ünnepélye a műkerti Katona-szobor előtt”, majd este 7-kor hangversenyt és táncvigalmat tartottak ugyanitt, ahol a magyar népdalok mellett elhangzott Melinda dala és a bordal az Erkel-operából. Az estét tűzijáték és hajnalig tartó tánc koronázta.¹⁶⁶

Az ünnep kezdetét a budapesti vonat érkezéséhez igazították, ugyanis ekkor érkezett a budapesti vonat, „s a vendégszerető derék város azt szerette volna, hogy mindenki eljöhessen Bánk bán költőjének szobra alá, a kit csak elhozhat a legutolsó vonat.” A vendégek többsége ekkorra már megérkezett, így a déli vonattal Bartók Lajoson kívül csak a eső érkezett meg. A kecskeméti ünnepet a kolerajárvány miatt halasztották el, de fél évvel később az időjárás nem kedvezett neki. A vasúti sétányon lévő Katona-szobor köré gyülekezőket a polgármester köszöntötte, majd őt követte volna Gyulai Pál, aki a Kisfaludy-társaságot képviselte, de ezen túl ő volt az, aki „Katonát föltámasztotta és Bánk bánját a dicsőségnek adta át” akadémiai székfoglalója által.¹⁶⁷ A Budapesti Hírlap érzékletesen tudósít arról, ahogy Gyulai beszédét félbeszakította a eső és mennydörgés.

¹⁶⁴ *Pesti Hírlap*, 1892. nov. 10. További hírek a centenáriumi ünnepség elhalasztásáról: *Pesti Hírlap*, 1892. okt. 31., *Budapesti Hírlap*, 1892. nov. 10., *Kolozsvár*, 1892. okt. 24.

¹⁶⁵ *Magyar Szemle*, 1892. nov. 6.

¹⁶⁶ *Fővárosi Lapok*, 1893. jún. 13., *Vasárnapi Ujság*, 1893. jún. 18., *Emléklap*.

¹⁶⁷ *Budapesti Hírlap*, 1893. jún. 12.

Mikor azonban Gyulai kezdett beszélni s javában méltatta Katonát, az ég újra elborult s a mérges kritikus beszédébe egy nálánál hatalmasabb kritikus morgott közbe. A beszéd ennél fogva ilyesféleképp ütött ki: Bánk bán hűsége (Bum, bum !)... Petur (Ripsz rapsz !)... Melinda... (Bum !)... Mihál bán (Villámlás és óriási csitt-csatt)... Egyszerre azután Gyulai Pál szörin-szálán elveszett. A zápor újra megeredt és ötszáz parapli feszült ki a fejek fölött, ennek rengetegében Gyulai nyomtalanul eltűnt. Mire előkerült, az ünnep el volt mosva.¹⁶⁸

Gyulainak a díszebéd alatti pohárköszöntők során nyílt lehetőségre újra beszélni. Az ünnepség elejét elmosta ugyan az eső, de összességében sikeresnek ítélték meg, és beleíródott a magyar centenáriumok sorába.

Katona József centenáriumának kolozsvári megünneplése elválaszthatatlan az erdélyi hivatásos színjátszás századik évfordulójára megrendezett ünnepséggel. Ez utóbbit a 19. századi centenáriumok nemzeteken átívelő mintáját követve szervezték meg, az adott helyhez és időhöz adaptálva a forgatókönyvet. A Katona-centenárium egy részét képezte ennek az egésznek, önállóan, ugyanezt a mintát követve Kecskeméten, illetve több vidéki városban szerveztek önálló megemlékezést. Országos szinten beilleszthető az előképek sorába, a Kazinczy- vagy Kölcsey-centenárium, a színházi évfordulók sorába. Az 1892-es kolozsvári *Bánk bán*-előadás pedig több szinten is beleíródott a lokális narratívába. A motívum már az első magyar kőszínház, a Farkas utcai színház 50. évfordulójára szervezett ünnepség programjában is megjelent, ekkor Erkel operájának első felvonását láthatta a közönség, a táncszemélyzet által előadott magyar tánccal kísérve. A *Bánk bán* teljes történetével – a színháznyitáskor figyelmen kívül hagyott pályázattól, aminek körülményei nem ismertek, egészen az „elégtételig”, a 19. század végén még valósnak vélt kolozsvári ősbemutatóig – beleíródott a színház keletkezéstörténetében. A kettős évforduló kapcsán szimbolikus jelentőséget nyert, ahogy Janovics fogalmazott az *Ország-Világ*ban megjelent cikkében – a korábban látott retorikai fordulatokat használva: „Sajátságos játéka a sorsnak, hogy a legkitűnőbb magyar tragédia írója s a kolozsvári színház, melynek deszkáin először ült diadalt a költő teremtmény gényusa, – egy napon születtek.”¹⁶⁹ Ugyanakkor a színház jövőbeli finanszírozási stratégiáiról, gazdasági helyzetéről szóló diskurzusokba is beágyazódott. A centenárium utóhatásaként pedig a magyar olvasók új Katona-kiadásokat forgathattak, sőt, a *Magyar Szemle* 1892/45-ös, november 6-i számában megjelent rejtvények megfejtői közül három kisorsolt szerencsés nyertes közül az egyik, Fehér Emma úrhölgy egy *Bánk bán*-kötettel

¹⁶⁸ *Budapesti Hírlap*, 1893. jún. 12.

¹⁶⁹ JANOVITS Jenő, „Katona színművei”, *Ország-Világ*, 1892. nov. 12.

gazdagodott. A kultusz megnyilvánul az emlékbeszédekben, díszelőadásokon, szoborállításokban, a sokfogásos ünnepi lakomákon, de a sajtó rejtvényeiben is, csak tudni kellett, hogy melyik az nyolc darab, kéttagú számból álló számtani haladvány, melyben hátulról olvasva ugyanazon számok következnek sorban, mint előlről.¹⁷⁰

¹⁷⁰ *Magyar Szemle*, 1892. nov. 6. A helyes megfejtést a november 20-i számban közzétették: 18, 27, 36, 45, 54, 63, 72, 81.

Az arisztokrácia önreprezentációja az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumi ünnepségén

Jelen fejezet az erdélyi nemesek színpadon való megjelenésének és az általuk bemutatott két élőképek az elemzésére vállalkozik. A habermasi nyilvánosság elmélet szerint a feudális államok felbomlásával az ezekre jellemző, arisztokratákhoz köthető reprezentatív nyilvánosság helyét a polgári nyilvánosság vette át. Ezzel együtt a kolozsvári színház fenntartásában a hagyományos, rendi mecenatúra is vesztett domináns szerepéből, és megjelentek a polgári és az állami támogatási formák. A polgári nyilvánosság meghatározóvá válása azonban nem jelentette a reprezentatív nyilvánosság nyomtalan eltűnését. Bizonyos alkalmakkor az arisztokrata reprezentatív nyilvánosság akár újra előtérbe kerülhetett a polgári nyilvánosság által dominált közegben. A centenáriumi ünnepség ilyen alkalom volt, az élőképek adtak teret és keretet az arisztokrácia önmegmutatására. Mindezt tették úgy, hogy kimozdultak a reprezentatív nyilvánosság hagyományos fórumaiból és adaptálódtak a 19. századi polgári nyilvánosság képi és tartalmi kereteihez. 1892. november 11-én, – emléktáblaavatás és bankett után – tartották meg a díszelőadást, melynek zárómozzanatában az erdélyi arisztokrácia tagjai két élőképet mutattak be Theodor Körner *Zrínyi* című szomorújátékából. Miért a *Zrínyi*, miért élőkép és miért az arisztokrácia mutatta be? Egy lokális hagyománnyá vált motívum, egy képiségtörténeti folyamat, egy privát arisztokrata hagyomány átkerülése a nyilvános szférába és egy színháztámogatási modell leképeződése sűrűsödik a centenáriumi díszelőadás ezen pontjában.

Képek a vásárban, képek a színházban

Ha az (élő)kép és a színház viszonyát a képiségtörténet felől közelítjük meg, a 19. századi mechanikus képek megjelenésével és népszerűségével kell számolnunk. Az időszakosan felbukkanó mutatványosok az újdonság erejével csábították el a közönséget, és így konkurenciájává váltak annak a színháznak, amely éppen ebben az időszakban próbálta definiálni saját státuszát és ezt a játszott műfajok által is leképezni. Kolozsváron a 19. század utolsó harmadában többször felvetették a mutatványosok jelenlétének szabályozását, illetve a vásárok idejére való korlátozását. Ez minden olyan városnak problémát jelentett, ahol volt színház vagy szintársulat, és végül belügyminiszteri rendelet általi központi szabályozáshoz

vezetett.¹⁷¹ Míg kint az utcán jelen voltak a mechanikus képek (guckkastenek, ködfátyolképek, kozmorámák, panorámák¹⁷²), a színpadokon élőképeket, látványos – akár álló, akár mozgó – csatajeleneteket, apoteózisokat mutattak be.¹⁷³ Nem mindennapi látványosságok voltak ezek, a kolozsvári színházban jellemzően ünnepnapokon alkalmaztak nagyszabású vizuális elemeket: írói ünnepeken általában apoteózissal zárták a díszelőadást, de a király és a királyné névnapját, esetleg házassági évfordulóját is látványos előadással, „néma képletekkel” zárták. Az 1880–90-es években a vezetőség bevezette a délutáni nép- és gyerekelőadásokat, alacsonyabb helyárrakkal, táncokkal, díszmenetekkel, látványosan megfestett álomképekkel. Ez érdekes példája annak, hogy az utcai mutatványok hogyan szivárogtak be a színházi térbe és a színház hogyan vonzotta be a szegényebb rétegből származó közönségét, kiváltva a színikritikusok nemtetszését.¹⁷⁴

Miközben ellenezték populáris változataikat, a mechanikus képek közül a ködfátyolképek bekerültek a színházba.¹⁷⁵ Kolozsváron ezeket a technikákat Molnár György próbálta bevezetni rövid igazgatósága idején, a színházi bizottság és a sajtó azonban

¹⁷¹ Megyeri Dezső színházigazgató 1897-ben a város főkapitányának írt levelében hivatkozott erre: „A nagyméltóságú m. kir. belügyminiszter úr 1884 évi június 19-ik napján 35915/884 szám alatt hozott, valamennyi törvényhatósággal és így a tek. városi tanáccsal is közölt körrendeletében utasította a törvényhatóságokat, hogy azon helyeken, hol színtársulatok működnek, működésük tartama alatt, semmi más látványosságoknak, daltársulatnak, hangversenyzőknek, lovardának működésére támogatást ne adjanak.” KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 217, ff. 84.

¹⁷² Kolta Magdolna *Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete* című könyvében részletesen ír a képvetítés és -nézés különböző eszközeiről, technikai működésükről. A guckkasten, más néven kukucskáló doboz vagy kandika láda a vándormutatványosok kedvelt eszköze volt, egy zárt vagy félig zárt doboz legalább egy betekintőnyílással, amin keresztül egy kép volt látható. A panorama ezzel szemben közösségi élményt nyújthatott. Egy nagy térben egy nagy, egzotikus tájakat, csatajeleneteket, hazai tájakat, de akár saját városát ábrázoló körképet láthatott a néző. Ezek a nagy befektetéssel járó vállalkozások nehezen voltak utaztathatóak, szinte velük egyidőben a guckkasten és a panorama kereszteződéséből megszületett a kozmorámának nevezett „szobapanorama”. Kolta leírása szerint „egy nagy festmény helyett több kicsi, sorozatba rendezett képet mutatnak, amelyek a nagyítólencsék révén térhatást keltenek. Az általában 1,2 méter magas, 6 méter hosszú, egy doboz belsejében félkörben felállított képeket lencsén keresztül kellett nézni.” KOLTA Magdolna, *Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete* (Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2003), 38. A ködfátyolképeket vagy ködképeket kezdetben gomolygó füstre vetítették, ez keltette a mozgás illúzióját, később pedig vászonra. A fényszerő változtatásával, a vetítő közelítésével és távolításával, az üveglapok gyors cseréjével keltették a mozgás illúzióját.

¹⁷³ Ha például az 1870-es évek színlapjait átnézzük, időnként olyan előadások is bekerültek a színházba – mint a bűvészmutatványosok, erőmutatványosok vagy a kuriózumnak számító félkezes zenészek –, amelyeket később a színházi téren kívülre száműztek.

¹⁷⁴ „A délután a vásári komédiába való »Zöld ördögöt« cselekedték meg, a gyermeksereg és a karzat hatalmas tetszése közepette. Bukfencek és rossz viccek sűrűn váltogatták egymást és éppen úgy, mint a széksorok között – az előadókban is tótágast állott a jókedv.” *Kolozsvár*, 1890. febr. 19.

¹⁷⁵ De akár a nemzeti kultúra ápolásának eszköztárába is bekerülhettek, mint ahogy arról a *Vasárnapi Ujság* tudósít egy 1859-es számában: „[A Szervita téri fiúnevelőben] az igen sikerült ködfátyolképek, egyéb nevezetességeken kívül, nagyrészt hazánk történeti nevezetességű váromladékait ábrázolták, s az intézet nevelője minden egyes kép mellett érdekes felolvasást tartott, melly annak történetét ismertette. [A felvonások között] az intézet növendékei a legjelesb magyar költők válogatott műveit szavalták.” Idézi SZAJBÉLY Mihály, *Intermediális randevűk a 19. században* (Pécs: Pro Pannonia, 2008), 72.

gyakorlatilag elűzte a rendezőt, többek között éppen a túl populárisnak vélt újításai miatt.¹⁷⁶ A kontamináció bizonyos szintű kölcsönössége is megfigyelhető. A vándorpanorámák egzotikus tájai, csataképei, híradó jelleggel aktuális katasztrófákat bemutató képei mellett külön műfajként megjelentek a színházi képek: „a legszebb operák, operettek, balettek, színésznők, csoportok és genre képek a párisi nagy operából a leggyönyörűbb természetű színben láthatók.”¹⁷⁷ A színpadokon színészek által bemutatott képek függetlenül kontextusuktól mechanikus képként éltek tovább.

Az élőkép műfaja ezzel szemben más hagyományból, a kastélyszínházak hagyományából származik. A műkedvelő arisztokrácia saját, illetve vendégei szórakoztatására élőképeket mutatott be, vígjátékokat, esetleg operettet adott elő. Erre Staud Géza kutatásaiban találunk számos példát, álljon itt néhány. A Brunswick-család budai palotájában három egymást követő évben, 1804 és 1806 között József nádor névnapja alkalmával élőképeket és pantomimeket mutattak be.¹⁷⁸ Martonvásári kastélyukban a Brunswick lányok feltehetően időnként bemutattak élőképeket.¹⁷⁹ A Széchenyi család nagycenki kastélyában 1807-ben Zichy Ferdinánd és Széchenyi Zsófia esküvője alkalmából nagy ünnepséget szerveztek, ahol élőképeket is előadtak.¹⁸⁰ Az Erdődy család galgóci színházában 1903-ban Erdődy Ferenc gróf és neje, szül. Oberndorff Ilona grófnő aranylakodalma alkalmából műkedvelők mutattak be élőképeket.¹⁸¹

A műkedvelők mellett gyakran hivatásos társulatok is felléptek a kastélyokban, alkalmi vagy éppen állandó jelleggel, szerződéssel. A főúri szórakozáson túl ez a mecenatúra egy formájának tekinthető. Ahogy az is, amikor hivatásos társulatoknak vagy színházaknak adományozták a kastélyszínházak ruha- és díszlettárát. Az Erdődy János gróf pozsonyi kastélyszínházába szerződött hivatásos társulatot a gróf halála után ugyan elbocsátották, de a család a díszleteket és a színház felszerelését az igazgatónak ajándékozta.¹⁸² Batthyányi József

¹⁷⁶ Ezek közé tartozott a görögtűz használata, de kisebb botrány lett abból is, hogy illusztrált plakátokkal hirdetett egy színházi előadást. A sajtó szerint a városban időző német vásári komédiás bódé tulajdonosa perrel fenyegette a színházat, mivel ő „nem azért fizeti a városnak a kommersziális taksát, hogy ugyanekkor egy másik komédiás ártsa bele magát az ő mesterségébe. Az ő jogos publikumát nem lehet elvenni, kenyerét nem szabad szájából kilopni.” *Magyar Polgár* 1879. június 4. Molnár ezt a botrányt nem említette röpiratában, amit a Kolozsvárról való távozása után publikált, de annál inkább hangsúlyozta a szervezetlenséget, a számadások átláthatatlanságát és a könnyed operettek és vígjátékok dominanciáját. MOLNÁR György, *Az én búcsúm Kolozsvártól* (Kolozsvár: k.n., 1880), 8.

¹⁷⁷ KOLTA, *Képmutogatók...*, 51.

¹⁷⁸ STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak II* (Budapest: Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, 1963), 101.

¹⁷⁹ Uo., 105.

¹⁸⁰ Uo., 92.

¹⁸¹ STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak I* (Budapest: Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, 1963), 120.

¹⁸² STAUD, *Magyar kastélyszínházak I* ..., 38.

hercegrímás körmendi színházának ruhatára szintén egy hivatásos társulaté lett, a Károlyi grófok nagykárolyi kastélyszínházának díszletei pedig a nagyváradi társulathoz kerültek, azzal a feltétellel, hogy azokat sem eladni, sem az országból kivinni nem lehet.¹⁸³

A kastélyszínházak az arisztokrácia arra szolgáló sajátos terei voltak, hogy műkedvelő színészekként jelenhessenek meg. Adódtak azonban olyan helyzetek is, amikor kastélyaikból kilépve, hivatásos színházak színpadán is megjelentek műkedvelőkként, gyakran éppen a kolozsvári műkedvelő társulat (amelynek létrejöttében a már említett kolozsvári újságírónak, K. Papp Miklósnak jelentős szerepe volt, felesége, Szabó Pepi színésznő a műkedvelő társulattal is gyakran fellépett). A kolozsvári színház történetében több ilyen alkalom is volt, melyek két csoportra bonthatók. Az egyik csoportba azok az események tartoznak, amelyek nem a színházról szóltak, de a színházi térben történtek, ilyenek a farsangi ünnepségek vagy jótékonyági bálók. 1884-ben a Mária Valéria árvaház javára szervezett jótékonyági bálon nemesek és polgárok együtt adtak elő egy táncot, amelyre sakkfiguráknak öltöztek be. A másik csoportba sorolhatók azok az alkalmak, amelyek színházi ünnepekhez köthetők, így ide tartozik a centenáriumi díszelőadás bemutatott két élőkép is.

Theodor Körner Zrínyije Kolozsváron

A jubileumi szervezőbizottság első, szeptember 17-i ülésén Ditrói Mór művezető-igazgatóra bízta a díszelőadás részleteinek megállapítását, egy kivétellel: a bizottság Hegyesy Vilmos jegyző javaslatára kezdeményezte, hogy az erdélyi arisztokrácia egy vagy két élőképet mutasson be Theodor Körner *Zrínyi* című öt felvonásos vitézi szomorújátékából. A darabválasztást így indokolták: „[A *Zrínyivel*] a kolozsvári színházat 1821-ben szintén az arisztokrácia tagjai nyitották meg.”¹⁸⁴ A nagyrészt az erdélyi arisztokrácia adományából felépített kolozsvári színház megnyitóján, 1821. március 12-én főúri műkedvelők adták elő Körner 1812-es darabját.¹⁸⁵ A színház fő mecénásai színpadra álltak és mintegy megmutatták magukat a közönségnek, majd a színház ruhatárának adományozták azokat a ruhákat, amiben felléptek. Ugyanakkor az előadás a főúri műkedvelők privát, kastélyszínházi gyakorlata és a

¹⁸³ STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak III* (Budapest: Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, 1964), 92.

¹⁸⁴ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 11.

¹⁸⁵ Az 1792-es színházavató ünnepen Zrínyi szerepében Petrichevich Horváth Dániel lépett színpadra, Zrínyinét gr. Csáky Józsefné, Szolimánt gr. Csáky József játszotta, színre lépett id. gr. Bethlen Pál, ifj. gr. Bethlen Pál, Juranics szerepében gr. Bethlen János, a színész ifj. gr. Bethlen Miklósnak, alias Bolnainak az apja, br. Bornemisza József, br. Bánffy Miklós, Barcsay Gergely, br. Inczédi Mária, gr. Rhédei János, gr. Teleki János. Néhány kisebb szerepben polgárok is feltűntek. A hivatásos társulat csak a következő napon lépett színpadra.

nyilvános térbe való kilépése közötti átmenetet is példázza. A drámát Petrichevich Horváth Dániel fordította le prózában és jelentette meg 1819-ben gróf Bánffy Györgynek, Erdély kormányzójának ajánlva. Az ajánlásból kiderül, hogy 1819-ben a darabot a kormányzó névnapján és az azt követő napon is előadták.¹⁸⁶ Bánffy különben pénzadománnyal támogatta a hivatásos társulatot, miután 1792-ben megkapták a játékgengedélyt.

A dráma Szemere Pál által készített 1818-as (verses) fordítása is műkedvelői előadásra készült. A Pesti Jótékony Nőegylet kérésére lefordított darabot 1818. december 22-én színre vitték az egylet tagjai és arisztokrata pártolói a pesti német színházban. Főrizs Gergely *Zrinyi és Zrínyi* című tanulmányában, amelyben az *Élet és Literatura* kontextusában vizsgálja a Szemere-féle fordítást, jelzi, hogy „a szakirodalom arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordító igyekezett kiiktatni a szövegből a plebejus elemeket: a »nép« (Volk) helyett Szemerénél a »nemzetért« és »közjóért«, tehát a közösség elitet is magában foglaló egészéért halnak meg a hősök, s a Zrínyi és tisztjei közti testvéries viszony távolságtartóbbá válik. Az utóbbi módosítások jól magyarázhatók a fordítás elsődleges kontextusának ismeretében, tudniillik hogy egy arisztokrata társaság megbízásából, annak műkedvelő előadására készült.”¹⁸⁷ Kovács Kálmán szerint Szemerével ellentétben Petrichevich „igen pontosan követi az eredeti szöveget, nincsenek kihagyások és ideológiai jellegű beavatkozások”, nyelvezete azonban nehezkesebb és konzervatívabb nyelvezete. A fordító a kötet előszavában a nyelvújítás ellen szól, Bánffyt arra szólítja fel, hogy ne engedje „Nemzeti nyelvünket” „képzletekkel telyes újj Kovácsok által el-tarkáztatni, hogy unokáink előtt érthetlenné válván Babillonba kéntelenítettessenek újj eredeti nyelv után vándorolni.”¹⁸⁸ A Zrínyi-motívum jelentős pályát futott be a kolozsvári színház ünnepein. A Farkas utcai színház megnyitásának 50. évfordulóján, 1871-ben is megjelent. Ekkor Jókai Mór *A szigetvári vértanúk* című szomorújátéka idézte meg Zrínyi

¹⁸⁶ „Katonai szolgálatom, és azt követett hat esztendei utazásam után lett hazatelepedésem innen, csak nem minden esztendőben szerencsés volta, az itten lévő Uri-Rend Drammaturgia nagyobb kedvellőivel több alkalmatosságokban, nevezetesen pedig az Excellentiád Úri neve napjára, hol nagyobb, hol közepesebb Theatralis Játékokba tiszteletemet megbizonyítani. [...] Sok ízben volt ezen Uri Játtzó Társaság az Excellentiád időtöltését a’ meglegedésig szerentsés megnyerni. – Ez adott ösztönt arra, hogy ezen folyó esztendőben, nem tsak rövid Vig Játékokat adjunk eredeti nyelvünken, a’ Német és Frantzia nyelven eljáztott több, és nagyobb Játékaink között, hanem az Erdélyiek’ szívébe forró háládatos szeretettel, és tisztelettel, a’ késő Maradékig fenn-maradandó Nagy Bánffy György neve’ napját a’ Tárgyhoz méltó Hérósi Játék’ elé-adásával tiszteljük meg. – A’ Társaság’ köz meghatározásával választatott Körner Theodornak az 1816diki nyomtatványba ki-jött Zrínyi Miklósnak az 1566ba Szigeth Vára’ védelmének Története, melynek Hazai nyelvünkre léendő Fordítását magamra válalván, oly’ szerentsésen tzélt értem, hogy Hazánk’ Nagyjai tsak-nem mind jelen lévén ennek egy más után lett kétszeri elé-adásán, Hazafini igaz indulatta meg-kivánták ki-nyomtatását.” Teodor KÖRNER, *Zrínyi, vitézi szomoru játék öt felvonásban*, ford. Petrichevich Horváth Dániel (Kolozsvár: Török István, a Ref. Koll. betűivel, 1819), a 2.

¹⁸⁷ FŐRIZS Gergely, „Zrínyi és Zrínyi. Szemere Pál fordítása Theodor Körner Zrínyjéből az Élet és Literaturában”, in A középkor vetületei. A 18–19. századi középkor-értelmezések filozófiai, tudományos és művészeti aspektusai, szerk. GURKA Dezső, 157–170 (Budapest: Gondolat, 2011), 164–165.

¹⁸⁸ „Zrínyi, Zríny, Zrínski”. *Szigetvár német – magyar emlékezete 1790–1826*, s.a.r. KOVÁCS Kálmán, Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 18 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017), 548.

alakját.¹⁸⁹ A *Magyar Polgár* napilap újságírója szerint „az ünnepélyt rendezőbizottság helyes választást csinált Jókai »szigetvári vértanúk« című szomorújátékával. Ötven évvel ezelőtt egy német író »Zrínyi«-jével nyitották meg színházunkat, most ötven év után ismét e magasztos hős, Zrínyi története képezi az előadandó darab szövegét, mégpedig a legkitűnőbb magyar íróink egyikétől, Jókaitól.”¹⁹⁰ 1837-ben a Körner-darab a Szemere-féle fordításban szóba került a Pesti Magyar Színház esetleges nyitódarabjaként is.¹⁹¹ Kölcsey Zrínyi-kritikájában bírálta a német szerző darabját, de leírta, hogy a színrevitel élvezhető.

A Drámának gyengeségei az előadásban elfedeztethetnek: mivel itt nemcsak a' játszóknak ügyessége, hanem a' dekoratív pompája, 's a' néző sokaságnak szép koszorúja, 's ennek vagy a' tárgy vagy az egyes helyek mellett hangosan jelengetett részvétele is a' behatáshoz tartozik. A' képzelet, Édes Barátom, nagy varázsló; 's ha felébresztetvén szabad lebegéssel szállong fel 's alá, magával ragadja, vagy elvakítja az ítélőtehetséget; 's a' nem épen rossz helyett jót, a' nem épen rút helyett szépet, 's a' nem épen alacsony helyett magasan fellengőt láttat szemeinkkel. Ollyan az, mint a' panorámának nagyító üvege, mellyen keresztül a' parányi rajzolatok colossalis nagyságban tűnnek fel.¹⁹²

Kölcsey kritikáját igazolni látszik a *Zrínyi* kolozsvári jelenléte is: míg Körner darabja 1821-ben előadhatónak számított, 1871-ben a témáját idézték fel Jókai darabjával, majd a centenáriumra újra elővették a Körner-féle *Zrínyit*, de csupán a leglátványosabb elemeit tartották meg és vitték színre élőképként. Kovács szerint Jókai *Szigetvári vértanúk* drámája váltotta le a Körner-féle *Zrínyit*. A drámát 1860. március 29-én mutatták be a Nemzeti Színházban, drámái közül ezt játszották legtöbbször, az 1893-as Jókai-jubileumot is ezzel ünnepelték. Átvette Körner darabjától az ünnepi reprezentáció szerepét, 1866-ban ezzel ünnepelték Zrínyi halálának 300 évfordulóját, ahogy láttuk a centenáriumi program alakulását tárgyaló fejezetben, a kolozsvári színház 50. jubileumán, 1871-ben is színre vitték, később pedig a milleniumi ünnepségeken is megjelent.¹⁹³ Az 1860-as bemutató utáni fogadtatása vegyes volt, többen összehasonlították Körner darabjával. Bulyovszky Gyula szerint Jókai darabja „Körner 'Zrínyi'je hibáiban nagyrészt osztozik, sőt mert a lyrai nagyobb helyet foglal el benne, és regényesebb színezet miatt elágazóbb, ziláltabb amannál. Jókai Zrínyije ép oly feszes, mozdulatlan alak, mint

¹⁸⁹ Ekkor két ünnepély volt, az egyik március 12-én a hivatásos társulat szervezésében, a másik április 1–2. között a színház felügyelő Országos Színházi Választmány szervezésében. A Jókai-darabot április 2-án adták elő.

¹⁹⁰ *Magyar Polgár*, 1871. márc. 11.

¹⁹¹ KERÉNYI Ferenc, „Hagyomány és újítás az 1810-es évek magyar drámairodalmában”, in *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc és MARGÓCSY István, 94–115 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1990), 99.

¹⁹² KÖLCSEY Ferenc, „Körner Zrínyijéről”, in *Élet és Irodalom. Első, második, harmadik, negyedik rész* (Pest: Petrózai Trattner Mátyás, 1826), 167–242, 170. (Cselkövi álnéven.) Az külön érdekesség, hogy Kölcsey a panorámák vizuális hatásával hasonlítja össze egy darab színrevitelének hatását.

¹⁹³ Uo., 464.

Körneré.” Azt viszont hozzáfűzte, hogy „a korszerű magyar érzést, a magyaros zamatot, az eredetiséget és a nyelvet tekintve kétségtől nyereség.”¹⁹⁴ Vahot Imre is kiemelte, hogy Jókainak „kétségtől ez a legjobb, legkompaktabb színműve. Ő Körner érzélgős, olvadozó alakjai helyett legalább valódi hőseket állított elének, kiknek hazafiai önfeláldozása iránt kénytelenek vagyunk becsüléssel viseltetni. Ámde Zrínyi Miklóst oly magasztos lelkű tragikai hőssé szentesíteni, mint amilyen valódilag volt, neki sem sikerült.”¹⁹⁵

A centenáriumi rendezőbizottság üléseinek jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a díszelőadás programját tudatosan az előző két nagy színházi ünnep műsorához kapcsolódva állították össze. A színháznyitó ünnepség volt az első olyan alkalom Kolozsváron, amikor egy tudatosan megszerkesztett műsorral ünnepelte magát az intézményes formát nyert színjátszás. Ez a műsorrend rögzült és a későbbi hasonló jellegű, magáról a színházról szóló ünnepek számára mintaként szolgált, a Zrínyi-motívum pedig visszatérő elemnek bizonyult és egyben valamiféle kontinuitást is képviselt a színház történetében. Az arisztokrácia szerepeltetése pedig egy olyan értelmezési lehetőséget is felvetett, mintha az elmúlt száz év alatt semmi nem változott volna, mintha a színház ugyanúgy, ugyanazokkal a mecénásokkal működne. Közben pedig, ahogy a második fejezetben láttuk, éppen a centenárium alatt és ennek okán került újra elő az állami kezelés kérdése. Miközben a háttérben ezt igyekeztek végre megnyugtatóan megoldani – sikertelenül –, a színpadon az arisztokrata mecénások leszármazottjai jelentek meg. Az országgyűlési dokumentumokban – a színház történet által kevésbé használt, de állam és színház viszonya szempontjából rendkívül fontos forrásban – végigkövethető ez a folyamat. A centenárium után két évvel Hieronymi belügyminiszter arra hivatkozott, hogy a kormányháztartásban lévő pénzt át kellett csoportosítani, a csendőrség és a rendőrség nagy költséget vett igénybe.¹⁹⁶ Ez nemcsak a folyamatos halasztást példázza, hanem annak a hátrányát is, hogy a színházi ügyek a Belügyminisztérium alá tartoztak, „az általános közigazgatás rovatában, az anyakönyvi kiadások és a közegészségügy tőszomszédságában. És

¹⁹⁴ *Nefelejcs*, 1860. ápr. 1.; JÓKAI Mór, *Összes művei. Drámák I.*, s.a.r. SOLT Andor (Budapest: Akadémiai, 1971), 926.

¹⁹⁵ *Napkelet*, 1860. ápr. 8., JÓKAI, *Összes művei...*, 927.

¹⁹⁶ „Én úgy tavaly, mint az idén szándékoztam a kolozsvári színházat állami kezelésbe vétetni; ez azonban jelentékeny költséggel jár, a mostani bérlőtől megváltandó díszletek, az új díszletek beszerzése és az épületnek jobb karba helyezése címén. Kénytelen voltam az állami háztartásban megóvándó egyensúly érdekében akkor, midőn ugyancsak a vezetésemre bízott tárca körében a csendőrségre, a rendőrségre és más égetően szükséges kiadásokra olyan jelentékeny többletet kell igénybe vennem, meghajolni, és ezen költségek igénybe vételéről ez évre lemondani. Minthogy azonban a jövő évben már nem lesz szükség, hogy csak egy tételt említsek, a csendőrség költségeinek oly jelentékeny szaporítására, ennél fogva vagy a jövő, vagy valamely közelebbi költségvetésben a kolozsvári színházra egy nagyobb összegnek felvétele lehetséges lesz, és ez által Kolozsvár jogosult igényének elég lesz téve, (*Általános helyeslés.*) mely igényt sohasem haboztam teljes mértékben elismerni, s melyet csak a pénzügyi helyzet miatt nem bírtam eddig kielégíteni.” Képviselőházi napló (a továbbiakban KN), 1892. XX. kötet, 1894. nov. 22., 385. országos ülés, 381.

ez a szomszédság még előkelőbb lett, mint volt pár év előtt, midőn a színészeti kérdés a tébolydaügy és a tolonczügy mellett húzódott meg nagy szerényen,”¹⁹⁷ ahogy azt Rátkay László képviselő plasztikusan megfogalmazta.

Az ősök emlékezete: az élőképek szereplőinek kiválasztása

A rendezőbizottság „a képlet rendezésének megindítására, a közreműködők megnyerésére Béldi Ákosné grófnőt, a rendezésben való segédkezésre pedig Bethlen Bálint gróf bizottsági tagot”¹⁹⁸ kérte fel. Feltételezhető, hogy gróf Béldi Ákosné gróf Bethlen Emma felkérése nem volt független attól, hogy férje, gróf Béldi Ákos, Kolozsvár és Kolozs megye főispánja éppen ekkor került szorosabb kapcsolatba a színházzal. Nagy Bölönyi József intendáns nem sokkal korábban mondott le, a belügyminiszter október végétől mentette fel állásából, a helyére Béldit nevezte ki, aki a –a tagok felkérésére – a jubileumi rendezőbizottság elnöki tisztjét is betöltötte. A bizottság alelnöki tisztségét Gyarmathy Miklós, Kolozs megye alispánja, és Albach Géza polgármester, királyi tanácsos osztották meg. A tagok között nemeseket és polgárokat egyaránt találunk. Nagybirtokosok, egyházi személyek, országgyűlési képviselők, egyetemi tanárok, lapszerkesztők, közművelődési egyletek elnökei, néhány színész, illetve egy szeszgyáros.¹⁹⁹

Béldiné szeptember 23-án Mezőméhesről keltezett válaszelevelében elfogadta a felkérést, és rögtön néhány gyakorlati kérdéssel fordult a bizottsághoz: „tudnom kellene, körülbelül hány díszruha? hány közvitéz? hány török és hány nő kellene? megígérhetem, hogy a színházi szabó elkészíti az uraknak a jelmezét? és ha valami fényes vagy különös mutatós kelme kell, nem lehetne azt a budapesti nemzeti színház raktárából az ottani eredeti árba megkapni?”²⁰⁰ A grófné minden bizonnyal jelentős kapcsolathálóját működtetve tervezett szereplőket keresni az élőképekhez,²⁰¹ a leveléből ennek egy módjáról is értesülünk. Szeptember végén Marosszentgyörgyön és Marosvásárhelyen készült eltölteni néhány napot. „Nagyon sokan fognak részt venni [a versenyeken], és személyesen szólíthatnék fel többeket a közreműködésre” – írta.²⁰²

¹⁹⁷ KN, 1896. III. kötet, 1897. február 3., 89. országos ülés, 137.

¹⁹⁸ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 11.

¹⁹⁹ A bizottság tagjainak részletes listája tisztségükkel vagy foglalkozásukkal együtt lásd: *Emlékkönyv...*, 82–83.

²⁰⁰ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 107. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak.

²⁰¹ Férje egy nappal később írt levelet Gyarmathy Miklósnak, amelyben elfogadta a bizottsági elnöki tisztelet, és jelezte, hogy a felesége már több embert felszólított a szereplésre. KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 108. Béldi Ákos levele Gyarmathy Miklósnak.

²⁰² KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 107. Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak.

Ezen kívül két fontos javaslata volt, mindkettőt elfogadta a bizottság. Az egyik a résztvevők kilétére vonatkozott. A bizottság már az elején leszögezte, hogy a „képletek” bemutatására arisztokratákat fognak felkérni, Béldiné Bethlen Emma javaslata ezt árnyalta: „mely családok tagjai vettek részt az első előadáson? mert főként a főszereplőket lehetőleg ugyanazokból kellene bemutatni most is.”²⁰³ Ezzel a gesztussal szervesen összekapcsolta a centenáriumot a színházavató ünneppel, amelyen a színház felépítését adományokkal segítő arisztokrácia megmutatta önmagát a színpadon. A bizottság által a sajtóban is közölt végleges centenáriumi programban az élőképekhez a következő zárójeles magyarázatot fűzték: „közreműködői túlnyomó részben olyan családok tagjai, melyeknek az erdélyi első magyar színtársulat és az állandó színház létesítése körül kiválóbb érdemük volt. Miután az 1792-iki kezdeményezést az állandó színháznak 1821-ben történt megnyitása tetőzte be és miután az 1821-iki megnyitásnál előkelő műkedvelők Körner »Zrínyijét« adták elő: történelmi és kegyeleti szempontból egyaránt indokolva volt, hogy »Zrínyiből« veendő élőképek bemutatására felkérjük az illető családok tagjait, akik erre elismerésre méltó készséggel vállalkoztak is.”²⁰⁴

Béldiné második javaslatának alapvetően vizuális hatása volt a bemutatandó élőképekre, ugyanis a grófnő azt vetette fel, hogy „ha csak egy kép lesz, ajánlatosabb volna az, amelyikben több nő fordul elő.”²⁰⁵ A bizottság ezt követően a következő ülésén két kép – Zrínyi esküje és kirohanása – mellett döntött. Az előbbi „a városban lefolyó végjelenet, midőn Zrínyi és hívei kirohanásra készülnek. Ezt – hogy a képletben hölgyek is vehessenek részt – búcsúzó jelenetté lehet átváltoztatni. [...] Az első csoportozathoz szükséges tizenhat díszruhás férfi, nyolc egyszerűbb ruházatú férfiszereplő, tizenkét-tizenhat hölgy és négy gyermek. A másodikhoz az előbbi képlet férfitagjai, ugyanazon ruhákban, és egy hölgy; továbbá hat török főúr és húsz-huszonöt török harcos.”²⁰⁶ A több női szereplő bevonásának feltehetően esztétikai okai lehettek, a szépen varrt női ruhák és ékszerek igen látványosak lehettek a színpadon, erre a sajtóbeli tudósítások is kitértek.

Béldiné Bethlen Emma egyetlen nőként részt vett a szervező bizottság október 11-i, ötödik ülésén. A jegyzőkönyvben nincs nyoma annak, hogy ő is felszólalt volna az ülésen. Bethlen Bálint gróf tett jelentést az élőképek ügyéről, és jelezte, hogy Béldi Ákosnénak

²⁰³ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 107 Béldi Ákosné levele Gyarmathy Miklósnak.

²⁰⁴ *Kolozsvár*, 1892. november 7.

²⁰⁵ *Kolozsvár*, 1892. november 7.

²⁰⁶ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 24. Végül 11 női szereplő és 36 férfiszereplő vett részt az élőképekben, kiegészítve a kolozsvári egyetemi ifjúság 28 tagjával. L. *Emlékkönyv...*, 85–86.

köszönhetően már hatvan-hetven közreműködőre van kilátás.²⁰⁷ A sajtóbeli tudósítások alapján a rendezés részleteiről is megtudunk néhány információt. A *Zrínyi kirohanása* jelenetre a bizottság hirdetést adott fel az *Ellenzék*ben, hogy akinek van a birtokában olyan festmény, amely ezt a jelenetet ábrázolja, engedje át Béldinének megtekintés végett.²⁰⁸ Arról nem ír a sajtó, hogy rendelkezett-e Kolozsvár valamely lakosa Zrínyi-képpel, és ha igen, milyen volt az ikonográfiája. Az élőképek színpadi rendezése Ditrói Mór feladata volt, de „beleszólottak abba mindazok, akiket erre illetékesnek vallunk. Különösen gróf Béldi Ákosnénak van sok érdeme azért, hogy az élőképek alakjait a közreműködésre megnyerte.”²⁰⁹

A jubileumi rendezőbizottság Béldiné mellett egy másik arisztokrata hölgyet is megszólított. Szintén az első ülésen, az élőképek megszervezésével egyidőben merült fel az is, hogy a főtéren levő Rhédey-palotára, amelynek báltermében kezdte meg játékát az első hivatásos társulat, emléktáblát helyezzenek el. Az ügyet a ház jelenlegi tulajdonosa, báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna „kegyes jóindulatába” ajánlották. A báróné válaszát a következő ülésen olvasták fel. Az Alvincről küldött rövid levelet érdemes idézni.

Nagyságos Alispán úr [Gyarmathy Miklós – Sz. R. E.]! Folyó hó 19-éről kelt felszólításából örömmel látom, hogy a tulajdonomat képező Rhédey-ház, kegyes megemlékezés által, nemzeti emlékké fölavattatni terveztetik. Ezen alkalommal egyszersmind nekem tért nyitni szíveskednek, hogy kegyeletben tartott elődeim hazafias szolgálatjainak megörökítéséhez hozzájáruljak. Szívesen fogadom a kedves kötelességet, a kívánt 200 forintot felajánlva a leírt terv kivitelére. Tisztelő megemlékezéséért őszinte hálám kifejezése után maradok, báró Horváth Ödönné, gr. Rhédey Johanna.²¹⁰

A bizottság levele nem található meg a levéltári iratok között, tartalmáról annyi derül ki a jegyzőkönyvből, hogy az emléktábla ügyét a grófnő „kegyes jóindulatába” ajánlották, ami

²⁰⁷ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 8. Az élőképekben végül a következők vettek részt: gr. Bethlen Bálintné, br. Wesselényi Béláné Zrínyiné szerepében, gr. Bánffy Katinka, gr. Béldi Emma, gr. Béldi Zsófia, gr. Bethlen Marie, gr. Bethlen Tima, gr. Bethlen Vilma, gr. Lázár Nóra, br. Szentkereszty Emma, Ugron Rozalie, br. Szentkereszty Béla Zrínyi szerepében, gr. Almásy Imre, Antos István, br. Bánffy Kálmán, ifj. gr. Bánffy Miklós, br. Bálint József, Barcsay Domokos, gr. Béldi Ferenc, Béldi László, Betegh Jenő, Betegh Miklós, gr. Bethlen Bálint, gr. Bethlen József, br. Bornemisza Elemér, br. Bornemisza Tivadar, Csaba Zoltán, br. Feilitzsch Arthur, br. Györfly Géza, br. Huszár Pál, Inczédy Sámuel, br. Inczédy Samu, gr. Klebersberg Zdenkó, gr. Lázár István, br. Mannsberg Sándor, Matskási Pál, gr. Mikes Ármin, Sigmond Ákos, br. Szentkereszty Pál, Tholnay Regináld, gr. Toldalagi László, gr. Wass Jenő, br. Wesselényi Ferenc, Zeyk Albert, Zeyk Géza, ifj. Zeyk József, legifjabb Zeyk József. Az egyetemi ifjúság közül részt vett Ambrus József, Amon Vilmos, Bergleiter Gyula, Both István, Bölcs házy Béla, Haliárszky Aladár, Hints Zoltán, Hirschfeld Jenő, Imreh Domokos, Jakab Gyula, Kavalicsky Pál, Körmeny Sándor, Kóváry Ernő, Lázár Ottó, Makai István, Nesztor Emil, Péter Mózes, Petrassy Lajos, Rauszek E. Béla, Szabó András, Szeghy István, Trischler Xavér Ferenc, Urbanetz Ede, Valentiny Gusztáv, Veszprémi Antal, Wolkenberg Béla, Zalányi János, Zayzon Ferenc.

²⁰⁸ *Ellenzék*, 1892. október 12.

²⁰⁹ *Kolozsvár*, 1892. november 11.

²¹⁰ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 24. és *Kolozsvár*, 1892. szept. 24.

egyben azt is jelentette, hogy anyagi támogatását kérték. A 200 forint adomány végül az emléktábla költségeinek növekedésével arányosan 350 forintra emelkedett.²¹¹ Ahogy az irodalmi mecenatúra rendszere a modern olvasóközönség létrejöttével párhuzamosan fokozatosan szűnt meg²¹², úgy ebben az esetben is megjelenik még a habermasi reprezentatív nyilvánosság és az arisztokrata mecenatúra. A levélben említett elődök hazafias szolgálata arra utal, hogy gróf Rhédey Mihályné 1792-ben egy évre ingyen átengedte házának báltermét a hivatásos társulat számára. A Pákey Lajos által tervezett, historizáló, 17–18. századot idéző díszítésű svéd gránit emléktáblára – a megidézett korszakhoz hűen – Rhédey Johanna neve is felkerült.²¹³ Ő, az utód is követte azt a mecénási hagyományt, amelyet családja korábban gyakorolt.

Miközben a megelőző századokban az írók a dedikációban és ajánlólevélben, vagy az előszóban köszönték meg a mecénások támogatását, a centenárium után a bizottság a sajtóban is közölt levélben mondott köszönetet Rhédey Johannának és Béldi Ákosnénak egyaránt.²¹⁴ A társulat hét tagú küldöttsége személyesen, köszönőbeszéddel is tisztelgett a két nemes hölgy előtt,²¹⁵ akik elődeik (vagy legalábbis társadalmi osztályuk) gyakorlatát követve „a legelsők [voltak], akik a jubileumi bizottság törekvéséhez lelkes és buzdító módon csatlakoztak, ekként igazi úttörőivé válván a kívülről jövő érdeklődésnek.”²¹⁶ Arról viszont már nem beszéltek, hogy amikor a kolozsvári társulat 1808–10 közötti debreceni tartózkodása után újra kibérelte volna a termet, ahol korábban is játszott, gr. Rhédey László, úgy döntött, hogy felújítja és kibővíti azt, mivel már nem felelt meg a közönség követelményeinek, majd ezután egy német társulatnak adta ki. Káli Nagy Lázár így írt erről „szállást kapván a Német Játszó Társaság a Gróf Rhédei László épületében, Kolozsvárt, a jobb gondolkozású magyarok szomorúságára játékaikat elkezdte, s kivált a gyengébb eszű dámák s némely németes gavallérok másfelől nagy örömmel kaptak rajta, járták szorgalmasan a játékokat, ajándékozták a német actorokat és actricéket, sokan tetemesen beléjük szerettek, akiknek neveit gyalázatjokra ide jegyezni kellene.”²¹⁷

²¹¹ Az emléktábla és az avatás végösszege 535 forint 22 krajcár volt. a következő fejezetben részletesen tárgyalom az ünnep költségeit.

²¹² Erről a váltásról ír a dedikációk és ajánlások vizsgálatán keresztül SZAJBÉLY Mihály, „Előszó és ajánlás: regény és közönsége a 18. század második felében”, *Irodalomtörténet* 17, 3. sz. (1985): 543–564.

²¹³ Az emléktábla szövege: „Ebben a házban kezdte meg előadását 1792. nov. 11-én az Erdélyi Nemes Színjátszó Társaság. Ennek emlékére helyezte ide e táblát a száz éves ünnepet szervező bizottság, 1892. nov. 11-én, a ház tulajdonosa, br. Horváth Ödönné, sz. gr. Rhédey Johanna nemes adományából.”

²¹⁴ *Kolozsvár*, 1892. nov. 24.

²¹⁵ Rajtuk kívül Béldi Ákos grófnak, a rendezőbizottság elnökének, illetve Gyarmathy Miklós alispánnak, a bizottság alelnökének is köszönetet mondtak. *Kolozsvár*, 1892. nov. 23.

²¹⁶ *Kolozsvár*, 1892. nov. 21.

²¹⁷ JANCsó Elemér, „A magyar színészet hőskora”, in KÁLI NAGY Lázár, *Visszaemlékezései. Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792–1821*, szerk. LÁZOK János, 12–38 (Marosvásárhely: Mentor, 2009), 28.

Ferenczi színháztörténetében természetesen ez a mozzanat is benne van,²¹⁸ a centenáriumból azonban kimaradt, mivel nem fért bele a kultikus beszédmódba, ellenbeszédként jelenhetett volna meg.

„*Finis coronat opus*”: az élőképek

A díszelőadás különböző részei közül a sajtó kétségkívül az élőképekről tudósított a legtöbbet és a legrészletesebben. Írtak arról, hogy Beldiné rendkívüli tevékenységet fejtett ki az élőképek rendezésében,²¹⁹ tudósították az olvasókat arról is, amikor Bethlen Bálint gróf, országgyűlési képviselő Kolozsvárra érkezett, hogy személyesen intézkedjen az élőképek ügyében,²²⁰ de azt is fontosnak tartották megemlíteni, hogy a korhű magyar és török jelmezek készítése folyamatban van.²²¹ Szinte minden alkalommal hangsúlyozták, hogy a szereplők azon családok tagjai, akik az első társulat és az állandó színház létesítése körül jelentős szerepet játszottak. Ezt a fővárosi lapok is kiemelték, és a *Budapesti Hírlap* azt is tudni vélte, hogy „a török szerepét senki sem akarta elvállalni s végre is a grófné [Béldi Ákosné] szigorú parancsszava tett pogánnyá többeket.”²²² A *Pesti Hírlap* és főként a *Vasárnapi Újság* részletesen foglalkozott az eseménnyel, mindkét lap összefoglalta a kolozsvári színjátszás történetét²²³ és tudósított a díszelőadásról.

Az előadást megelőző két napon nyilvános próbát tartottak a színházban, a lapok ezeket is végigkövették. A november 9-én, 3 órán keresztül tartó próbáról röviden annyit írtak, hogy „az élőképek igen kellemes néznivalók lesznek holnap este a villannyal megvilágított színházban. A képekben az erdélyi arisztokrácia színe-java részt vesz s igazán festőiek lesznek a csoportozatok.”²²⁴ A következő napon tartott főpróba leírása ennél részletesebb volt, így azok, akik nem kaptak jegyet sem a november 11-i díszelőadásra, sem a következő napi ismétlésre, maguk is alkothattak valamilyen képet a látványról, nem kellett megvárniuk az előadást követő kritikákat. A pontosan érkező szereplők nagyrésze már jelmezben, azaz „teljes korhű kosztümben” jelent meg. A főszereplők ruháikat drága ékszerekkel egészítették ki, de a mellékszereplők, a török és magyar katonák jelmezei is gondosan voltak kivitelezve, áll a

²¹⁸ FERENCZI, *A kolozsvári színészet...*, 231–232.

²¹⁹ *Ellenzék*, 1892. okt. 11.

²²⁰ *Ellenzék*, 1892. okt. 26.

²²¹ *Ellenzék*, 1892. okt. 14.

²²² *Budapesti Hírlap*, 1892. nov. 12.

²²³ *Pesti Hírlap*, 1892. nov. 11, *Vasárnapi Újság*, 1892. nov. 13.

²²⁴ *Kolozsvár*, 1892. nov. 10.

tudósításban. Két új díszlet is készült a két élőképhez. A főpróbán közönség is volt: a résztvevők családtagjai és hozzátartozói, akik már ekkor villanyfényben láthatták a jeleneteket.²²⁵

November 11-én este már teltház előtt, élesben ment az előadás, a *Kolozsvár* következő napi száma a díszelőadás egyes elemeinek, így az előadást lezáró („finis coronat opus”) élőképeknek is külön leírást, elemzést szánt. Az élőképekről a kolozsvári Dunky fivérek készítettek fényképet, amelyek bekerültek a centenáriumi követően kiadott *Emlékkönyvbe*. (1. *Függelék*, 2. és 3. kép). Így a leírás és a *Vasárnapi Ujság* által is közölt²²⁶ fotódokumentumok segítségével jól rekonstruálható az élőképek összetett, auditív elemeket is tartalmazó látványa.

A zenekar szordinósan belekezd egy csöndes magyar nótába, a függöny mögött a villany sistereg, a közönség előrehajlik a páholysorokból, az ülőhelyekről, mindenki szem... szem... és szem. Mindenki valami nagyon szépet vár és türelmetlenül lesi, hogy mikor lebben föl a függöny. A színpadi csöngettyű megszólal és a függönyt csakugyan felvonják. [...] A szigetvári falak között Zrínyi és népe esküszik. Villanyfény ragyog a fényes magyar ruhákon, a hölgyek szoborszerű fehér vállain, kifejezésteljes lelkes arcán, nagy tűzű sötét szemeknek sugarával összeolvadó villamos fény.²²⁷

A fotókon látható, hogy a középen álló Zrínyi kivont kardjára helyezte kardját négy kapitánya, körülöttük a magyar sereg katonái álltak kardjukat a magasba emelve. Elöl álltak a női szereplők kisebb csoportozatokban²²⁸ – Zrínyiné a rendezői bal oldalon –, itt érvényesülhettek legjobban díszes ruháik. Az új, a kolozsvári színházban korábban nem használt technológia, a Budapestről kölcsönként reflektorokkal megvalósított villanyvilágítás szemlátomást erős hatással volt nemcsak a látvány minőségére, hanem a tudósító újságíróra is. A vizuális hatást hangsúlyozta, a fényben ragyogó ruhák és vállak mellett kitért a szemek fényének és a villanyfénynek az összeolvadására és a világítás hanghatására is, a zene mellett hallott sistergésre. A tudósítások alapján egészen újszerű látvány eredményezett a világítás, miközben éppen néhány héttel korábban – amikor már elkezdődött az ünnepség szervezése – egy színházlátogató olvasó (de gyaníthatóan valamelyik szerkesztő, aki erre fel akarta hívni a

²²⁵ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

²²⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1892. nov. 27.

²²⁷ *Kolozsvár*, 1892. nov. 12.

²²⁸ A Körner-darabban ez a rész (a Petrichevich által fordított változatot véve alapul), vagyis az eskü a 2. felvonás 11. jelenetében van, a helyszín a vár udvara, ezt az élőképben is megtartották. Eredetileg nincsenek női szereplők ebben a jelenetben, különben is összesen két női szereplője van a szomorújátéknak: Éva, Zrínyi felesége, és lányuk, Ilona. A többi női szereplő bevonása, ahogy korábban láttuk, Béli Ákosné ötlete volt, aminek hatására a bizottság részben búcsújelenetét alakította át az eskü pillanatát.

figyelmet, erre azonban nincs bizonyíték) érdekes levelet írt a *Kolozsvárba* a kékes-zöldes színű világításról, ami a használatban lévő Siemens lámpások árasztottak.²²⁹

A közönség többször visszatapsolta a látványt, újra és újra felvonták a függönyt.²³⁰ Így volt ez a következő képpel is. Ezen Zrínyi szintén középen állt, előtte az eleső Juranics, zászlóval a kezében, körülötte egy kimerevített dinamikus csatajelenet: a várból kirohanó magyarok és az őket kint váró törökök összecsapása. Körner zárlatához hűen egyetlen női szereplő jelent meg: Zrínyiné állt a háttérben egy toronyból kilépve, fáklyával a kezében. A Hegyesy Vilmos által szerkesztett *Emlékkönyvbe* a két élőképen kívül bekerült három fénykép a benne szereplő nőkről, jelmezben, különböző csoportozatokban (1. *Függelék*, 4. és 5. kép; a férfi szereplőkről nem készült hasonló). Míg az élőképeket a Dunky fivérek a színpadon, a díszlettel együtt fotózták le, ezek a csoportképek műteremben készültek. De ezeken túl is gazdag az *Emlékkönyv* képanyaga: az első oldalon I. Ferenc József portréja látható, majd a kolozsvári színházhoz kapcsolódó mecénások, intendánsok, színészek, illetve a centenárium szervezésében részt vevők portréi következnek. Köztük van Katona József és a centenáriumon előadott *Bánk bánból* a Bánkot, Melindát és Gertrudist játszó színészek jelmezben, és ott van Jókai Mór is, aki a díszelőadás prológusát írta.

Az élőképekre visszatérve, a látvány pusztá leírásán túl a sajtó a résztvevőkről és egyben az arisztokráciáról is sokatmondó megjegyzéseket tett. Egy kétközpontú nemzeti-regionális narratívában elképzelve (amelybe a kolozsvári színházról és a pesti Nemzeti Színházról való beszéd beágyazódik) így írt a résztvevőkről a *Kolozsvár*, már a főpróba után: „Gyönyörűség volt látni Erdély legelőkelőbb leányait a díszmagyar viselet szép ruháiban és az urakat kócsagosan, nehéz mentékkal, kardosan.”²³¹ A másnapi tudósítást pedig azzal zárta a lap, hogy a közönség ezek után „elviszi az ország minden részébe annak a hírét, hogy mily gyönyörűek az erdélyi leányok s mily daliások az urak.” Ennél talán még érdekesebb a tudósítás egy másik mondata: „egy percig csakugyan úgy tetszett, hogy megelevenedett a régi történet a képek ábrázolói által, kik túlnyomó részben az ország rész arisztokráciájának legkiválóbbjai.”²³² Így az élőkép a történelem egy néhány percig jelenvalóvá tett pillanata lehet, amikor az időbeli távolságot kitakarva az arisztokrácia egyszerre testesítette meg önmagát és múltját, a rendi társadalmat.

²²⁹ *Kolozsvár*, 1892. szept. 27.

²³⁰ Az ünnepség lejártaival az *Ellenzék* egy olvasója jelezte, hogy állandósítani kellene a villanyvilágítást, hiszen nemcsak olcsóbb és biztonságosabb a légszesznél, de „tisztább és szebb, tehát a közönségre nézve az előadás tetszetősebb, látványosabb: különösen képleteket lehet gyönyörűen bemutatni villanyfény mellett, mint a legutóbb is láttuk.” *Ellenzék*, 1892. nov. 22.

²³¹ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

²³² *Kolozsvár*, 1892. nov. 12.

Azt, hogy a képekben mintegy „kisegítő személyzetként” részt vettek az egyetemi ifjúság tagjai is, a *Kolozsvár* kihagyta, az *Ellenzék* viszont jóval rövidebb tudósításában szánt rá egy félmondatot.²³³ Ezt a jelenséget, az arisztokrácia dominanciáját próbálta ellensúlyozni a *Kolozsvárban* a centenárium után néhány nappal megjelent cikk, amikor azt írta, hogy a színházi ügy felkarolásában „a középosztály is derekas részt vett magának főuraink mellett. Sőt elmondhatjuk, hogy a kezdet óta vállvetve munkálkodtak e jelentős intézmény érdekében.”²³⁴ A meghívó is igyekezett fenntartani azt, hogy az egyes társadalmi osztályok hozzájárulása a színház történetéhez egyaránt fontos volt, „a közéleti nagyságoktól kezdve az egyszerű diákig.”²³⁵ Ez az 19. század utolsó harmadában egyre inkább így volt, a gazdasági elit köréből például Korbuly Bogdán intendáns, a kolozsvári Hitelbank igazgatója saját vagyonából pótolta a deficitet, és részben saját pénzen építtette fel a nyári színházat 1874-ben. Az teljes állami kezelés megvalósításának több éve húzódó kérdése éppen a centenárium okán lett újra aktuális, a bizottság lépéseket tett az erről való hivatalos egyezkedés elindítására. A szimbolikus gesztusok azonban az arisztokráciát emelték ki, a szimbolikus terekben ugyanis ők voltak a legláthatóbbak.

A lóversenyről a színpadra: az arisztokrácia térfoglalása

Az arisztokrácia nemcsak a színpadon jelent meg kiemelt szerepben, hanem a centenárium többi rendezvényén is részt vett. Annak megállapítása, hogy az akár 1400 főt is befogadó nézőtéren²³⁶ mekkora volt az arisztokrácia aránya, a források hiányossága miatt nem lehetséges. Szimbolikusan viszont mindenképpen az ő jelenlétük volt kiemelve. A páholyokat a színházalapító nemesi családok címerei díszítették. A színház előtti teret szintén villanyfényvel világították meg, így a színpad egyfajta megfelelőjévé, megkettőződésévé vált, ahol a színházba igyekvő vendégek, köztük arisztokraták, értelmiségiek, hivatalos meghívottak színre léptek egy pillanatra. „A hölgyek pazar díszítésű estély-toalettjei, a katonai méltóságok egyenruhái, az urak díszmagyar öltözetei, a frakk, klakk és fehérkesztyű, [...] különösen érdekes színt, kiváló ünnepiességet kölcsönöztek a fényes képnek.”²³⁷ Arról, hogy összegyűlt-

²³³ *Ellenzék*, 1892. nov. 12.

²³⁴ *Kolozsvár*, 1892. nov. 15.

²³⁵ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 36.

²³⁶ Ferenczi Káli Nagyra hivatkozva írja, hogy az 1821-re elkészült színházban kényelmesen 800-an fértek el (a páholyokban kb. 400, a földszinti ülőhelyeken 180, az állóhelyeken 2 – 300-an, a karzati ülőhelyekre 300-an, állhelyeken pedig 200-an), de ünnepi előadásokon akár 1200–1400-an is elfértek. Közben történtek átalakítások, egy-egy páholy és zártzék áldozatul esett a tűzvédelmi intézkedéseknek, máskor zártzégeket alakítottak át páhollyá. FERENCZI, *A kolozsvári színészet...*, 270, 441.

²³⁷ *Kolozsvár*, 1892. nov. 12.

e tömeg az utcán ennek megtekintésére, nem írt a sajtó, de a *Kolozsvár* felidéz egy nézői attitűdöt: a fenti kép „a színház előtt a néző gyönyörködő szeme elé tárult.”²³⁸

Az élőképekben tehát az egykor elengedhetetlen mecénási szerepet betöltő erdélyi arisztokrácia családok leszármazottjai vettek részt, felidézve őseiknek és a rendüknek ezt a szerepvállalását, de a néhány nappal korábbi lóverseny kapcsán szintén egy arisztokrata szerep megnyilvánulásáról beszélhetünk: lovaglás az úrrá nevelés egyik eszköze volt. Vári András a Magyar Gazdasági Egylet előtörténetéről szóló tanulmányában foglalkozik az úri szerepek 18–19. századi változásával, amelyben a lovaglás fontos helyet foglalt el. Az Egylet ugyanis eredeti koncepciója szerint lóverseny-egylet lett volna, majd Állattenyésztő Társasággá alakult 1830-ban, mielőtt Gazdasági Egylet lett volna belőle. Vári az angol példákat is vizsgálva hivatkozik arra, hogy a 19. század elején az arisztokráciának a művészetek, sport és tudományok hangsúlyozott patronálása saját szerepeinek kitágítása és újrafogalmazása következménye lehetett, amikor is a polgári hagyományú földbirtokosok utolérték vagyonban, birtokban az arisztokráciát, az az életmóddal és presztízzsel különböztette meg magát.²³⁹ Ha a nemesség megváltozott helyzete, politikai és hivatalnoki becsatornázódása, az agrárius érdekek melletti felszólalása pozíciójuk „defeudalizációjának” eredménye, akkor az archaikus szenvedélyeknek (mint a lovaglás) való hódolás, vagy akár a klasszikus mecénatúra megidézése a színpadon egyfajta „refeudalizációként” értelmezhető.²⁴⁰

A lóverseny, bár mindenkire egyaránt kötelező szabályrendszerek szerint működött, mégsem volt egalitáriánus, az angol terep- és akadályversenyek a 20. századig 3 kategóriára oszlottak: a hivatásos lovasok, gentlemenek és az ún. „qualified riders”, akik fölbirtokuk nagysága függvényében kerülhettek be. A magyar lóversenyek az angoloktól a differenciálódást is átvették a szabályokon és a nyelven kívül. A november 6-i Kolozsvár melletti lóversenyen hangsúlyozottan „úrlovasok” vettek rész, ami a sajtó szerint „rendkívül fogja emelni a versenynek érdekességét, mivel így mind ismerős istállók és egyének fognak küzdeni.”²⁴¹ A versenyt az egy évvel korábban alakult Erdélyi Falkavadász-társulat szervezte, amelynek elnöke gr. Bánffy György volt. Versenyeiket rendszeresíteni kívánták, előző télen és a következő év novemberében is megszervezték, jelentős infrastrukturális fejlesztések után.²⁴²

²³⁸ *Kolozsvár*, 1892. nov. 12.

²³⁹ VÁRI András, „Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete”, *Korall* 6, 19–20. sz. (2005): 99–131.

²⁴⁰ Volker PRESS, „A nemesség a XIX. században. A régi Európa vezető társadalmi rétegei a polgári-bürokratikus korban”, in *Túlélők. Eliték és társadalmi változás az újkori Európában*, vál. KONTLER László, 11–40 (Budapest: Atlantisz Kiadó, 1993), 30, 37.

²⁴¹ *Kolozsvár*, 1892. nov. 3.

²⁴² *Fővárosi Lapok*, 1893. ápr. 14.

Erről az 1893-as versenyről ezt írta a *Pesti Napló*: „E versenyen a legelegánsabb közönség jelenik meg rendesen, színe java az erdélyi arisztokráciának, amely éppúgy az idén, mint a tavaly, Alsó-Zsukon mutatja be az őszi divatot és az idei kaszinói estélyek közönségét.”²⁴³ A kolozsvári sajtó párhuzamosan, az az újság ugyanazon oldalán tudósított a lóversenyről, a Bánffy, Wesselényi, Szentkereszty családok részvételéről és a centenáriumi előkészületekről, különösen az élőképek próbáiról, ahol ugyanezek a családnevek jelentek meg.

Arról nincs forrás, hogy a lóversenyt tudatosan szervezték-e néhány nappal a centenárium előtt – amikor egyébként is Kolozsvárra gyűlt az erdélyi arisztokrácia színe-java, de mindenesetre, kicsit úgy tűnik, mintha ezzel egy reprezentációs szezont nyitottak volna meg, amely a november 3-i Hubertus-napi vadászattal és díszebéddel kezdődött, a kaszinóban úri estéllyel folytatódott, amit a néhány nappal későbbi élőképek követtek. A bizottság által szervezett hivatalos centenáriumi programon túl az arisztokrácia részt vett olyan többé-kevésbé zártkörű eseményeken, amelyeket részben magának szervezett. A sajtó két ilyenről tudósított: egy főúri estélyről és egy ebédéről, amit báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna szervezett. Az elsőt a díszelőadás (és az élőképek) november 12-i, szombati megismétlése után tartották az úri kasznióban, „ahol az ünnepély alatt kolozsváron [...] időzött előkelő világ kellemesen töltötte az időt.” De ami ennél is érdekesebb, hogy a tudósítás szerint a hölgyek „drága estély toilettben és magyar jelmezeikben” vonultak át a színházból.²⁴⁴ Ha a résztvevők névsorát megnézzük, akkor látható, hogy az élőképek szereplői közül szinte az összesen jelen voltak az estélyen, a női szereplők ezek szerint historizáló ruháikban, színpadi szerepüket némiképp megtartva vonultak át a színházból a kaszinóba a reggel 7-ig tartó mulatságra. Az emléktáblára tett adomány nyomán mecénássá vált Rhédey Johanna november 17-én tartott ebédet, amelyen jelen volt testvére, báró Wesselényi Istvánné, szül. Rhédey Stefánia és a jubileumi szervező bizottság tisztikara.²⁴⁵

1893. márciusában a *Kolozsvár Mágnások a színpadon* címmel tudósított a Mária Valéria árvaház javára rendezett jótékonysági előadásról, ahol a nemesek „az évadban most másodszor” jelentek meg a színpadon:

²⁴³ *Pesti Napló*, 1893. okt. 30.

²⁴⁴ *Kolozsvár*, 1892. nov. 14.

²⁴⁵ Azaz gr. Bély Ákos elnök, Gyartmathy Miklós és Albach Géza alelnökök, Dr. Ferenczi Zoltán és Hegyessy Vilmos jegyzők, Hóry Béla pénztárnok, dr. Groisz Gusztáv, dr. Török István albizottsági elnök, Ditrói Mór színházigazgató, valamint Pákey Lajos mérnök, az emléktábla táblatervezője.

Nemhiába, hogy a tegnapi előadás jól sikerült, hiszen a erdélyi mágánások otthon vannak a kolozsvári színpadon, előhozzák a száz évvel ezelőtti tevékenységüket, gondoskodásukat a színház alapítása körül, anyagi áldozataik, plusz a leghálásabb közönsége voltak a színhának, és azt, hogy ebben az évadban már másodsorra állnak a színpadra, a jubileumon bemutatott képletek »messzire ellátszott és el nem múlható fényességét képezik a jubileumi ünnepnek« a szereplők kevés kivétellel, ugyanazok voltak, mint a jubileumon, akkor kápráztató díszmgyarban, most polgári öltönyben, akkor élőkép, most megmozdultak.²⁴⁶

1901-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület által a színházban szervezett farsangra például dr. Szádeczky Lajos írt egy *Régi erdélyi lakodalom* című darabot, amelyet eredetileg élőképnek terveztek. Szádeczky így ír erről: „színre alkalmazásul gróf Székely Ádám lakadalmát gróf Bánffy Annával, gróf Bánffy György első gubernátor leányával választottam 1702-ből, amelyről legrészletesebb tudósítás maradt ránk Apor Péter »Metamorphosis Transylvaniae« c. munkájában. A szereplők, mint ott, úgy itt is Erdély előkelő társadalmának színe-virágából kerültek ki, akik fényes sikerrel elevenítették fel a kétszáz évvel ezelőtt élt ősök emlékét.”²⁴⁷ Ráadásul az alkalom után készült kiadvány az kontextus ismertetésén túl képeket is közöt a szereplőkről, illetve a szervezőkről. A farsangi bál fővédnökét és „lady patronesse”-eit bemutató oldalon ott találjuk br. Wesselényi Bélánét is,²⁴⁸ akinek portréját minden bizonnyal a Dunky-fivérek által a centenárium után készített egyik csoportképből vágták ki. Ezen a Zrínyinét alakító báróné középen áll, jelmezben, mellette báró Szentkereszthy Emma áll és gróf Béldi Zsófia térdel.

Az arisztokrata műkedvelők ünnepi vagy jótákonysági előadásokban való kapcsolata a médiumváltásokon is átívelt. 1914-ben ugyanis a magyar aviatika – pontosabba a Magyar Aëro Szövetség – és a Poliklinika támogatására elkészült az első magyar fantasztikus, időutazós film, *A háromszáz éves ember*, főúri szereplőkkel. Az 1914. áprilisában bemutatott filmet Fodor Aldár rendezte, a forgatókönyvet Bródy Sándor és Nagy Endre írták. A sajtóból tudjuk, hogy a vállalkozó kedvű arisztokraták társasága „gróf Andrássy Gyuláné műkincsekkel teli szalonjában gyülekezett össze [...] olvasó-próbára. Ez alkalommal kellett gondoskodni szereposztásról is, amely nagyon nehéz feladatnak bizonyult, mert *A háromszáz éves ember*-ben nem akadt annyi megjátszani való figura, mint ahány *mozi-színész* várt szerepre.”²⁴⁹ A főszerepeket gr. Andrássy Katinka és gr. Batthyány Gyula alakították, a szereplők névsorában

²⁴⁶ Kolozsvár, 1893. márc. 21.

²⁴⁷ SZÁDECZKY Lajos, *Régi erdélyi lakodalom* (Kolozsvár: Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1901), 4.

²⁴⁸ Uo., számozatlan oldal a könyv elején.

²⁴⁹ *Pesti Napló*, 1914. ápr. 15.

találjuk többek között gr. Andrássy Mihályt, gr. Esterházy Ferencet, gr. Semsey Lászlónét és Lilit, gr. Széchenyi Katalint, gr. Csáky Bélát és Istvánt, gr. Vay Ádámot, gr. Wenckheim Manót és gr. Zichy Béla Rezsőt, az Aëro Szövetség elnökét. A szerelmi történet a 17. században indul azzal, hogy Bálint gróf szerelmet vall Borbála grófnőnek, de az Lőrinc gróf miatt visszautasítja, és rámutat egy kis fenyőfára, mondván, hogy akkor lesz Bálint grófé, amikor a fenyőfa olyan magas lesz, mint a kastély (a forgatási helyszínek Andrássy Gyuláné, Semsey Lászlóné és Széchenyi Imréné grófnők palotái, a Park Club, és a rákosi repülőtér voltak). Bálint gróf egy fantasztikus álomjelenet során a jelenben ébred, természetesen találkozik a modern kor technikai újdonságaival, megkeresi Borbálát, aki úri társasággal a rákosi repülőtéren tarkozkodik, majd Bálint, Lőrinc grófot félrelökve, repülőre ül Borbálával és itt vall újra szerelmet a grófnőnek. Az *Aëro* lap leírása szerint a film végén az álom szertefoszlik és Bálint gróf a szomorú valóságra ébred.²⁵⁰ A film sajnos elveszett, megmaradt azonban egy album hatvanhat jelenetfotóval. Az ezekből készült rekonstrukció megtekinthető a Magyar Nemzeti Filmarchívum honlapján.²⁵¹

²⁵⁰ *Aëro*, 1914. ápr. 25.

²⁵¹ FODOR Aladár, *A háromszáz éves ember*, Magyar Nemzeti Filmarchívum, hozzáférés: 2019. 06. 26., <http://filmarchiv.hu/hu/aktualis/hirek/a-haromszaz-eves-ember>

Párhuzamos fogadások, diskurzusok és közösségek: a centenáriumi díszebéd és kontextusa

A 19. századi forrásokat olvasva szembetűnő, hogy a 19. század második felének folyóirataiban milyen gyakran lehet ünnepi ebédekről, díszlakomákról, bankettekről olvasni. Gyakran még az is kiderül a híradásokból, milyen fogásokat, miként tálaltak fel a résztvevőknek. Az igazán érdekes azonban az, hogy a színházi források között is sokszor találunk híreket különböző díszebédekről, jótekonysági vacsorákról vagy éppen farsangi multságokról. Ezeknek a rendezvényeknek egy része ráadásul magában a színházi térben történt: vagyis ilyenkor átalakult a színházi tér. Nemcsak a színészek, hanem a közönség is birtokba vehette ilyen alkalmakkor a színpadot, és olyan térben fogyaszthatta el vacsoráját, ahol máskor teljesen más szabályok működtek. Emellett színházi eseményekhez, ünnepekhez is kapcsolódhattak olyan ünnepi étkezések, amelyek a színházi élet részét adták, s egy-egy ilyen kiemelt alkalom esetén a művészi produkciókhoz közös ünnepi étkezés, lakoma is csatlakozott. A kolozsvári centenárium levéltári anyaga is gazdag az ilyen jellegű forrásokban, gyakran költségvetéseket, számlákat is lehet társítani az ünnepekhez. A háromnapos ünnep hivatalos programjában szerepelt egy díszebéd. A hivatalos program mellett azonban három másik fogadást is szerveztek az alkalomra – a sajtó legalábbis ennyiről tudósított. E négy étkezéssel együttes rendezvényt mutatom be itt, és azt is vizsgálom, hogy a centenáriumra jellemző, párhuzamosan zajló eseménysorozatok kontextusába miként illeszkednek bele ezek, illetve egy tágabb kontextusban: bár a rendkívül gazdag forrásanyag okán jól árnyalható, de kiderült, a kolozsvári színház ilyen gasztronómiai esete mégsem tekinthető egyedinek. Ha csak a színházi vagy írói (bi/tri)centenárium ünnepet nézzük is végig, látható, hogy a jelenségnek előzményei vannak, és végigkövethető az is, hogyan formálódik a hasonló rendezvények forгатókönyve.

„A hallgatást csak a füstölt nyelvnek ajánlhatni”. Ünnepi és évfordulós alkalmak a 18–19. században

A kolozsvári centenáriumi ünnepség étkezési rítusainak felidézése előtt fontos szólni annak szűkebb és tágabb kontextusáról, közvetlen és közvetett előzményeiről. Ezek ugyan nem minden esetben szorosan vett színház ünnepek, de gyakran építenek be színpadokon is megjelenő elemeket és látványosságokat. Az ilyesféle nagyszabású és drága ünnepségek

elsősorban mindig is az arisztokráciához fűződtek. Staud Géza a 18–19. századi magyar kastélyszínházakkal foglalkozó könyveiben így tér ki erre:

„Túlságosan szűkkörűen értelmeznénk a teátrális jelenségeket a XVIII. században, ha kizárólag a zárt színházakban bemutatott operák és színművek előadásaira szorítkoznánk. A születésnapok, névnapok, beiktatások, látogatások és egyéb alkalmakkor rendezett fényes ünnepségek, revüszerű látványosságok teátrális vonatkozásai is figyelmet érdemelnek. A különféle népi vásárok, falusi mulatságok, parasztlakodalmak, karusszelek, hajófelvonulások jellegzetes »számai« voltak a főurak rendezte ünnepségeknek. Ezek közé tartoztak az ún. illuminációk is. A kastélyok, kertek, utak kivilágítása többnyire tűzijátékkal volt egybekötve.²⁵²

A 19. század utolsó harmadában a felnövekvő és polgáriasodó Budapest is szívesen visszanyúlt ehhez a hagyományhoz és élt efféle attrakciókkal, a Feszty Árpád szervezte látványos és rendkívül közkedvelt művészestélyei is kapcsolódtak ehhez a hagyományhoz. Feszty „az ekkoriban intézményesülő és professzionizálódó művészeti élet megismertetéséért és közönségének kialakításáért, egy újfajta mecenatúrarendszer lehetőségeinek megtalálásáért [...] elsőpró erejű és sikerű összművészeti programokat és fesztiválokat szervezett”, amelyek komoly anyagi hasznot is hoztak.²⁵³ Több helyszínt is kipróbáltak. Az egyik legkedveltebb az Epreskert környéke lett, ahol a jelmezes mulatságok előkészítésén, dekorálásán – híres művészek mellett – festő- és szobrásznövendékek is dolgoztak. De tartottak estélyeket a Városligetben, a Műcsarnokban és a Vigadóban is. Ez utóbbiban például 1893-ban a vendégeknek Jókai-regényalakokat kellett megeleveníteni, máskor élőképeket mutattak be. Az élőkép egyébként korábban a kastélyszínházakban is kedvelt műfaj volt, de később a polgári színpadokon is gyakran megjelentek.

A nyilvános események mellett esetenként a sajtó ezek félnyilvános vagy privát változatairól is tudósított, például az arisztokrata kastélyok nagyszabású ünnepeinek megszélidült, urbánussá egyszerűsödött eseményeiről – melyeknek mindig is fontos elemének számított az evés-ivás. „Előételként” álljon itt egy példa egy házavatóról. Amikor Béli Ákos, Kolozs megye főispánja 1893 márciusában beköltözött új kolozsvári házába, nagy lakomát csapott. A helyi sajtó szerint a következő menüsort várta a vendégeket: „barna leves velő séberlivel; Richelieu pulyka; vadsertés madeira mártással, karfiollal és zöldborsóval;

²⁵² STAUD, *Magyar kastélyszínházak II...*, 13.

²⁵³ A Feszty által rendezett művészestélyekről és azok sajtóvisszhangjáról részletesen ír CSÁS ZTVAY Tünde, *Erő Tér/Tér Erő. Élet és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében* (Budapest: Ráció, 2017), 99–110.

borjúcomb vegyes salátával; ananász parfait; torta; sajt”.²⁵⁴ Ezek mellé természetesen különböző borokat, pezsgőt, kávét, illetve likört kínáltak.

A már szorosabban a színházi ünnepekhez köthetően – kilépve a magyar színházi kontextusból, nemzetközi vonatkozásban – a színház mint intézménynek, vagy egy-egy kiemelt színházi szereplőnek és a köré épített ünnepségeknek forgatókönyvében igen gyakran megjelent a közös ünnepi étkezés rítusa. Például az 1769-es első „Shakespeare-Jubilee”-nek, a nagyszabású és hagyományteremtő Shakespeare-évfordulónak, a Shakespeare-kultusz egyik mérföldkövének is szerves része volt nemcsak a díszebéd, hanem az ünneplők közös reggelije is. Ezt vette át és építette be később a drámaíró születésének háromszázadik évfordulóját megszervező bizottság is. Az 1864-es stratfordi ünnepség első napjának délutánján így 700 fős lakomát rendeztek, amelyen minden ételt és italt Shakespeare-mottóval láttak el. A *Koszorú* 1864. évi 20. számában megjelent kivonatos fordítás alapján „a sült kappanhoz ez volt függesztve »Im ott jó, felfuva, mint a kanpulyka.« (V. Henrik. I.); a nyelvhez: »A hallgatást csak a füstölt nyelvnek ajánlhatni.« (Velecei kalmár I.); a vadhuszhoz: »igen nyájas bestia.« (Szent-Iván éji álom V.)” Ennek a Shakespeare-ünnepeken kialakult forgatókönyvnek a modellje jelenik meg később a magyar színházi ünnepeken is (de az egyes írókhoz, a Kazinczy- vagy a Kölcsey-centenáriumhoz kapcsolódó évfordulókon is). A programnak a díszvacsora itt is része volt. Október 24-én és 25-én este díszelőadást tartottak a Nemzeti Színházban, a vacsorára pedig 25-én este 10-kor került sor. A sajtótudósítások leírták ugyan, hogy egy teríték 5 forintba került, a fogásokat azonban nem részletezték. Pár nappal később a kolozsvári színházban is megemlékeztek az intézményesülő magyar színjátszás e mérföldkövéről, és október 29-én és 30-án este a Nemzetiben játszott darabokat adták elő. A *Budapesti Hírlap* tudósított arról, hogy a második előadás után bankett is lesz, ennél több azonban a helyi lapokból sem derült ki.

Ünnepi fogások a kolozsvári centenáriumon

A kolozsvári centenáriumi bizottság úgy döntött, hogy a hivatalos ünnepi program részeként november 11-én – az ünnepi díszelőadás napján – délután 2 órára bankettet szervez a városi vigadóban. Az étkezésre vonatkozó utalások egyaránt megjelennek a levéltári forrásokban és a helyi sajtóorgánumok tudósításaiban. Ezekből az is kiderül, hogy a hivatalos programban is szereplő díszebéd mellett három másik ünnepi étkezést is szerveztek. Az

²⁵⁴ *Kolozsvár*, 1893. márc.

étrendek összeállítása – sem tematikailag, sem ötletességében – azonban nem volt annyira tudatos, és az esemény grandiózusságában sem volt hasonlítható a Shakespeare-jubileuméhoz. A négy fogadás részletes vizsgálata és összevetésük azonban mindenképpen segíti, hogy közelebb jussunk a színházi ünnepek társadalomtörténeti értelmezéséhez, és megismerjük azoknak társadalomtörténeti párhuzamosságait vagy eltéréseit.

A centenáriumi díszebéd részleteinek lebonyolításért felelős ún. bankettbizottság két helyi vendéglőstől is kért ajánlatot. Nagy Gáboré bizonyult kedvezőbbnek, aki 5 forintot kért egy terítékért. Az italkínálatot Littke Ernő, a pécsi Littke pezsgógyár tulajdonosa egészítette ki adományával: 100 üveg Littke „Sport” pezsgőt küldött Kolozsvárra a bankettre. Így végül a bankett „egészen magyar étrendje”²⁵⁵ – ahogy a *Kolozsvár* című helyi napilap fogalmazott – így állt össze: leves: jérceaprólék, csiperkegombával; hal: fogas és harcsa, Bocskay mártással (Borbereki fehér bor); bevezető: angol bélszín virágkel, spárga és zöldborsó körözzéssel (Mácsói vörösbör); főzelék: kolozsvári töltöttkáposzta (Gyulatelki Ringató pecsenyebor); sült: pulyka, saláta és csokorba főtt gyümölcs (Littkei „Sport” pezsgő); térsza: gesztenye-tálbafőtt; csemege: vegyes gyümölcs és cukorkák, sajt, feketekávé (Wynand-Focking Anisette).²⁵⁶

Az étrend önmagában még nem árul el sok mindent, viszont van néhány olyan hozzákapcsolódó információnk, amely segít kontextualizálni ezeket az adatokat. A terem elrendezése nem volt szokványos. Ahogy a 19. század végi Kolozsvár másik fontos napilapja, az *Ellenzék* fogalmazott, „a rendes hosszú, unalmas asztalok helyett apróbb, egymás mellé tett asztaloknál foglalt helyet az ünneplő közönség.”²⁵⁷ A banketten összesen 202 teríték volt, ebből 12 ingyenjegyet adtak ki. Hatot a jubileumi bizottság fedezett a legfőbb közreműködőknek (többek között Stesser József belügyminiszteri tanácsosnak és egyben az Országos Színész Egyesület elnökének, Klösz József szobrásznak, Feleki Miklós színész-rendezőnek vagy Káldy Gyula zeneszerzőnek, aki a centenáriumi díszelőadásra zenét írt), a maradék hat jegyet pedig Nagy Gábor vendéglős fedezte, és újságíróknak, illetve egy rendezőnek osztotta ki azokat.²⁵⁸ A levéltári források és a sajtó egyaránt közölte a bankett résztvevőinek listáját. Ebből kiderül, hogy kizárólag férfiak vettek részt az ebéden.²⁵⁹ (Más alkalomra vonatkozó sajtóhírekből derült ki, hogy a vigadónak volt külön női terme, de ezekből az adatokból aligha lehet biztosan kideríteni, hogy ebben az esetben a nőknek tényleg szerveztek-e külön ebédet vagy fogadást a

²⁵⁵ A „magyaros” jelző megjelent például az 1910-es Lévay-jubileum kétszáz terítékes, az író kedvenc fogásaiból összeállított díszebéd jellemzéseként. L. PORKOLÁB, *Kultusz...*, 29.

²⁵⁶ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

²⁵⁷ *Ellenzék*, 1892. nov. 12.

²⁵⁸ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 66–67.

²⁵⁹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 68–69.

díszebéddel párhuzamosan.) A *Kolozsvár* tudósítása szerint mindenesetre „[...] az ablakokban igen szép hölgyközönség jött össze, hogy meghallgassa a tósztokat.”²⁶⁰ Ezek sorrendjét is előre megszabták a szervezők. A hivatalos program szerint a sort a királyra mondott pohárköszöntő nyitotta és az újságírókra mondott köszöntők zárták. A sajtótudósítás alapján viszont kiderül, hogy a kitűnő hangulatú ebéden ennél több tósztt is elhangozhatott.

Négy fogadás, négy értelmezés

Az első fogadást Kolozsvár legendás polgármestere, fejlesztője, a Mátyás-szoborcsoport felállításának egyik kezdeményezője, Albach Géza szervezte és adta – ahogy a sajtó fogalmazott – a színészeti jubileum előestéjén. Ennek dátuma lehetett november 9-e, de akár november 10-e is, a díszelőadás előestéje. A sajtó erről csupán november 14-én tudósított, így egyelőre nem lehet pontosítani az időpontot. Időrendben ezt követte a hivatalos bankett, majd november 12-én este (amikor megismételték a 11-i díszelőadást) az erdélyi arisztokrácia főúri estélyt tartott az úri kaszinóban. Végül a jubileumot szervező bizottság tisztikara báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johannánál ebéden vett részt november 17-én.

A négy fogadás eltérő és különböző társadalmi vagy éppen hivatásbeli rétegeknek szólt. Kétségtelen, hogy elég nagy átfedések voltak közöttük, de ugyanazok az emberek különböző szerepkörökben vettek részt egy-egy fogadáson. Például Albach Géza házigazdaként, szakmai identitásának, polgármesteri funkciójának megfelelően jelent meg az általa szervezett vacsorán, míg a díszebéden a város polgármestereként és egyben a szervező bizottság alelnökeként volt jelen. Ez utóbbi szerepkörében vett részt Rhédey Johanna ebédjén is, azonban a főúri estélyről ő elmaradt. Gróf Béldi Ákos pedig a díszebéden mint főispán és egyben a bizottság elnöke, a főúri estélyen viszont magyar nemesként, a Rhédey-féle ebéden a bizottság elnökeként reprezentált.

A centenáriumi esemény eleve párhuzamos diskurzusokra épült. A szervezők a sajtóban és a meghívókon megjegyezték, hogy a kolozsvári hivatásos és állandó színjátszás úgy maradhatott fenn az elmúlt száz évben, hogy „[...] a közéleti nagyságoktól kezdve az egyszerű diákig – mindenki örömet hozta meg a maga szellemi vagy anyagi áldozatát, hogy a társulat szervezkedése és pályakezdése gyorsan, küzdelem nélkül menjen végbe.”²⁶¹ A *Kolozsvár* névtelen tárcaírója – „az igazság érdekében” – azt is megjegyezte, hogy az intézmény

²⁶⁰ *Kolozsvár*, 1892. nov. 12.

²⁶¹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 36.

létrejöttében „[...] a középosztály is derekasan részt vett magának főuraink mellett. Sőt elmondhatjuk, hogy kezdet óta vállvetve munkáltak e jelentős intézmény érdekében.”²⁶² Éppen az 1892-es centenárium ideje alatt – miközben a színpadon és a sajtóban az arisztokrácia tündökölt és jelent meg a legerőteljesebben – a háttérben már újból felerősödtek a színház állami kezelés alá vételének kezdeményezését szorgalmazó törekvések. Ez a két párhuzamos, mégis erőteljesen széttartó diskurzus végigkövette az egész ünnepségsorozatot és annak szervezőmunkáját. Az ebédek vendéggörét nemegyszer a párhuzamos jelenlét jellemezte, igaz, csak részben a nemesség – a polgárság – az állami szféra párhuzamossága.

A vigadóban megtartott banketten a szervezők mellett – akiknek társadalmi összetétele eleve változatos volt: nagybirtokosok, egyházi személyek, országgyűlési képviselők, egyetemi tanárok, lapszerkesztők, közművelődési egyletek elnökei, néhány színész, illetve egy szeszgyáros alkotta a bizottságot – az egyházak és a katonaság neves képviselői, magasabb rangú hivatali személyek, polgármesterek egyaránt részt vettek. Albach Géza polgármester a városi törvényhatóságok, állami hivatalok képviselőit vendégelte meg a Hungária szálló különtermében, ahol polgármesterek, jegyzők, királyi tanácsosok vettek részt a sajtó által ismerkedő estélyként leírt fogadáson. Ezt tehát olyan rétegrendezvénynek tekinthetjük, amelynek az lehetett a célja, hogy a hivatásbeli közösséget alkotó résztvevők találkozzanak vagy megismerhessék egymást.

Az úri kaszinóban megtartott főúri estélyen, november 12-én, az arisztokrácia vett részt. Az utolsó fogadást az a báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna szervezte, jelen volt testvére, báró Wesselényi Istvánné, szül. Rhédey Stefánia és a jubileumi szervező bizottság tisztikara is. Az *Ellenzék* által közölt névsor alapján a házigazdán, a testvérén, báró Wesselényi Istvánnén és ennek lányán kívül egyetlen nemes, gróf Béldi Ákos alispán, a bizottság elnöke vett részt. A többiek polgári származásúak voltak, és éppen ez az egyletszerű mintára működő bizottság szervezte őket közösséggé. A lakoma végén pedig – tulajdonképpen nem is lehetett volna másként – miután méltatták az Erdélyi Irodalmi Társaság centenáriumhoz kapcsolódó ülését, gróf Wesselényi Istvánné „azonnal bejelenté alapító tagságát”.²⁶³

Míg a díszebéd étrendje hangsúlyozottan és teljesen magyar, sőt, erdélyi volt, addig a bárónénál felszolgált ételek nevei franciául jelentek meg, ahogy az újságban közölt étrendből tudjuk: Potage: consommé à La Daumont; hors d'oeuvres: gateaux aux foie de veau gras; grosse pieces: filet de boeuf à la moderne; entrées: filet de chevreuil; rôti: chapon, compote, salad; entremets: crème au chocolat, fourte à la praline, fromage; dessert: café. Mindezt fehér-, illetve

²⁶² *Kolozsvár*, 1892. nov. 15.

²⁶³ *Ellenzék*, 1892. nov. 18.

vörösborok és francia pezsgő kísérte. Az első fogást, a levest az előétel, azaz borjúmájás kis sütemények követték, majd a húsos fogások következtek: bélszín, szarvas, sült kappan kompóttal és salátával, végül pedig csokoládékrém, pörkölt mandula, sajt és kávé.

A díszebédek tehát a centenáriumok, évfordulók forгатókönyvének alapelemévé, részévé váltak, és az ünnepi fogások is segítettek emelni az alkalom különlegességét. A kolozsvári hivatasos színjátszás centenáriumának díszebédjére vonatkozóan számos gazdasági adat maradt fenn, a számlák, költségvetések izgalmas gazdaságtörténeti, sőt kultúrtörténeti-társadalomtörténeti kutatási irányokat nyithatnak meg. Társadalomtörténeti szempontból a kolozsvári díszebéd – a másik három, nem hivatalos, de szorosan az ünnephez tartozó fogadással összevetve – megmutatja a centenáriumi ünnepi eseményekre eleve jellemző párhuzamosságokat. De emellett a 19. századvégi Kolozsvár életére is sajátos nézőpontból rávilágít. Segít meglátni az arisztokrácia kiemelt jelenlétét a nemzeti és erdélyi történelem és kultúra folyamatában, amelyet itt valahai mecénási múltjának felidézésével reprezentált. A négy ünnepi lakoma ugyanakkor olyan kisebb csoportosulásokat is létrehozott, amelyek különböző szereplehetőségek mentén szerveződtek: hol a származási közösség, hol a hivatali-közeleti tevékenység közössége, hol pedig egy-egy közös érdek mentén, amely felülírta mind a szakmai, mind a származási identitáskonstrukciókat.

Száz év előtt – száz év után. A színháztörténet elbeszélése a centenáriumi ünnepen

Ferenczi Zoltán színháztörténete

„A kolozsvári színészet és színház történetével ismételve és többen foglalkoztak” – indított Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet és színház története* című, 1897-ben megjelent kötének előszavában. Az elődök között elsőként említette Káli Nagy Lázár *Az Erdélyi Nemzeti Játsszó Színnek Magyar Játsszó Társaságnak Eredete, Fennállásának, Viszontagságainak a' mai időkig Le-Írása* című kéziratot művét, hivatkozott Váli Béla, Bayer József és Jakab Elek kutatásaira. „Azonban ők – írja saját kötetének indoklásaként – a teljes levéltári anyagot nem dolgozhatták fel, s minthogy a kolozsvári színészet elhatározó befolyást gyakorolt a magyar színészet országos megalapulására, ezért szükséges volt e részletesebb mű.”²⁶⁴ Ferenczi munkája főként adatgazdagsága miatt értékes forrás a mai színházi kutatások számára, a színház bőséges levéltári anyagát rendszerezi és rendezi kronologikusan egy történetté. Azonban éppen ez a hátránya is. Császár Elemér *Ferenczi Zoltán r. tag emlékezete* című megemlékező szövegében, amit 1930-ban olvasott fel a Magyar Tudományos Akadémia 1930. január 27-i ülésén (Ferenczi halála után három évvel) így írt a színháztörténeti vállalkozásról:

[r]endkívül széleskörű levéltári kutatás alapján az ismert adatokat igen sok ismeretlennel egészíti ki [...] Egészében, igaz, tervtelen és aránytalan: túlságosan elmerül a régibb korok színészeti állapotainak rajzában s minden apró nyomon elindulva messze kalandozik tárgyától, a tárgyalás későbbi folyamán pedig a vázlatos keretet száraz adatokkal tölti ki; mint írásmű formátlan is, inkább krónika, mint história – mégis igen hasznos munka: egypár kidolgozottabb fejezete ismereteink végleges összefoglalásának tekinthető, adatai pedig a kolozsvári színészet történetére vonatkozólag megbecsülhetetlenek, s jó részük Ferenczi nélkül örökre elveszett volna.²⁶⁵

Az ekkor már a kolozsvári egyetemi könyvtárat igazgató Ferenczi – aki később a budapesti Egyetemi Könyvtárat, majd az Akadémiai Könyvtárat is vezette – minden bizonnyal könnyen hozzáfért a színháztörténeti forrásokhoz, ezek részletes feldolgozását ígérte könyvének előszavában. A kötetet négy nagyobb egységre tagolta, az elsőben az előzményeket, a 16–17. századi protestáns és jezsuita iskolai színjátszást, a német színjátszást és a 18.

²⁶⁴ FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története* (Kolozsvár: Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája, 1897), V.

²⁶⁵ CSÁSZÁR Elemér, *Ferenczi Zoltán r. tag emlékezete* (Budapest: MTA, 1930), 8.

században a kastélyszínházakban zajló műkedvelő előadásokat vette számba. Ezt követi az 1792–1821 közötti évek, azaz az első hivatásos erdélyi társulat megalakulásától a kolozsvári színház megnyitásáig tartó időszak tárgyalása (hangsúlyozva, hogy az 1810-es évektől 1821-ig „minden lehető anyagot felhasználta”).²⁶⁶ A harmadik egységben 1850-ig tárgyalja a színház fenntartását, vezetését, az egymást váltó társulatokat és az intézmény anyagi helyzetét, majd az utolsó egységben a jelenhez közeledve felvázolja a fontosabb eseményeket, váltásokat 1892-vel bezárólag, de azt is megjegyzi, hogy az ezek az évek „annyira a jelen korba esnek, hogy rólok bővebben szólni még épen nem időszerű.”²⁶⁷

A nagyszabású kötet elkészítésének okával sem maradt adós a szerző, ugyanis nem csupán a levéltári anyag teljeskörű átvizsgálása, és az ez alapján megírható minél részletesebb és koherensebb történet elbeszélése volt a cél. Pontosabban a cél éppen a történet elbeszélése volt, de szimbolikus időzítése tette érdekessé. A múlt számbavétele, a szétszórt adatok történeté gyúrása és közkinccsé – vagy legalábbis a nagyközönség számára hozzáférhetővé – tétele szervesen hozzátartozott a centenáriumi ünnepségsorozat ekkorra már rögzült formai követelményeihez. Az egy-egy írói jubileum alatt vagy után gyakran megjelentetett életmű- vagy díszkiadások analógiájára a színház esetében az eredet megírása válhatott a kultusz a részévé. Ezen túl pedig nem mellékes szempont az intézmény pozicionálása a fővárosi Nemzeti Színházhoz képest, valamint ennek a pozíciónak a megerősítése sem. „[M]int hogy a kolozsvári színészet elhatározó befolyást gyakorolt a magyar színészet országos megalapulására, ezért szükséges volt e részletesebb mű. E cél vezette 1892-ben a színészetünk 100 éves jubileumát rendező nagy bizottságot, hogy egy ily mű megírására külön albizottságot küldjön ki s ennek eredménye e munka. Az a fontosság, melyet a kolozsvári színészet hazánk színészetének történetében elfoglal, okozta, hogy a nm. belügyminisztérium és Kolozsvár városa e mű nyomdai költségeit fedezték”²⁶⁸ – foglalta össze Ferenczi. A minisztérium a korábban említett 800 forintot szánta a munka elkészítésére, azzal a kikötéssel, hogy a könyv a színház tulajdona lesz, az eladásokból befolyó összeg pedig az intézmény alapvagyonát fogja gazdagítani.²⁶⁹

Az 1897-ben megjelent kötet 1892-vel zárta a kolozsvári színjátszás történetét. A centenáriumi eseményeket a szerző csupán röviden foglalta össze – a fentebb említett okokból kifolyólag. A szervező bizottság azonban az iratok archiválásával tudatosan gondoskodott arról, hogy a centenárium teljes anyaga megmaradjon az utókor számára. A centenáriumi ünnep

²⁶⁶ FERENCZI, *A kolozsvári...*, VI.

²⁶⁷ Uo. 501.

²⁶⁸ Uo. 5.

²⁶⁹ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 2.

eseményeinek, kontextusának és jelentőségének dokumentálásáról és összefoglalásáról egyrészt a sajtó gondoskodott, másrészt pedig a bizottság által 1893-ban gazdag képanyaggal kiadott *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából*. A következőkben ezekkel, az évfordulóval egykorú, vagy rögtön utána megjelent dokumentumokkal foglalkozom: hogyan idézték fel, írták meg és alakították az adott helyzethez az első erdélyi hivatásos társulat indulásának történetét.

Száz év előtt – száz év után

A 19. század második felére a fővárosi és vidéki színházak ünnepi alkalmain bevett szokássá vált a rendszerint felkérésre íródott alkalmi darabok bemutatása – hívja fel a figyelmet Szalisznyó Lilla a kolozsvári ünnepet két évvel megelőző budapesti ünnep, a Kelemen László-féle első magyar hivatásos társulat megalakulásának centenáriumáról, ezen belül pedig a prologusokról szóló tanulmányában. „A keletkezés alkalomhoz kötött multimedialitása miatt minden, az értelmezés és a látvány szempontjából fontos részletet, a zenei betétekre, a díszletekre és a jelmezekre vonatkozó szerzői utasításokat is az ünnepi jellegnek kell alárendelni. E darabok a hagyományőrzés, az emlékállítás, a mítoszteremtés és az értékközvetítés elsődleges terévé válnak, a drámai hatás másodlagos szerepet kap” – jellemzi Szalisznyó a műfajt.²⁷⁰ Az 1890. október 24-i pesti díszelőadásra Paulay Ede igazgató felkérésére két alkalmi darab is készült: Jókai Mór *Földön járó csillagok* és Váradi Antal *Az úttörők* című műveit láthatta a közönség a Nemzeti Színházban. Jókai népszerű választás volt, ő maga is úgy vélte, hogy ezek a felkérések „ünnepi prológ-vargát” csináltak belőle.²⁷¹ Nem meglepő, hogy a kolozsvári bizottság is rá gondolt. Ditrói Mór, a színház művezetője a bizottság 1892. október 11-i ülésén számolt be néhány nappal korábbi budapesti útjáról, ahol felkérte Jókait „hogy a jubileumi díszelőadásra alkalmi prológot [itt nem az alkalmi drámai prológust, hanem egy, a díszelőadást megnyitó alkalmi verset értik ez alatt, megj. Sz.-R. E.] írjon. Jókai ezt megígérte és hangsúlyozta feleletében, hogy – tekintve a nagyjelentőségű alkalmat – kötelességének tartja a felhívásnak eleget tenni.” A bizottság ezek után arra kérte az elnökséget, hogy Jókait „alkalmi darab megírására kérje föl, megadván a koszorús költőnek az ehhez szükséges adatokat is.”²⁷² Ezt azonban az idő rövidsége miatt már nem vállalta el az író, így a

²⁷⁰ SZALISZNYÓ Lilla, „Mértéket vettem...”, 279.

²⁷¹ JÓKAI Mór, „Levél a Pesti Hírlap szerkesztőjéhez vagy A »sós dráma« meg a »cukros dráma«, *Pesti Hírlap*, 1890. szept. 7., 1–2, 2.

²⁷² KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 7-8.

szervezők végül Ferenczit kérték fel erre a feladatra. Így került bele az ünnepség végső programjába a *Száz év előtt* című kétfelvonásos darab. Az első felvonás a társulat megalakulását, a második pedig a játékgengedély elnyerését mutatja be.

A *Vasárnapi Ujság* 1892. november 13-án közölt egy hosszabb összefoglalót az erdélyi színészet történetéről, amelyben a társulat megalakulására is kitért.

Kócsi Patkó János, ki a szervezést és művezetést magára vállalta, legelőször is Enyedhez fordult Wesselényi ajánló levelével, s a főiskola rektorát fölkérte, hogy engedjen át néhányat az ott gyakorlatot szerzett derék ifjakkból. Ennek folytán a három legkitűnőbb ifjú megnyerte a távozási engedélyt: Gidófalvi Jancsó Pál, Váradi Koncz József és Gyulai Sáska János, kik később az erdélyi színészet nevezetes alakjai lettek. Hozzájuk csatlakoztak Fejér István, Verestói Mihály kolozsvári deákok, s néhány lelkes fiatal nő: Fejér Bozália, Keszegh Terézia, Bajkó Terézia, Janó Zsuzsánna és Amália, e két utóbbi a magyarországi társaságtól. Még csak a »felsőbbek« engedélye hiányzott.

Az első előadásról így írt: „[e]zután [az engedély megszerzése után, megj. Sz.-R. E.] a magyar nyelv művelés e kicsiny csoportja, Kócsi Patkó vezetése alatt, kellő gondos előkészület után a nyilvánosság elé léphetett Kolozsvárrt, 1792 november 11-ikén, a »Titkos ellenkezés, vagyis Köleséri« című, ma már ismeretlen eredeti darabbal.”²⁷³ Kócsi Patkó János valóban az első társulat legismertebb színésze, majd vezetője lett, ezért is alakulhatott ki és terjedhetett el az nézet, hogy a társulat alapítója is ő volt. Ferenczi szeptember 10-i cikkében idézett Bethlen-levelelől is kiderül, hogy tulajdonképpen Fejér János volt az alapító, színháztörténeti munkájában részletesebben is kifejtette, hogy az akkor éppen a Splényi gyalogezredben szolgáló Kócsi még csak nem is volt jelen az első, játékgengedélyért folyamodó csapatban, Wesselényi hívására kicsivel később, de még az első előadás előtt csatlakozott a társulathoz.²⁷⁴ A *Száz év előtt*ben a szerző köztes megoldást választott: a tényen, hogy Fejér volt az alapító, nem változtatott, azonban az első felvonás főszereplőjévé Kócsit tette (a második rész központi figurája Wesselényi Miklós, akit a díszelőadáson E. Kovács Gyula alakított).

Láttuk, hogy a megrendelésre készülő alkalmi daraboknak meg kell felelniük az ünnepség elvárásainak, ugyanakkor a kultikus beszédmódhoz is illeszkedniük kell. Erre legjobban talán éppen a Szalisznyó Lilla által elemzett, Jókai és a Nemzeti Színház között megtörtént eset mutat rá. Az 1890-es centenáriumra elkészítendő alkalmi darabhoz Paulay, úgy tűnik, csupán annyi instrukciót adott, hogy hőse Kelemen László legyen. Az író a *Thespis kordéja* című drámát írta meg erre a felhívásra, de „Paulay szerint Jókainak elsőre nem sikerült

²⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1892. nov. 13., 782.

²⁷⁴ FERENCZI, *A kolozsvári...*, 79.

ünnepi darabot írnia, mert túlzott őszinteséggel feltárta »az első színésztruppnak minden mizériáit, ínséggel, szégyennel való küzdelmét, összekéreggetett requizítumait.«²⁷⁵ Jókai erre a prológ-vargás hasonlatot továbbírva reagált: „mértéket vettem Kelemen László úrnak a lábáról, – csak azt hibáztam el, hogy a ballábáról vettem mértéket, nem a jobbrol; arra nem gondoltam, hogy a másik lábán tyúkszemek is lehetnek, s mentül jobban pászol a csizma, annál jobban fogja szorítani” – eddig idézi a Szalisznyó-tanulmány a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikket.²⁷⁶ Tovább olvasva, találunk néhány további reflexiót az alkalmi darab íratlan, de elvárt tartalmi követelményeiről. Már a szerkesztőnek szánt levél alcíme is árulkodó: *A „sós dráma” meg a „cukros dráma”*. Hogy ezek mit jelentenek, Jókai alaposan kifejtette:

Elvittem a kész darabot Paulay komámhoz. Egy hét múlva visszajövök: addig legye szives elolvasni.

Egy hét múlva visszamentem hozzá.

Az én kedves komám szörnyü keserü-savanyu ábrázattal fogadott.

- Jajh! kedves komám! Hiszen darabnak eléggé darab volna az; de nem jubiláló darabnak! Hisz ez csupa sóbul van. Ezzel az elsózott darabbal csak nem örömmünnepelhetjük meg a színészet százesztendő jubileumát.

- Tökéletesen igaza van, kedves komám; e bizony nem jubileumra való darab. Hát majd irok egy másikat – csupa cukorbul.

- Tegye meg azt.

Hát aztán megint neki ültem, s irtam egy másik ünnepi darabot e cim alatt: „Földön járó csillagok.”

– Ez már aztán csupa kándirozott lelkesedésből, nemzeti dicsekedés liktáriumából, jobb jövő reményének lépes mézéből, s győzelmes újraébredésünk multjából van megteremtve. Ez olyan édes darab lesz, hogy a sugó, mikor végig sugta, mint (sic!) az öt ujját be fogja szopni utána.²⁷⁷

Ferenczinek nem volt ideje több változatot is készíteni az alkalmi darabból. A *Száz év előtt*, ha Jókai ironikus soraival kellene jellemezni, akkor valóban a lelkesedésből és a „jobb jövő reményének lépes mézéből” van megteremtve. Ráadásul a szerző egy szerelmi szálát is beleszőtt a történetbe Kótsi és Fejér János testvére, Rozália között, aki maga is alapító társulat tagja volt. A két színész – ahogy Ferenczi már említett színháztörténetében írja –1795-ben összeházasodott (ekkor már Fejér János halott volt és Kótsi vezette a társulatot),²⁷⁸ de az alkalmi darabban megjelenő viszonyra vonatkozó adatot nem említ tudományos munkájában. Ferenczi

²⁷⁵ JÓKAI, „Levél...”, 1.

²⁷⁶ SZALISZNYÓ, „Mértéket vettem...”, 288.

²⁷⁷ JÓKAI, „Levél...”, 2.

²⁷⁸ FERENCZI, *A kolozsvári...*, 83.

részben talán a közönség megnyeréséért dönthetett a szerelmi szál mellett, részben néhány év történetét akarhatta egy jelentbe sűríteni, részben pedig a hivatásáért a szerelemről lemondó színész(nő) alakját akarta hangsúlyozni, és az ebben rejlő pátosz, magasztos jelenetek potenciálját kiaknázni.

A darab első felvonása Fejérék házában játszódik, ahol Rozália értetlenkedő anyjának magyarázza, hogy miért akar színésznő lenni: „Nem is a jutalomért, / Hazám nyelvéért szántam el magam / Hirdetni ígéit, mint csak tudom.”²⁷⁹ Emiatt meg akarja szakítani a kapcsolatot Kótsival – akit a darab szerint már ismert. Időközben Magyarországról érkezik néhány színész és Fejér János is visszatér társulat-toborzó útjáról, Enyedről, Sáska, Jancsó, Kontz társaságában. Jancsó Szebenben prédikált, csak megunta a szászokat, mert jó emberek, „de mégiscsak németek”, és kijelenti, hogy „Nem leszek színész, hogy nevensenek: / Én hatni és megrázni akarok, / Actor leszek, de nem komédiás.”²⁸⁰ Ferenczi ebben a mondatban elrejtett egy apró adatot, amit csak úgy érthetett a közönség, ha ismerte az első társulat történetét (ez az információ azonban Ferenczi által szeptember 10-én idézett Bethlen-levéiben nem található meg). Jancsóból ugyanis természetesen komédiás lett ellenkezése ellenére.²⁸¹ A társulat ars poeticáját Rozália foglalja össze Kótsi érkezésekor, aki azt hiszi, hogy külső kényszerítésre választja a színészi pályát és utasítja vissza őt.

Egy belső szó, hazám nemtője szólt: / Kilencszáz év, hogy elzajlott felettünk, / E század végén új fény van kelőben; / Ébredjete honomnak gyermeki, / Fogadjátok s köszöntekek, mert szépek / S vigaszt hozók hajnalsugárinak / Első, bár gyöngé követi: áldozatok, / Hogy e sokat vérzett hon lelje meg / Nyelvét, ez édes szózatot, melyen / Kiömlik lénye s majd legyen egyenlő / Ne csak vitézségben más nemzetekkel, / De nyelve is dicsőn és győztesen / Szálljon ki annyi megaláztatás / Posványiból. Adjátok szép hazánknek / Ez új ajándokot, nyelvét, - oh mert / Ez most ajándék, új kincs számba megy, - / S az eszme nyerjen új szót általa. [...] S ha fényt hozátok így ez éjbe sülyedt / Szép nyelvre: az utókor töletek / Nyer meg isten legszebb örökét, / Az anyai szót, mert nyelvében él / A nemzet! Én megértém a hívó szót / Szolgálnom ott e szent haza jövőjét, / Hová erőm hív.²⁸²

Kótsira akkor hatással vannak Rozália szavai, hogy úgy dönt, követi őt, színész lesz, és együtt fogják beadni a játékengedélyre vonatkozó kérelmet. A második felvonást Ferenczi szinte

²⁷⁹ *Emlékkönyv...*, 70.

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ Ferenczi színháztörténeti munkájában így jellemzi: „mint komikus híresdett el kivált azért, mert míg a természet közepes természetével, torzonborz szemöldökével, apró, csillogó szemeivel, különöz komorságával épen e szakmára teremtette, ő nem akart az lenni s annál ellenállhatatlanabb hatás tett. Komikus szerepeit mindig komolyan vette, sőt haragosan, bizonyos komoly hévvel játszott, mi által a jellem komikumát csak annál jobban, annál természetesebben emelte ki.” FERENCZI, *A kolozsvári...*, 80.

²⁸² *Emlékkönyv...*, 73.

meseszerűvé tette: a rendek gyűléstermében a nemes ifjak id. Wesselényi Miklós báró támogatásával – aki a színtársulat első időszakának legfontosabb mecénása volt, ezért is kaphatott főszerepet ebben a felvonásban – megkapják a játékendélyt, előtte azonban le kell győzni az eléjük gördülő, a latin, mint lingua franca mellett, valamint a színház erkölcsi ellen felszólaló követ képében megjelenő akadályt.²⁸³ Wesselényi érvei természetesen meggyőzik a rendeket, a báró megfogadja, hogy hazájában idegen színjátékot többé nem néz, a folyamodók pedig megkapják az engedélyt.

A centenáriumi díszelőadásról szóló tudósítás alapján a *Száz év előtt* abszolút sikerként könyvelhető el. Bár nem írtak róla hosszasan (az arisztokrácia által bemutatott két előkép volt az est legnagyobb érdeklődést kiváltó mozzanata), a *Kolozsvár* újságírója kiemelte a Rozáliát alakító Maróthy Margit játékát, valamint a Kótsit játszó Ráthonyi Ákost és E. Kovács Gyulát, mint báró Wesselényi. A siker mércéje az is, hogy a darab szerzőjét mindkét felvonás után többször is, „összesen vagy négyszer” kihívták a színpadra,²⁸⁴ de kétségtelen, hogy ez a siker nem kizárólag az előadásnak – és minőségének – szólt, hanem a centenáriumi ünnepségnek is, amelybe beágyazódott.

Ferenczi az általa ismert forrásokat a helyzethez illően alakította történeté az ünnepi előadásban és színháztörténeti munkájában. Az alkalmi darab teljes hosszában olvasható a centenáriumi *Emlékkönyv*ben. A dráma szövegét mintegy illusztrációként törik meg a színészekről jelmezben készült, egy kivételével egész alakos portrék.²⁸⁵ Mielőtt közelebbről megvizsgálám a könyv képanyagát, érdemes röviden szólni a korabeli színházi fényképezésről is.

Színházi fényképezés Kolozsváron

Kincses Károly *A színház, a fénykép. A 200 éves magyar színjátszás és a 151 éves magyar fotográfia a közös történetéből* című könyvében (amelyben egyébként a legelső kép éppen a kolozsvári centenárium egyik előképéről, a *Zrínyi kirohanásáról* készült fénykép reprodukciója)²⁸⁶ vázolja a színházi fényképezés kezdeteit és speciális jellegét. A színészportrék egyre inkább elterjedtek a reformkortól a különböző sokszorosítható

²⁸³ Uo. 75–76.

²⁸⁴ *Kolozsvár*, 1892. nov. 12.

²⁸⁵ A budapesti centenáriumon bemutatott alkalmi darab színészeiről is készültek hasonló portrék, szintén jelmezben. Ezeket a *Vasárnapi Ujság* közölte, a képaláírásban a színész, illetve az általa alakított szereplő nevével. *Vasárnapi Ujság*, 1890. nov. 9., 728–729.

²⁸⁶ KINCSES Károly, *A színház, a fénykép. A 200 éves magyar színjátszás és a 151 éves magyar fotográfia közös történetéből* (Budapest: Magyar Színházi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1990), 4.

technikáknak (litográfia, metszet) hála, a dagerrotíp kamera egy újabb fordulatot jelentett. Kincses megemlíti Egressy Gábort, aki Párizsból hozott magának egyet, hogy megörökítse magát különböző szerepeiben (és bizonyos források szerint Petőfit is – azaz ő lenne a Petőfi-dagerrotípia készítője).²⁸⁷ Szalisznyó Lilla nemrég részletes elemzéssel követte végig ennek az állításnak a szakirodalomban való megjelenését és rögzülését, annak ellenére, hogy nincsenek egyelőre olyan források, amelyek ezt alátámasztanák sem azt, hogy a színész Párizsban vásárolt volna egy kamerát, sem azt, hogy ő készítette volna a Petőfi-portrét. Szentmártoni Szabó Géza építette fel ezt a hipotézist Egressy fiának, Ákosnak a visszaemlékezései alapján, amit aztán átvettek a fotótörténészek, köztük Kincses is.²⁸⁸ Azonban a színészek valóban felhasználták színházi célokra a fotográfiát. A színésznek készülő Rakodczay Pál az 1880-as évek közepén betért egy fővárosi fényképészhez, és harminc képet készíttetett, harminc különböző lelkiállapotot tükröző arcáról. Ezek egy részét Bódis Mária közölte a *Színház* folyóiratban 1997-ben.²⁸⁹

A dagerrotípiákat követően Kincses szerint a döntő fordulatot a vizitkártya, vagyis a „látogatójegy méretű (6 x 10 cm) kartonra kasírozott albumin kép, verzőján leggyakrabban a fényképész nevével, műtermének címével” hozta. Egyrészt alkalmas volt tömeges sokszorosításra – „[e]gy jobban prosperáló hazai fényképésműterem az addigi néhány száz dagerrotípia helyett akár tíz-húszezer vizitkártya méretű képet is forgalmazott egy év alatt” –, másrészt „a gyűjthető tárgyak rangjára emelte a fényképeket”.²⁹⁰

A kolozsvári színház és a kolozsvári fényképezés érdekesen fonódik össze Mikó Imre gróf, színházpártoló mecénás, az 1870-es években a színházat vezető bizottság elnöke, amatőr fényképész, és Veress Ferenc fotográfus által. Veress pályája elején, az 1850-es években, több amatőr fényképész arisztokrata segítette, köztük báró Apor Károly és Kornis Zsigmond. Utóbbi halála után Apor segítségével talál új mecénásra Mikó Imre személyében,²⁹¹ akit fotózni tanított.²⁹² Veress közben 1853-ban elsőként nyitott műtermet Kolozsváron. Mikó, aki a kolozsvári színház alapvagyonára gyarapítására keresett megfelelő módokat, Veresssel szövetkezett: a gróf közbenjárására Veress Erdély arisztokráciájának jelentős részét lefotózta, a képeket albumokba rendezte, majd az ezek eladásából származó bevételek nagyobbik részét

²⁸⁷ Uo. 6.

²⁸⁸ SZALISZNYÓ Lilla, „A Petőfi-dagerrotípia és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források”, *Irodalomismeret* 4. sz. (2018): 35–61.

²⁸⁹ BÓDIS Mária, „Mimikai tanulmányok”, *Színház* 30, 2. sz. (1997): 41–43. Köszönöm Szalisznyó Lillának, hogy felhívta rá a figyelmem.

²⁹⁰ KINCSES, *A színház*, 10.

²⁹¹ KINCSES Károly, *Levétetett Veressnél, Kolozsvárt* (Kecskemét–Budapest: Magyar Fotográfiai Múzeum – VIPress, 1993), 31–32.

²⁹² KINCSES, *A színház* ..., 13–14.

a színháznak adományozta, a maradékból külföldi tanulmányútra ment.²⁹³ Kincses közöl egy csodálatos műgonddal elkészített kollázst – az ő forrásmegjelölése szerint az Országos Színháztörténeti Múzeumban őrzik –, szerényen (és autográf kézirattal a kép alján) *Kolozsvári arcképek az 1850-es évekből* címmel. A tablón, „mely az akkori fotográfia egyik csúcsteljesítménye, 17 sorban, 32 oszlopban 391 személy arc- vagy mellképe látható. Az ilyen montázsok úgy készültek, hogy a vizit- vagy kabinetméretű negatívokról másolatokat gyártottak. Ezután megtervezték a tabló méretét, szerkezetét, majd a képeken körülvágták a fejeket, arcokat, itt-ott néhány vállat, nyakat is rajta hagytak.”²⁹⁴ A kép közepén Sikó Miklós festő portréja látható, felette balra Mikó Imre, a tabló jobb felső sarkában pedig kolozsvári színészeket látunk, többek közt Egressy Gábor, Prielle Kornélia, Szerdahelyi Kálmán, Komáromi Alajos, Feleki Miklós és Pergő Celesztin és Gyulai Ferenc.²⁹⁵ Veress volt az, aki 1870-ben, a kolozsvári színház megnyitásának 50. jubileumára érkező Jókait új parókájában lefotózta. Néhány évvel később *Fényképészeti Lapok* címmel szaklapot indított Kolozsváron, a lapot önerőből tartotta fenn 1882 és 1889 között, amikor támogatás hiányában úgy döntött, hogy nem folytatja tovább.

A havonta megjelenő folyóiratban többször is előkerült a színház, színházi fotózás, színház és fotózás kapcsolata. „A színházaktól is tanultunk s vettünk át egyetmást, úgy hogy ma nagyobbyszerű műtermek egészen színpadiasan vannak decorálva”, írta 1883-ban az Abrudi (ál)nevű szerző.²⁹⁶ Budapesti tudósítójuk arról értesít 1883-ban, hogy Jókai Arany ember című színművének szereplőiről a Nemzeti Színház fényképet készítettett újévi meglepetésül szánva a szerzőnek.²⁹⁷ Túlnyomó többségben azonban technikai kérdésekről, új módszerekről, kémiai eljárásokról értekezik a lap, de a beállítás kérdésével többször is foglalkozik, és, nem is annyira meglepő módon a D. D. álnevű szerző szerint:

[a] társadalom egyik osztályának tagjai, a színészek és színésznők, nagyon megkönnyítik a fényképész állítását s a róluk készített képek a legtöbb esetben igen szépen szoktak sikerülni. Ennek azonban nagyon természetes oka van. Mert míg ugyanis mi közönséges emberek sohasem vagy csak nagyon ritkán szoktunk olyan kritikának kitéve lenni, melyben állásunk és testünk mozdulatai alkotják a bíráló tárgyát: addig a színészeknek ez mindennapi foglalkozásuk. Mi izgatottan s néha heves szívdobogás között állunk vagy ülünk az apparátus előtt; ünnepies, komoly s gyakran erőltetett, merev és fanyar kifejezést mutatunk arcunkon, mert e szerfölött szokatlan s ritkán

²⁹³ KINCSES, *Levéletett* ..., 34–35.

²⁹⁴ Uo. 34.

²⁹⁵ Uo. XXI.

²⁹⁶ *Fényképészeti Lapok* 2, 2. sz. (1883): 30.

²⁹⁷ *Fényképészeti Lapok* 4, 1. sz. (1885): 18.

előforduló helyzetbe nem tudjuk beleélni magunkat. A színészeknél pedig az ilyen plastikai állás nagyon megszokott valami, föl sem veszik a fontos pillanatot, hanem egész nyugodtan váltanak komoly vagy derült arcot, mintha csak elemükben, a színpadon volnának, hol a közönség szeme függ alakjukon.”²⁹⁸

Az *Emlékkönyv*be már nem Veress – bár ekkor még élt –, hanem a szintén kolozsvári Dunky fivérek műtermében készültek a képek, amiket aztán Budapesten sokszorosítottak ún. fénynyomatú technikával Divald Károly fiai fényképészeti műintézetében.²⁹⁹ A könyvet I. Ferenc József portréja nyitja, ezt Koller Károly tanár utódai, császári és királyi udvari fényképészek készítették nem sokkal korábban és engedték át Divaldéknak sokszorosításra.³⁰⁰

Egyidejű egyidejűtlenségek az Emlékkönyvben

A *Száz év előtt* szövegébe ékelődő színészportrék esetében érdekes egyidejű egyidejűtlenségnek lehetünk tanúi. A képeken egyszerre látjuk az 1792-es társulat tagjait, és a folyamatos színjátszó hagyomány eredményeként az ő utódaiknak számító színészeket, akik száz évvel később, 1892-ben Kolozsvárra szerződtek. Az *Emlékkönyv* gazdag képanyaga számos ilyen sajátos idősíkváltást tartalmaz, így érdemes lehet ezt részletesebben tárgyalni. A kolozsvári centenárium idején mind a sajtó beszédmódjára, mind az ünnepi beszédekre jellemző volt a múlt és jelen közötti ingázás, az idősíkok váltakozása, vagy esetenként éppen ezek összemosása. A diszkurzív szinten túl az könyv képanyaga is erőteljesen rájátszik erre a sajátos, ünnepi időre, amelyben az elmúlt száz év egyetlen oldalon megjelenhet. Ennek egyik formája az, amit a színészi portrék esetében látunk: egymásra vetítődik Fejér Rozália és Maróthy Margit, Kótsi Patkó és Ráthonyi Ákos, Fejér János és Gál Gyula. Egy évszázaddal később már nem a Rhédey palota báltermében vagy egyéb alkalmi játszóhelyeken állnak a közönség elé az utódok, hanem abban a színházépületben, amelynek megépítése – a centenárium által elmondani kívánt elbeszélés szerint – egyenes következménye volt a Fejér-féle társulat megalakulásának. Az egymásra vetítéssel átöröklődik az ars poetica és a nehéz időszakok átvészeléséhez szükséges kitartás is: vagyis egy bátorító üzenetté válhat az anyagi gondokkal küzdő és adminisztratív átalakítás – állami kezelés – mellett érvelő színház számára.

A színészi portrékhoz hasonló sajátos idősíkot mutatnak az élőképek, amelyeket a róluk készült fotókról ismerünk. Ennek elterjedése előtt a szabadban vagy műteremben készültek a

²⁹⁸ D. D., „Fényképészeti tapasztalatok, I. A színészek fényképei”, Fényképészeti Lapok 1, 9. sz. (1882): 143.

²⁹⁹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 2. és 6.

³⁰⁰ Uo. ff. 196.

felvételek, Kincses szerint a világon az első színpadi fotót 1872-ben készítették, 1880-ban New Yorkban pedig már teljes színpadképet rögzítettek fényérzékeny lemezen. Magyarországon az első színpadon készült felvétel 1890-re datálható.³⁰¹ ez nem más mint a hivatásos magyar színjátszás centenáriumi díszelőadásán bemutatott apoteózis utolsó jelenete. A kép metszetként átrajzolva megjelent a *Vasárnapi Ujság*ban is „Az első magyar előadás apoteózisának”-nak végső jelenete képaláírással és a következő megjegyzéssel: „J. G.-nek a színpadon fölvevett fényképe után”.³⁰² Szalisznyó Lilla leírása alapján azt a jelenetet örökítette meg a fényképész, amikor *Az úttörőkben*, Váradi Antal alkalmi darabjában „a színpad elülső részén a színtársulat és a színjátszást támogató nemesek állnak, a mögöttük lévő lépcsőszerű emelvényen pedig az allegorikus alakok.”³⁰³ A fővárosi lap egyébként a két kolozsvári élőképről készült fotót is lehozta 1892-ben.³⁰⁴ A *Zrínyi kirohanását* és *Zrínyi halálát* bemutató élőképetket később fogom részletesen elemezni, itt csupán annyit jegyeznek meg, hogy ezekre is érvényes az egyidejű egyidejűtlenség: a színházpártoló műkedvelő arisztokraták 1821-es *Zrínyi*-előadását idézik meg, a szereplőket pedig hangsúlyosan a színházat már a kezdetektől támogató családokból válogatták. Így önmagukat, őseiket és a nemességet egyszerre jelenítették meg. Az élőképeken kívül a női szereplők két, műteremben fényképezett csoportképe is bekerült az *Emlékkönyv*be.

Az *Emlékkönyv*ben szerepelnek továbbá a színház mecénásainak képei. Elsőként, a könyv elején, Ferenc József portréja,³⁰⁵ aki a színházi alapvagyon felduzzasztásának és 1870-től az éves szubvenciónak köszönhetően a színház fő mecénásává vált. Majd Hegyesy Vilmos bizottsági tag (és a kötet szerkesztőjének) *A Tegnap és a Ma* című történeti összefoglalójának illusztrációjaként egymás mellett jelenik meg id. báró Wesselényi Miklós, báró Bánffy György, gróf Esterházy Kálmán, Korbuly Bogdán és Bölöni József portréja. Az első három a nemességet képviselő színháztámogatók, Wesselényi és Bánffy a kezdeti időszakot képviseli, Esterházy az 1880-as évek második felében lett a színház intendánsa. Bölöni József földbirtokos, és egészen a centenáriumot megelőző néhány hétig, amikor egy belső konfliktus miatt lemondott, a színház intendánsa volt. Korbuly Bogdán, a kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár igazgatója a nem

³⁰¹ Uo. 21.

³⁰² *Vasárnapi Ujság*, 1890. nov. 9., 732.

³⁰³ SZALISZNYÓ, „Mértéket vettem...”, 287, 48. lábj.

³⁰⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1892. nov. 27., 824.

³⁰⁵ Érdekes módon a királyné arcképét nem tették be a kiadványba, annak ellenére, hogy 1870-ben az ő nevében kapta meg a színház azt a segílyt, ami attól az évtől rendszeres, a centenárium idején is megkapott éves szubvencióvá változott. Erre az a levél adhat magyarázatot, ami Budapestről kaptak a szervezők, amikor a színház állami kezelés alá vétele ügyében feliratot terveztek küldeni az uralkodónak. Tankovich József azt tanácsolta, hogy az okmányt csak a királynak címezzék, a királynét csupán említsék meg, mert igaz, hogy a legelső alkalommal a segíly az ő nevében küldetett, de azóta mint fejedelmi szubvenció, az udvartartás költségvetéséből jön (a Belügyminisztérium jóváhagyásával). KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 117.

nemesi származású, gazdasági elit mecénatúráját képviseli. Az 1870-es évek közepén a színház intendánsa volt, ebben az időszakban saját vagyonából fedezte a deficitet, felépíttette a nyári színházat, érdemeiért 1879-ben nemesi címet kapott a királytól. Habár a sajtó és a szervezők is hangsúlyozták, hogy a nemesek mellett a polgárságon át „az egyszerű diákiig” mindenki kivette részét abban, hogy Kolozsváron egy évszázada van hivatásos színjátszás,³⁰⁶ az ünnepség főként az arisztokrácia ünnepe volt, ahogy az *Emlékkönyv*ben is élesen elváltak öltözetükkel.

Végül a száz év előtt – száz év után szókapcsolatnak két korabeli értelmezését mutatnám meg. Az egyik Gyarmathy Miklós alispán beszédében hangzott el, amikor a Rhédey palotára helyezett emléktáblát leplezte le, a másik pedig a *Pesti Hírlap*ban jelent meg. Gyarmathy felszólalásának egyik része a kezdő- és végpont összehasonlításáról szól, ezt idézem hosszabban:

Ha akkor [vagyis száz évvel korábban, megj. Sz.-R. E.] kénytelenek voltak idegen nemzetek irodalmából kölcsönözni színműveket, – most Kisfaludy, Katona – a ki éppen ma 100 éve, tehát egy napon született az állandó magyar színészettel – Vörösmarty, Szigligeti, [...] Jókai, Tóth Ede, Csiky s még sok, sok jelesünk remekei terjszetik a színpadról édes nemzeti nyelvünket. [...]

[m]íg 100 év előtt egyese kegyelmére és szívességére szorúlt, hogy vándor sátorát felüthesse, addig ma alig van hazánkban számot tevő város, a mely állandó hajlékot ne emelt volna kebelében a magyar színművészetnek.

És míg 100 év előtt a színi előadásokat a közönség elnéző kegyességgel szemlélte s a kritika jóindulatú bírálattal bátorította: ma színművészetünk megjelenik a nemzetközi versenyen s diadalmasan mérkőzik meg a nagyobb és műveltebb nemzetek hasonló művészetével. [Célzás az 1892. évben Bécsben tartott nemzetközi színművészeti versenyre. Az *Emlékkönyv* megjegyzése.]

[m]íg 100 év előtt a színügy a legmagassabbak figyelmét nem tudta magára vonni, addig ma Felséges urunk Királyunk és Felséges királyasszonyunk [...] nem csak hogy meleg érdeklődéssel viseltetnek hazai művészetünk minden ága iránt [...], hanem a magyar színművészetet különösebben is bőkezű támogatásban részesítik.

Ennyire át- és megváltozott minden 100 év alatt, csak az ügy iránti szeretet és lelkesedés nem változott.³⁰⁷

A *Pesti Hírlap* névtelen szerzője a következőket írta:

Száz év előtt a magyar színészek keserves úttörő munkát végeztek. Most tört, sima utón haladnak az utódok.

³⁰⁶ A hivatalos meghívókon összefoglalták röviden a társulat megalakulását és a kezdeti időszakot, itt is hangsúlyozták minden társadalmi osztály részvételét. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 44.

³⁰⁷ *Emlékkönyv*..., 95–96.

Száz év előtt nevetséges csekély javadalmazás, kevés elismerés, nyomor. Most, legalább a fővárosban, fényes fizetések, elismerés, biztos existencia.

Száz év előtt vendéghajlokban játszottak a ma ünnepelt úttörő színészek, melyet könyörületből engedett át nekik egy jószívű grófnő. Most az ország minden nagy városában ragyogó paloták Thália otthona.

Száz év előtt Jancsó Pál, az első magyar komikus, boldog volt ha a patronusa, gróf Kemény Samu asztalánál ebédelhetett és még boldogabb, ha észrevétlenül be tudta csempészni az ételneműeket a bekecse zsebébe, mely erre a célra preparálva volt. Most külömb asztalt tart a nemzeti színház akárhány ötödrangú színésze, mint egy gróf.

Száz év előtt az erdélyi színészek a nemzethez fordultak, azzal a kérelemmel, hogy anyagi segélyezéssel tegye lehetővé előadásait. – Most is az államhoz fordulnak a fővárosi színészek, de azért, hogy fizesse ki az ő váltó-adósságukat.

Száz év előtt a fölhívásra az erdélyi mánások összeadakoztak 770 frtokat s ezt a segélyt a jámbor theatristák egészen elegendőnek találták, hogy az első magyar előadásokat megkezdjék. Most ha az állam nem fizeti ki a nemzeti színház és az opera tagjainak 218,000 frtnyt váltó-adósságát tiz évi törlesztés mellett, nem lehet tudni, nem akadnak-e meg az előadások.

Most kegyelettel ünnepli az ország az úttörő erdélyi színészek emlékét. Száz év múlva vajjon hányanak a nevét fogják ismerni azok közül, kiknek horribilis váltó-adósságait most az állammal fizettetik ki?³⁰⁸

A *Pesti Hírlap*beli cikk egy olyan szöveggörnyezetben jelent meg, amelyben a kolozsvári ünnepség első napjáról tudósítottak, így, bár a Gyarmathy szövegének szerkezetéhez nagyon hasonló, írója nem ismerhette azt. A két írás visszavezet a bevezető végén leírtakhoz: a kultikus beszédmódból való kibillenésekhez. Gyarmathy egy fejlődéstörténetet mond el, a *Pesti Hírlap*, ugyanazokkal az eszközökkel egy egészen más történet ír le – bár az elején egy pillanatra ez is fejlődéstörténetnek tűnhet, hamar kiderül, hogy valamiféle erkölcsi – és gazdasági – regresszióról van szó. A névtelen szerző megragadta a centenárium kínálta alkalmat, és a múlt-jelen dichotómiában a fővárosi színházak aktuális problémáiról beszélt. A két szöveg is az egyidejű egyidejűtlenségeknek egy sajátos mozzanata, amelyben egyszerre van benne a kultusz és annak visszavonása, a nemes támogatási formák és a adósság, mint kínos beszédtema, az ünnepi alkalom magasztossága és a hétköznapi anyagi gondjai és duzzadó problémái. Míg Gyarmathy a Rhédey-palota előtt állva egy siker történetét mondta el, a fővárosi cikk a (gazdasági) sikertelenségre mutat rá. Amiről egyébként az ünnep után Gyarmathynak és a színház vezetőinek is gondolkodniuk kellett.

³⁰⁸ *Pesti Hírlap*, 1892. nov. 11.

Az erdélyi hivatásos színjátszás centenáriumának gazdasági vonatkozásai

Móricz Zsigmond 1933-as *Asszony beleszól* című regényében Vigh István szerkesztő kap egy négy elsőrangú zsöllyére szóló utalványt, de az ajándék színházjegyek nagyon is költségesnek bizonyulnak – olyannyira, hogy a bérházból senki nem tudja emiatt elfogadni az ingyenjegyeket. Vigh feleségének, Ilonkának a számításai szerint egy színházi est négy személynek belekerül 5 pengőbe, miközben Vigh újságírói fizetéséből napi 3 pengő telik a megélhetésre. Úgyhogy hiába az ingyenjegy, a villamos (az Üllői úttól a Vígsházba) oda-vissza egy pengő kilencvenkét fillér, négy ruhatárjegy 4 fillér, a kapupénz 5 fillér per fő, szünetben illik venni egy doboz cukorkát, az egy pengő, de utána szomjasak lesznek és egy pohár kristályvíz 12 fillérbe kerül.³⁰⁹ Végül ugyan megnézik az előadást, de a regény egy izgalmas problémára, a színház sokszor láthatatlan költségeire világít rá. Feltehetjük a kérdést: mennyibe kerül egy színházi ünnep megszervezése?

A színház kutatás gazdaságtörténeti lehetőségei

Az ilyen jellegű gazdasági adatok – mind a színházlátogató közönség kiadásai, mind pedig a színházi számlák, költségvetések, kiadások és bevételek – ugyanúgy a színháztörténet forrásai közé tartoznak, mint például a szöveggönyvek, repertoárok, díszlettervek, színlapok és színikritikák. A 19. századi kolozsvári színház magyar kontextusban egyedülállóan gazdag levéltári korpuszában számos olyan forrás van, amely segíthet megérteni az intézmény gazdasági helyzetének változását, a színészi fizetések alakulását, a segélyek mennyiségét és eredetét, ezek azonban gyakran hiányos adatok. 1870-től, a rendszeres éves királyi szubvenció kezdetétől, amit évente a színházi ügyekért felelős Belügyminisztériumtól kellett kérvényezni és költségvetést is kellett mellékelni, a színház pénzügyei tételes lebontásban követhetők.³¹⁰

Kétségtelenül fontos és érdekes lenne évtizedes távlatokban megvizsgálni a kiadásokat és a színházi alapvagyon jövedelmeinek forrását az intézményre hagyományozott birtokok bérbeadásából befolyó bevételektől a kötvényekből származó kamatokig. A magyar színháztörténet gazdasági szempontú feltérképezése még várat magára, bár az újabb kutatások nem tekintenek el tőle. A Magyar Királyi Operaház társadalomtörténetéről szóló könyvében Markian Prokopovych ugyan nem részletezi annak pénzügyi vonatkozásait, elemzésében –

³⁰⁹ MÓRICZ Zsigmond, „Az asszony beleszól” in MÓRICZ Zsigmond, *Regények IV*, 313–550 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1976).

³¹⁰ Ferenczi részletesen ír ezekről színháztörténeti munkájában..

amely az Operaház „botrányaira”, botrányos bemutatóira épül – azonban megkerülhetetlenek az intézmény gazdasági helyzetére való kitekintés. Az 1884-es megnyitó előadásra a földszinti és első emeleti páholyokra, a legdrágább helyekre szóló jegyeket 11 forintért, egy ezüstóra áráért árulták.³¹¹ A magas költségvetésű előadások (különösen gróf Keglevich István intendatúrája alatt) kiadásai nem térültek meg, a közönség is gyakran maradt távol, így az Operaház egyre nagyobb állami segélyezésre szorult. Ennek alapos feltárása már túlmutatott volna Prokopovych könyvének keretein (és elsődleges forrásain, a sajtón is), de képet tovább árnyalhatja az országgyűlési iratok elemzése. A Képviselőházi naplók színházra vonatkozó napirendi pontjaiban rendszeresen előkerül a Nemzeti Színház, az Operaház, és 1870-től, a szubvenció megítélésétől kezdve a kolozsvári színház finanszírozása is. Sok esetben adatszerűen megjelenik az aktuális éves állami segély összege, ezen túl a gazdasági vonatkozások diszkurzív szinten is érdekesek. Pázmándy Dénes képviselő 1892-es felszólalása csupán egyetlen példa erre (és egyben jól látható egy erősen protekcionista gazdaságpolitikai diskurzus kialakulása az Operaházzal szemben):

Színművészeti kiadás címén 392.000 forint van előirányozva budgetünkben. Ez a meglehetősen nagy összeg nincsen helyesen felosztva, mert míg a fővárosi subventionált színházak az állambudgetben 350.000 forintnyi dotatit kapnak, addig a vidéki színészet igen mostohán részesül állami segélyben; pedig a színészet, különösen a vidéki színészet Magyarországon igen nagy nemzeti culturmissiót teljesít. (*Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Felesleges költségnek tartom vagy legalább is túlzott kiadásnak azt, hogy itt egy m. kir. operát tartsunk fenn, a mely az államtól és a civillistából 375.000 forint évi segélyben részesül. Ilyen drágán segélyezett színház sehol a világon nem létezik; csak Magyarországon létezik azon satyricus állapot, hogy sem előadásainak nyelvén túlnyomókéig nem magyar, sem a zene fejlesztésében nemzeti irányt nem követő operára ilyen horribilis összeget adnak ki.³¹²

Az állami segélyezés problémájának feltárása – a magyar irodalomtörténeti kutatásokhoz hasonlóan³¹³ – a színháztörténet számára is érdekes eredményekkel kecsegtet, ahogy az egyes színházak gazdasági háttere is. Jelen fejezet a hosszú távú gazdasági folyamatok feltárásánál és egy átfogó gazdaságtörténeti elemzésnél kisebb léptéket választ: egyetlen ünnepre, az erdélyi hivatásos színjátszás 1892-es centenáriumi ünnepségére fókuszál. A

³¹¹ Markian PROKOPOVYCH, *In the Public Eye: The Budapest Opera House, the Audience and the Press, 1884–1918* (Bécs–Köln–Weimar: Böhlau, 2014), 72.

³¹² KN, 1892. II. kötet, 1892. április 25., 87. országos ülés, 315.

³¹³ T. SZABÓ Levente, „Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete”, in *Irodalomtörténet*, 3. sz. (2008): 347–377; CSÁSZTVAY Tünde, „A tintakuli ára. A korai dualizmus irodalmának pénzgazdasága”, *Helikon*, 4. sz. (2011): 592–615.

mikroszintű elemzéssel rekonstruálhatóak az esemény kiadásainak és bevételeinek olyan apró mozzanatai, amelyek egyrészt csak a gazdasági vonatkozású forrásokból tudhatóak meg, másrészt pedig a költségvetésekben szereplő összesített, nagy tételeket bontják részeire és árnyalják. Pontosabban fogalmazva megmutatják, hogy egy, a költségvetésben látható kiadás mögött milyen egyéb, láthatatlan kiadások húzódnak meg, illetve az ünnepség alatt kapott ajándékoknak és adományoknak milyen lappangó költségei vannak.

Mennyibe kerül egy színházi centenárium megszervezése?

A kolozsvári színház ünnepeinek feltárásával foglalkoztak már, azonban ezek a kutatások kevésbé érintették a centenáriumot, illetve a gazdasági szempontokat.³¹⁴ Az ünnep, ahogy korábban láttuk, remek alkalom volt a színház múltjának felelevenítésére és színrevitelére, ugyanakkor az intézmény jövőjéről való diskurzusok kezdeményezésére is. Miközben a színpadon a hagyományos mecénásokat, az arisztokráciát ünnepelték, a háttérben a színház állami kezeléséről beszéltek, azaz új, állandó mecénást keresve a furcsa státuszú – csak részben szubvencionált – színházat teljes állami felügyelet és finanszírozás alá akarta rendelni az intézményt vezető bizottság. Így az ünnep alatt erőteljesen jelen voltak a pénzügyi viták, egy gazdaságilag megfontolt aktus keretezte a centenáriumot: az először Szapáry Gyula belügyminiszternek, majd Hieronymi Károly belügyminiszternek küldött felirat, amelyben a színház ügyének megoldását kérték.

Ennek ellenére az, hogy mennyibe került a centenárium megszervezése, nem teljesen egyértelmű. A bevételek több forrásból származtak, különböző társadalmi rétegek által felajánlott adományokból, illetve az eladott jegyekből. Mint minden kiemelkedő színház esemény (külföldi vendégszínészek, koncertek, ünnepi alkalmak), a közönség emelt árú jegyekkel mehetett be a november 10-i *Bánk bán* előadásra és a november 11-i díszelőadásra, valamint ennek november 12-i megismétlésére is. Arról kevés adatunk van, hogy a közönség mennyit költött az utazásra vagy a rendező bizottság által előírt, ünnephez méltó ruhák megvásárlására/javítására. Azt azonban tudjuk, hogy mennyit fizettek azért, hogy láthassák az előadásokat. A *Bánk bár* jegyárai 20 krajcár és 8 forint között mozogtak. A 20 krajcáros karzati állójegy abban az évadban a rendes színházi napokon is ugyanennyibe került, azonban az egyre

³¹⁴ Lásd pl. BARTHA, „Szimbolikus reprezentáció...”. Fontos megemlíteni, hogy egy másik tanulmányában gazdaságtörténeti szempontokat is működtetve elemzi Szentgyörgyi István színész jövedelmeit. BARTHA Katalin Ágnes, „Színházi fizetés mint a karrier mutatója: Szentgyörgyi István jövedelmei”, *Erdélyi Múzeum* 72, 1–2. füzet (2010): 112–123.

nagyobb árak irányába haladva a különbség exponenciálisan nő. Egy átlagos napon 5 forintba kerülő középpáholy november 10-én 8 forintba került (érzékeltetve a budapesti Nemzeti Színház és a kolozsvári színház között különbséget, ennyibe került a Nemzetiben egy másodrangú páholy egy átlagos előadáson). A díszelőadás jegyárai magasabbak voltak az előző napi *Bánk bán* előadáshoz képest, 40 krajcár és 12 forint között mozogtak. 12 forintért egy elsőrangú páholyba lehetett jegyet venni egy átlagos napon az Operaházban, de a *Kolozsvár* napilap éves előfizetés is csak 4 forinttal került többbe. 3 forintért már egy támlásszékre lehetett jegyet váltani. Ennyibe került 1892-ben a legdrágább jegy a kolozsvári színház által bevezetett ún. „nép- és gyermekelőadásokra” – ezek leszállított helyárú, látványos, zenés, táncos délutáni előadások voltak.³¹⁵ De ugyanennyit kért 5 kg egérméregért a pécsi Sipőcz István gyógyszerész.³¹⁶ Az is megfontolandó volt, hogy valaki 4 forintért vált egy jegyet egy erkélyen lévő helyre, vagy inkább 3,80 forintért vásárol áron alul egy automata szerkezetű selyem esernyőt a csödbe jutott budapesti Kertész Jenő boltjából.³¹⁷

A nagyobb kiadási tételeket felsorakoztató, összesítő dokumentumok szerint az összkiadás 2060 forint körüli volt.³¹⁸ A tiszta jövedelem 500 forint volt, amit, „elkerülendő a szétforgácsolást”, kettéosztottak, 300 forintot a kolozsvári színházi nyugdíjalap kapott, a maradék 200-at pedig a kolozsvári színházi segélyegyletnek adták.³¹⁹ Az összesített tételeknél az egyes számlák és gazdasági vonatkozású adatok jóval többet árulnak el. A következőkben az ünnep néhány mozzanatát igyekszem árnyalni a gazdasági adatokra támaszkodva.

Számlák és adományok

A jubileumi rendezőbizottság már első ülésén eldöntötte egy emléktábla elhelyezését a főtéren levő Rhédey-palotára, amelynek báltermében kezdte meg játékát az első hivatásos társulat, emléktáblát helyezzenek el. Az ügyet a ház tulajdonosa, báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna „kegyes jóindulatába” ajánlották. Az élőképeket elemző fejezetben láttuk, hogy a báróné 200 forintot ajánlott fel az emléktábla elkészítésére, ez azonban nem bizonyult elegendőnek, az emléktábla költségeinek növekedésével Rhédey Johanna további 150 forinttal egészítette ki. Tehát a centenáriumi rendező bizottságnak 350 forintos adomány állt

³¹⁵ A kolozsvári színházjegyek árait a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában őrzött színlapokról (ez esetben 1892 októberiekről) vettem át.

³¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1892. okt. 30.

³¹⁷ *Budapesti Hírlap*, 1892. nov. 1.

³¹⁸ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, jelzet nélkül.

³¹⁹ *Kolozsvár*, 1892. nov. 21.

rendelkezésre az emléktábla költségeinek fedezésére. A Pákey Antal által tervezett, svéd gránitból készült, historizáló, 17–18. századot idéző keretbe tett tábla költségei ezt meghaladták, 358 forint és 72 krajcár volt a végső összeg. Ehhez azonban járulékos költségek is hozzáadódtak, végül az emléktábla és az avatás összköltsége 535 forint 22 krajcárra nőtt, tehát az adományon felül további 185 forint 22 krajcárral kellett kiegészítenie a bizottságnak. Pákey minden számlát elküldött a rendező bizottságnak, így a költségek részleteiben láthatóak. A tábla, ahogy Pákey bizottsági ülésen bemutatott tervében szerepelt, fekete svéd gránitból készült, rokokó stílusú keretét pedig Kloesz József és Bertha Mihály szobrászok készítették. Míg a gránitot a kőfaragó Nagy testvérek Albert Förster kőfaragótól rendelték Zuckmantelből, Kloesz és Bertha helyi alapanyagból dolgozott, a Kolozsvár közelében lévő bácstoroki kőből. A 200 forintos munkadíj felett az olyan apró munkákra is fény derül, mint a tábla szállítása (5 forint), vagy lyukak vésése a keretbe a táblát tartó kapcsok számára, illetve a tábla letakarítása (4 forint).³²⁰ Az *Ellenzék* november 10-i számában tudósított az emléktábla Kolozsvárra való megérkezéséről, az avatására pedig már rögtön másnap, november 11-én került sor. Ehhez kapcsolódik Pákey elszámolásának legérdekesebb adata, ami az egyébként minden részletről tudósító sajtóból nem derül ki – mert ez az információ feltehetően nem szivárgott ki. A tervező rendelt egy „reserve” táblát Ullmann Ferenc másoló és aranyozótól, aki az eredeti táblán is végzett néhány apró munkát, többek között az aranyozást. A gránit utánzat tábla zinkezett bádoglemezből készült, fakerettel és aranyozott felirattal kiegészítve 15 forintba került.³²¹

Az eredeti tábla elkészült, azonban az avatásnak is megvoltak a költségei. Walter Gusztáv kárpitos mester finom vörös szövetből készített függönyt a leleplezéshez további 8 forint 17 krajcárért, számlájában a felhasznált alapanyagokat is listázta.³²² Itt már 384 forint 47 krajcárnál tartott a költségvetés. A sajtóbeli tudósítások az avatást részletesen leírták, a résztvevők hosszú menetben indultak el reggel fél tízkor a megyeháztól a Rhédey-ház irányába, felzászlózott házak és a nemzeti színű kokárdás egyetemi ifjúság által képezett sorfal között. A „Rhédey-ház előtt a zászlókkal bőven díszített emelvény mellett állott meg a menet. A küldöttségek egy része az emelvényen foglalt helyet, hol az első sorokban előkelő hölgyek voltak. Az ünnepi szónok számára az emelvény délkeleti részén volt szószék felállítva, szemben a Rhédey ház emléktáblájával, melyet vörös lepel borított.”³²³ A gazdagon díszített emelvény

³²⁰ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 197, ff. 3.

³²¹ További 2 forintot számolt fel az eredeti emléktábla keretbe való helyezése utáni gittelésre és aranyozásra. KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 197, ff. 2.

³²² KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 197, ff. 10. Walter részletes számlája: finom veres szövet 3 ft 50 kr; 3 vég cérnazsinór 1 ft 20 kr; 4 db. esont és vaskarika 30 kr; 2 db nagy vasszeg 60 kr; 2 db vasrúd 65 kr; munkadíj 2 ft 50 kr; összesen 8 ft 75 kr.

³²³ *Kolozsvár*, 1892. nov. 11.

költségei – beleértve a székhordárok 4 forintos kifizetését is – 150 forint 75 krajcárnyi terhet róttak a bizottságra. Mindenesetre, Gyarmathy Miklós ezen tartotta meg beszédét, majd, „míg a közönség hatalmasan éljenzett, lehullott az emléktábláról a függöny s látható lett a multak dicsőségét és a jelen kegyeletét hirdető emlék.” Ferenczi Zoltán javaslatára a következő volt az emléktábla szövege: „Ebben a házban kezdte meg előadását 1792. nov. 11-én az Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság, nyelvünk dicsőségére és a nemzeti tiszta érzés gyarapítására. Ennek emlékére helyezte ide e táblát a száz éves ünnepet szervező bizottság, 1892. nov. 11-én, a ház tulajdonosa, br. Horváth Ödönné, sz. gr. Rhédey Johanna nemes adományából”³²⁴ Mivel végül az avatásra megérkezett az eredeti tábla, nem volt szükség a másolat igénybevételére. Elképzelhető, hogy ellenkező esetben a közönség nem is értesült volna arról, hogy egy bádogtáblát avattak fel ünnepélyes keretek között, a *Himnusszal* és a *Szózattal* tisztelegve előtte.

Az emléktábla elkészülésének részletes adataiból a leleplezés megszervezése, az ilyen esemény megszervezéséhez szükséges számos apróság ugyanúgy láthatóvá válnak, mint a költségvetés általános tételeinek részletei, a nagy tételek mögött meghúzódó kis számok. A nemesi adományt egyéb forrásokból kellett kiegészíteni, a jubileumi emlékkönyv költségeit pedig éppen újabb adományokból kellett fedezni. A díszes, számos képet – többek között az arisztokrácia által előadott két élőképet – tartalmazó könyv előfizetési ívein kezdetben 1 forint 20 krajcár, majd 1 forint 50 krajcár szerepelt. Ezzel együtt az előfizetésekből származó bevételekből a nyomdaköltség felét tudták csak fedezni. A bizottság tagjai így adományokat vártak és saját példányaikat magasabb áron váltották meg. Teleki László gróf például összesen 5 forintot, Albach Géza, Kolozsvár polgármestere pedig 3 forint 50 krajcárt fizetett a könyvért,³²⁵ amelyet ráadásul a decemberre ígért megjelenés helyett csak következő évben vehettek kézbe az előfizetők. A költségek csökkentésére levélben fordultak a Közlekedésügyi Minisztériumhoz, és kérik, hogy 650 példányban 450 előfizetővel megjelent, a király arcképét is tartalmazó kötetek postai úton való szétküldésére engedélyezzen postaköltség-mentességet.³²⁶ Válaszlevél nem található a dokumentumok között, úgyhogy nem tudni, hogyan alakult a vége a történetnek.

Ingyenjegy az állami kezelésért

³²⁴ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195, ff. 22 v.

³²⁵ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 7.

³²⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 196, ff. 11.

November 11-én, az emléktáblaavatás után és az esti díszelőadás előtt bankettet tartottak a Redoutban. Az ételt Nagy Gábor vendéglős szolgáltatta, aki egy hétfogásos terítékért (amelybe gyümölcs, sajt, feketekávé, ánizslikőr, vörös és fehér asztali bor, illetve egy Ringató nevű pecsényebor is tartozott) 5 forintot kért – és bár övé volt a legjobb ajánlat, ez sem nevezhető olcsónak.³²⁷ Összevetésként: 4 forintért egy I. emeleti erkélyen lehetett helyet foglalni a díszelőadásra, továbbá az 1892. október 28-i kolozsvári hetivásáron nagyjából a díszebéd árából egy mázsa zabot (4 forint, 20 krajcár - 4 forint, 70 krajcár), egy malacot (6-7 forint), öt kiló sonkát (egy forint/kiló), két kövér libát (5 forint) vagy egy szekér tűzifát (3-5 forint) lehetett vásárolni. Az italkínálatot Littke Ernő, a pécsi Littke pezsgőgyár tulajdonosa egészítette ki adományával: 100 üveg Littke „Sport” pezsgőt küldött Kolozsvárra a bankettre. Ajtai K. Albert nyomdájában (ahol a *Kolozsvár* című lapot is nyomtatták) 300 darab aranyozott szélű díszebédjegyet és 250 menükártyát nyomtattak ki, összesen 23 forintért.³²⁸ A bizottság az ebédjegyekből befolyt összegén kívül 2 forint 30 krajcárt fizetett Nagy Gábornak jégért és pohártörésért.³²⁹ A lakoma egyéb járulékos költségei közé tartozott például a zenekar fizetése – ugyanis az ebéd alatt Pongrácz Lajos zenész és zenekara húzta a magyar nótákat, de elszámoltak 3 forint borralalót a bankett ideje alatti felügyeletért, illetve jegyszedésért is.³³⁰

A díszebéden 202-en vettek részt, közülük 12-en ingyenjeggyel mehettek be. Hat jegyet Nagy Gábor fizetett ki, ezekkel az ingyenjegyeket újságírók, valamint Mezei Géza rendező vették igénybe. A maradék hat jegyet gr. Béli Ákos alispán kérésére a bizottság fizette ki, ebben a névsorban olyanokat látunk, akiknek vagy a kolozsvári színházhoz, vagy a centenáriumi ünnephez van valamilyen köze: Feleki Miklós színész, igazgató; Káldy Gyula karmester, zeneszerző, aki a díszelőadás ünnepi nyitányát írta; Kloesz József és Bertha Mihály szobrászok, akik az emléktábla díszes keretét készítették; valamint Stesser József belügyminiszteri tanácsos (a hatodik ingyenjegy tulajdonosa nem szerepel ezen a listán).³³¹ Káldy és a szobrászok nyilvánvalóan köszönetképpen kapták az ajándék jegyeket, a listáról Stesser a legérdekesebb, aki kettős funkcióban, ahogy azt a meghívóra küldött válaszlevelében jelezte: a belügyminisztérium képviselőjeként és az Országos Színész Egyesület elnökeként vett részt a centenáriumon.³³²

³²⁷ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 10.

³²⁸ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 83.

³²⁹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 54.

³³⁰ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 61.

³³¹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 66.

³³² KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 262. Az Országos Színész Egyesület is jelezte válaszlevelében, hogy Stesser, mint elnök, részt vesz ünnepségen. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 213.

A centenáriumi bizottság abbéli reménye, hogy a szimbolikus századik évfordulón a színház jövője megnyugtatóan rendeződik, nem valósult meg. Az ünnepség után visszatértek a normál árú jegyekhez, a szokásos előadásokhoz, a költségek elszámolásához. A különleges ünnepi alkalom rengeteg reprezentációs eseményt sűrített a három napba, a színház 19. századi történetének számos fontos eseményét felelevenítették. Ezzel egyidőben a források betekintést engednek a reflektorok mögé (szó szerint, ugyanis a kolozsvári színházban éppen ekkor, a centenárium alkalmával alkalmaztak először villanyvilágítást a színházban), a hordárok, árajánlatok, törött poharak és a borraivalók bonyolult rendszerébe, a színház pénzügyeibe, illetve az adományozás és a köszönetnyilvánítás gesztusai mögé. A kolozsvári ünnep felépítésének és megszervezésének részletei minden bizonnyal visszaköszönnek más centenáriumi ünnepeken is. A törött poharak száma és az étrend változik ugyan, de egy-egy az ünnepi nyitányok és prologok szerzőit ugyanúgy ki kell fizetni, ahogy a szobrok és emléktáblák leleplezéséhez szükséges szövetet is, az utolsó felhasznált vaskarikával együtt.

Az Operaház csillogó kosztümjei

Kiadások, adományok és ajándékok sora váltakozott a kolozsvári centenárium előtt és alatt. Pécsről pezsgő érkezett ajándékba, a fővárosi Operaház pedig a *Bánk bán* előadásához korhű jelmezek adott kölcsön a társulatnak. Míg a *Kolozsvár* erről csupán egy rövid, tényszerű megjegyzést közölt, az *Ellenzék* – nem először az ünnep alatt – kilépett a kultikus beszédmódból és ellenbeszédbe kezdett: „fényes volt az előadás, mert a mi szegénységünk az opera csillogó kosztümjei alá volt takarva. [...] ezt csak azért említjük fel, hogy ne mondja senki, miszerint a százezreket megemésztő operától nem fordítanak semmit a legrégibb és legszükségesebb színházra.”³³³ Elképzelhetőnek tartom, hogy ha nem az ünnep dominálja a sajtót, akkor az ünnep fényét dicsérő hangok nem nyomták volna el a kritikát, és hosszasan cikkeztek voltak a kolozsvári színház igazságtalan finanszírozásáról a Nemzeti Színházzal, és különösen az Operával szemben. Az Opera finanszírozása (vagy túlfinanszírozása) sokak nemtetszését váltotta ki, különösen, amikor a két államilag fenntartott fővárosi intézmény és a köztes helyzetben levő kolozsvári színház – amely a vidéki színházak közül kiemelkedett a részleges állami szubvencióval – segélyezése került szóba. Érdeemes felidézni az Operaház (és az opera, mint műfaj) körüli csatározásokat, ugyanis azon túl, hogy az állami adminisztrációban

³³³ *Ellenzék*, 1892. nov. 11.

ugyanabba a kategóriába tartoztak és ugyanazon napirendi pontok alatt tárgyalták őket, tágabb kontextusba helyezik a kolozsvári intézmény finanszírozásának alakulását is.

Az *Ellenzék* tudósítójának megjegyzése nemcsak a kolozsvári színház és az Opera támogatása közötti szakadékra utal, hanem egy, Budapesten is folyamatosan zajló polémia elevenébe vág. Ennek megvilágítására a színházi szakirodalomban tudomásom szerint mellőzött forrást, a Képviselőházban zajló viták jegyzőkönyveit használom. Azonban mivel a dolgozatnak nem tétje az Operaház és a Nemzeti Színház közötti viták részletes elemzése, sem pedig előbbi belső konfliktusainak feltárása (ezt Markian Prokopovych a bevezetőben említett kötetében esettanulmányokon keresztül alaposan körbejárta, a finanszírozási feszültségekről és a túlköltekezésről a Keglevich Iván intendatúrájáról szóló fejezetek árnyalt képet nyújtanak)³³⁴, csupán néhány képviselői felszólalás idézésével kívánom érzékeltetni a finanszírozás körüli feszültségeket. Tudatosítani kell azonban, hogy a képviselők nem voltak színházi szakemberek, a színi ügyekhez való viszonyukat, hozzáértésüket olykor ők maguk is óvatosan és reflektíven kezelték. Ezek a források éppen a kívülálló nézőpontja okán lehetnek izgalmas adalékai a színháztörténetnek.

Éppen a centenárium évében, 1892. áprilisában a színügyek napirendi pontra térve szólalt fel Pázmándy Dénes, aki a fővárosi és vidéki színházak támogatásának egyenlőtlenségei mellett az Operaházra külön is kitért.

T. ház! Színművészeti kiadás címén 392.000 frt van elő irányozva budgetünkben. Ez a meglehetősen nagy összeg nincsen helyesen felosztva, mert míg a fővárosi subventionált színházak az állambudgetben 350.000 frtnyi dotatit kapnak, addig a vidéki színészet igen mostohán részesül állami segélyben; pedig a színészet, különösen a vidéki színészet Magyarországon igen nagy nemzeti culturmissiót teljesít. (Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.) Felesleges költségnek tartom vagy legalább is túlzott kiadásnak azt, hogy itt egy m. kir. operát tartsunk fenn, a mely az államtól és a civillistából 375.000 frt évi segélyben részesül. Ilyen drágán segélyezett színház sehol a világon nem létezik; csak Magyarországon létezik azon satyricus állapot, hogy sem előadásainak nyelvében túlnyomókig nem magyar, sem a zene fejlesztésében nemzeti irányt nem követő operára ilyen horribilis összeget adnak ki.³³⁵

Fenyvesy Ferenc Pázmándy felszólalására a következőket reagálta:

Pázmándy képviselő úr tülerős színekkel ecsetelte a m. kir. operaház állapotát, a midőn azt mondja, hogy ennél drágább színház nincs a világon és hogy mily satyricus állapot az, hogy alig van ott

³³⁴ PROKOPOVYCH, *In the Public Eye...*, különösen az első három fejezet.

³³⁵ KN, 1892. ápr. 25., 37. országos gyűlés, 332.

magyar nyelven éneklő énekes és hogy az intendantura nemzeti irányt nem követ. Én mint egyszerű, laicus ember, ki a színházakat szeretem s azokba járok, arra, hogy operaházunk sokba kerül, hogy nagy a subventio, azt vagyok bátor megjegyezni, hogy a ki az európai színházakat úgy ismeri, mint Pázmándy képviselő úr és összehasonlítja őket a m. kir. operaházzal, az kénytelen belátni, hogy mi nagyon is rászorulunk a subventiora. Először is nincs elegendő magyar énekesünk és művészünk, de ezért nem az intendáns a hibás, hanem a hiba, véleményem szerint, az, hogy ha volna is magyar énekes és magyar művész, az még sincs a fejlődés és zeneműveltség azon fokán, hogy fel lehetne léptetni a m. kir. operaházban, mert ha felléptetnének egy ily kezdő, de nem eléggé kitűnő művészt, akkor az előadásokra nem fog járni senki és a bevételi rovat fogja azt megbánni. Igénytelen véleményem szerint úgy lehetne a bajon segíteni, ha magyar fiatal művészi erők külföldön állampénzen kitartva képeztetnének, akkor azután, miut kiképzett művészek jöjjenek Magyarországra és itt alkalmaztassanak. De erre nekünk pénz kell, mert pénz nélkül ily kiképzés lehetetlen. (Úgy van! jobb felől.) Azt mondja Pázmándy képviselő úr, hogy a m. kir. operaház nem követ nemzeti irányt. Bocsánatot kell tőle kérnem, de úgy látom, hogy ő az itteni viszonyokat absolute nem ismeri, mert két év óta, a mióta gróf Zichy Géza intendáns áll az operaház élén, az történik, a, mi azelőtt sohasem történt, hogy pl. nyolcz újdonság adatott elő és köztük öt magyar szerzőtől való. A nyolcz újdonság: Viora, Szent Erzsébet, Bagdadi borbély, Alinor, Nivita, Dauza esotica, Fritz barátunk és Siegfried.³³⁶

Már ebből a két felszólalásból is körvonalazódik az Operaházat érintő két legfontosabb kérdés: a túlf finanszírozás és a magyar személyzet, illetve magyar műsor hiánya. Fenyvesy a magyar énekesek állami pénzen történő külföldi képzésére tett javaslatára egy évvel későbbi felszólalásokban találunk valamiféle – ha nem is direkt – reflexiót. Bartók Lajos azt javasolta, hogy „hogy a kolozsvári színház azon javadalmazással szemben, melylyel jelenleg bír, bizonyos előnyökben részesíttessék. Válgják a színház különösen operai előkészítő iskolájává a m. kir. operaháznak, mert így nincs honnan reorganisálni a személyzetet s egyetlen operánk a külföldre kénytelen menni segítségért ; ha pedig az operában idegen nyelven énekelnek, szintén rossz néven veszik. Kolozsvárnak különösen igénye van arra, hogy színháza által is jelentékeny központtá válgják, mint egy főváros”.³³⁷ Ezt erősítette meg hónapokkal később Fenyvesy Ferenc felszólalása is: „az a baj minálunk, hogy ha vannak is magyar énekesnők, nincsen terük, a hol próbálkozzanak, mert a m. kir. operában nem lehetne helyet adni ilyen kísérletezéseknek. A kolozsvári operánál azonban ezen kiképzett énekesnők felléphetnének”.³³⁸ A képviselők tulajdonképpen a Nemzeti Színház és a kolozsvári színház közötti mozgások mintájára

³³⁶ Uo., 323.

³³⁷ KN, 1893. jan. 21., 140. országos ülés, 43.

³³⁸ KN, 1893. nov. 14., 247. országos gyűlés, 143.

gondolták megvalósíthatónak ezt a tervet. Ha a kolozsvári intézmény egyfajta ugródeszka volt a színészek számára, miért ne lehetne az az operaénekesek számára is? Ez a terv – ahogyan az állami kezelésbe vétel ügye sem – nem valósult meg. A felszólalásokban visszatérő motívumok, különösen az idegenség–magyarság dichotómia és a nemzeti opera (és Operaház) eszménye ismerősen csenghet: évtizedekkel korábban, az úgynevezett operaháború idején az opera ellenzői hasonlóan érveltek.

„Szűkebb értelemben operaháborúnak a magyar színháztörténeti szakirodalom azoknak az éveknek műsorpolitikai vitáit nevezi, amelyek 1937–38-tól [sajtóhiba, helyesen 1837–38, Sz.-R. E.], a Pesti Magyar Színház operarészlegének megszervezésétől kb. 1844-ig, a *Hunyadi László* c. Erkel-opera bemutatójáig zajlottak”³³⁹ – definiálta Kerényi Ferenc a fővárosi magyar közsínház megnyitásával szinte egyidőben elkezdődő jelenséget. A háború oka a színházi eszmények ütközése volt a Pesti Magyar Színház szerepe körül (nevelő, szórakoztató vagy politikailag hasznosítható)³⁴⁰, melynek függvényében eltérően ítélték meg a zenés színjátéktípusok jelenlétének, illetve gyakoriságának létjogosultságát. Kerényi idézett tanulmányában részletesen vázolja fel az operaháború kontextusát, Tallián Tibor Schodelné Klein Rozáliáról írott könyvében alaposan körbejárja ezt,³⁴¹ Lajosi Krisztina pedig az operát a nemzetépítés szempontjából tárgyaló könyvében szintén kitér erre a kérdésre, különösen az idegen–nemzeti kontextusban.³⁴² Itt csupán röviden foglalom össze ennek az időszaknak a fontosabb jellemzőit. Az operaháború alatt elhangzottak és a fentebb idézett képviselői felszólalások közötti párhuzamok megvonása előtt azonban hangsúlyozni kell, hogy közben számos változás történt. A fővárosban az Operaház megnyitásáig az operaelőadások a drámai előadásokkal váltakoztak és osztoztak a „műsoridőn” a színházakban, így a Pesti Magyar (majd Nemzeti) Színházban is, vidéken azonban továbbra is megmaradt a megosztott idő és műsorrend. A másik változás, amit fontos megjegyezni, hogy az operaháború első szakaszában a Pesti Magyar Színház még nem volt országos pártolás alatt, az 1840. évi XLIV. törvénycikk változtatott ezen.

Megnyitása után a Pesti Magyar Színház úgy tudott versenyre kelni a pesti Német Színházzal, és annak operarészlegével ha maga is nyit a zenés műfajok irányába. Mátray Gábor a színházi választmánynak készített javaslatában „érett, gyakorlott, magyar származású vagy

³³⁹ KERÉNYI Ferenc, „Az operaháborúról”, *Színháztudományi Szemle* 1. sz. (1978): 107–142, 110.

³⁴⁰ Uo. 118.

³⁴¹ TALLIÁN Tibor, *Schodel Rozália és a hivatalos magyar operajátszás kezdetei* (Budapest: Balassi, 2015)

³⁴² KRISZTINA LAJOSI, *Staging the Nation. Opera and Nationalism in 19th-Century Hungary*, *National Cultivation of Culture* 15 (Leiden–Boston: Brill, 2015)

anyanyelvű, külföldön szereplő énekesek megnyerését tartotta a követendő módnak,”³⁴³ Schodelné említve az első helyen. Míg „1837 őszén a magyar sajtó még párt- és véleménykülönbség nélkül osztotta a reményt, hogy a »dalszínészeti világ egyik rendkívüli tüneményét« a magyar színháznak sikerül magához kötnie.” Szerződtetése azonban a nagyopera körülményeinek megteremtését – nagyobb zenekar és kórus, új énekesek – is jelentette, amely súlyos anyagi megterheléssel járt együtt és a drámai tagozat rovására történt, ugyanakkor belső ellentéteket is szült a társulatban (például Egressy Gábor és Schodelné között).³⁴⁴ Schodelnének igen jelentős szerepe volt a magyarországi színvonalas operajátszás megteremtésében, Kerényi összefoglalása szerint

távolléte alatt (1840–43) nem sikerült pótolni, s természetesen kiderült, hogy az operaháború nem köthető személyéhez, hanem annak mélyebb, társadalmi-közönségszociológiai, műsorpolitikai okai vannak. Vitán felül áll viszont, hogy még az opera ellen állást foglaló fórumok számára is normává tette az olasz nagyoperai stílust, az addigi német színházi mércével szemben. Schodelné szerződése egy időre esik az ottani operaelőadások zenei színvonalának hanyatlásával, így közönségtoborzó szerepe jelentős, sőt számszerűen adatolható. A külföldi vendégénekesek ezentúl a Pesti Magyar Színházhoz érkeznek és megfordul a két színház közötti vendéjátékok aránya is, a magyarok javára.³⁴⁵

Az első években azonban – a gazdasági feszültségek mellett – számos olyan vendégszereplő fordult meg a Pesti Magyar Színház színpadán, amelyek egy része nem volt magyar anyanyelvű, vagy ha az volt, rég használta a nyelvet. Ez a liberális-nevelő színházpolitikai felfogást vallók számára újabb érvet szolgáltatott az opera ellen: ilyen körülmények között a nyelvművelés és magyarosítás eszméit szertefoszlatni vélték. Bajza József igazgató – aki mindamellett, hogy kritikát fogalmazott meg az operával szemben, elismerte, hogy lehet szerepe a nemzetépítésben³⁴⁶, 1839-ben publikált *Szózat a pesti magyar színház ügyében* című pamfletjében így fogalmazott:

Tessenek bár szavaim, vagy ne, kénytelen vagyok itt minden tétova nélkül kimondani, hogy ha nekünk a magyar színházban csakugyan opera a fő dolog, nem pedig színmű: akkor ezen színház

³⁴³ Uo. 122.

³⁴⁴ A Kerényi által közölt adatok alapján Schodelné és férje gázsija havi elosztásban 500 pengőforint volt, Tallián Tibor havi 600 forinttal és ezen felül 200 forint ruhapénzzel számol. Ehhez képest Déryné 125 pengőforintot kapott, Laborfalvy Róza pedig 72 pengőforintért szerződött 1839-ben. KERÉNYI, 125; TALLIÁN, 94. Más tekintetben ugyan, de érdekes párhuzama lehet Schodelné pesti szerződésének Déryné 1823-as kolozsvári szerződésével. Ebben ez időben minden hónapban bemutattak egy operát, miközben fiatal, jóhangú lányokat tanított énekelni. LAJOSI, 68–69.

³⁴⁵ Uo. 131.

³⁴⁶ Részletesebben lásd. LAJOSI, 74–78.

nem érdemli, hogy felsegítségére még most a nemzet csak egy fillért is adjon. Mert vajon mi országos célt érünk mi el ezen, bár a magok nemében jeles Normákkal, Beatricékkal, Bájitalokkal stb.? Nyelvet terjesztünk-e vagy nemzetiséget? Én azt hiszem, egyiket sem. Nemzetiséget nem, mert ezen operák mind idegen termék, idegen tárgy és világ, idegen szín és karakter, idegen hang és érzés, olasz vagy francia, vagy német, de semmi esetre nem magyar; oly szín, karakter és érzés, melyek vagy meg nem honosodnak közöttünk, vagy ha igen, amennyit általok művészileg nyerünk, ugyanannyit veszítünk nemzetileg, mert muzsikai érzéseinket, ízletünket németté, olasszá, franciává változtatják, és lassanként egyszerű, de magyar sajátsággal teljes, szívünkhöz szóló, nemzeti szimpátiákat ébresztő s így nekünk felette becses énekeink iránti szeretetünket is elfonákítják lelkeinkben. Senki nálamnál nagyobb tisztelője nem lehet a művészetnek, tűnjék az fel bárhol, szobrászi vagy képírói, zene vagy költői nemben; senki nálam jobban nem gyönyörködhetik egy jeles és jól adott operában; de hol a művészet nemzetiséggel jó ütközésbe, ott mindig e másodiknak fogom adni az elsőséget, s nekem, megvallom, nemzetiség árán művészet nem kell. Mi legyünk előbb nemzet, aztán gondolkodjunk művészetről s művészi ízlésünk nemesítéséről.³⁴⁷

Több, mint fél évszázaddal később, a Operaház finanszírozása körüli vitákban újra előjöttek – pontosabban folyamatosan jelen voltak – ezek az ellenérvek.

Egy magyar opera, teljesen nemzeti alapon, ma lehetetlenség Magyarországon. Erre előfeltételek kellene, erre először egy nagy conservatoriumot kell létesíteni, azután kell a vidéken legalább egy pár helyen operát teremteni [...]. A nemzeti operához hiába jönnek a külföldről egyes nagyművészek, a kik közül egy sem tud magyarul. Magyarországot nem is látták s mikor idejönnek, azzal jönnek ide, hogy én fogom a magyar nemzeti operát megcsinálni. Ez humbug. [...] Ezért azon 400.000 forintot, a mit most évenként ezen úgynevezett nemzeti operára kiadunk, a legnagyobb luxusnak tartom. [...] Mert az úgynevezett magyar nemzeti operában egy-egy külföldi művész uagy keservesen, évek fáradozásai után, betanul egy szerepet magyarul, a melyet ő sem ért, a közönség sem ért, ez még nem magyar opera; (Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.) az se magyar opera, hogy itt csehek olaszul énekelnek irtózatossáért. (Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.) Ez sem kelléke a magyar operának. Ez nem egyéb, mint nagyzási hóbort. A magyar operát lehet, elérjük ötven év múlva, ha azon alapfeltételeknek megfelelően, a melyek e tekintetben nélkülözhetlenek; de ma napság magyar nemzeti operáról ábrándozni egyike a legveszedelmesebb dolgoknak, mert az igen sok pénzbe kerülne, s mert azon pénzt elvonnák más oly céloktól, a melyekre azokat kell, hogy költsük.

³⁴⁷ BAJZA József, *Szózat a pesti magyar színház ügyében*, előszó és jegyz. SZIGETHY Gábor, Gondolkodó magyarok (Budapest: Magvető, 1986), 33 –34.

Pázmándy Dénesnek és számos társának hasonló aggályai voltak, mint az ötven évvel korábbi színházi vezetőknek, és a felszólalása alapján a képviselőnek afelől is kétségei voltak, ahogy a következő ötven évben sikerülhet-e megvalósítani a magyar operát – és Operaházat. Ez azonban a színházi finanszírozás kérdéskörének csupán egyik rétege volt a Nemzeti Színház, a kolozsvári színház és a többi vidéki színház helyzetének tárgyalása mellett. A mikroszintű elemzést tágabb kontextusba helyezi, évtizedek társadalmi és gazdasági mozgásait követve.

Párhuzamos támogatáspolitikák a 19. század végi kolozsvári színházban

A 19. századi magyarországi színjátszásáról és színházainak támogatásáról nem lehet a színi kerületi rendszer nélkül beszélni, amelyet Rajnai Edit hiánypótló doktori disszertációjában dolgozott fel és elemzett. Ez a 19. századi magyar nyelvű vidéki színjátszás útvonalait szabályozó rendszer volt, amelyben a színházi infrastruktúra használatának megtervezése, a az egyes régiók közönségének rendszeres kulturális ellátás, és nem utolsósorban a társulatok anyagi biztonságának biztosítása egyesült – azaz a támogatás egyik formájaként is értelmezhető volt. 1846-ban Egressy Gábor készített egy tervezetet, a első színi kerületi rendszer azonban csak 1879. október 1-től lépett életbe, és pár hónappal később, 1880 augusztusában azonban el is törölték. A második rendszer – aminek tárgyalását, mivel túllép a dolgozat időbeli keretein, mellőzöm – 1901-ben jött létre, az 1879-estől eltérő megközelítéssel. „Az első esetben a színészek és színigazgatók egyesülete gyűjtötte be egy szintársulat alá a településeket, a második esetben a városok kerestek egymással kapcsolatot azért, hogy közösen biztosítsák a számukra megfelelő társulatot és annak fenntartását.”³⁴⁸ A kérdés mindkét esetben ugyanaz volt, hogyan lehet biztosítani egy település vagy régió rendszeres kulturális ellátását. A társulatok szempontjából a rendszer színén egyfajta állandóságot volt hivatva megteremteni. Egressy egy központosított rendszert képzelt el, amelyben az államnak szánta a legfontosabb támogatói feladatot, kimelve a színészetet a vállalkozó rendszerből. A színi kerületek létrehozása mellett a színésznek további teendőket jelölt ki, ezek mindegyik a színészet professzionalizációjának lehetőségeit és igényét tükrözi. A színészi nyugdíjrendszer, valamint egy központi kormányzati támogatású „színésznövelde” alapítása³⁴⁹ is szerepelt a az 1846-os programban a színészek „polgárosítása” mellett. Rajnait idézve ez „ebben az összefüggésben a színészetnek, mint a foglalkozási szerkezetben a köz szolgálatát ekkor már ötven évi gyakorlattal és tapasztalattal ellátó, valamint a Nemzeti Színházzal, mint országos közintézménnyel is jelen lévő professziónak a befogadását jelentette az érvényes társadalmi hierarchiában,” amelyben Egressy az értelmiségi szakmák közé tette a színészetet, a színészek

³⁴⁸ RAJNAI Edit, *A színi kerületi rendszer kialakulása (1879–1905)*, doktori disszertáció (Budapest: kézirat, 2010), 7.

³⁴⁹ Ez a terv 1865-ben, az állami fenntartású Színészeti Tanodával valósult meg. Egressy tanárságáról és a magyar színészet professzionalizációja irányába tett lépésekről l. SZALISZNYÓ Lilla, „Egressy Gábor színi tanodai tanársága és a magyar színészképzés hivatásosodása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118, 3. sz. (2014): 325–352; SZALISZNYÓ Lilla, „Vizsgadarabok: A Színészeti Tanoda első tanévének zárása”, *Irodalomtörténet* 98, 1. sz. (2017): 32–49.

helyét pedig az értelmiség új és formálódó csoportjában között jelölte ki.³⁵⁰ Hogyan is képzelte el Egressy a színi kerületet? Egy országos színházszervezet és intézményi védőhálóként,

amely garantálhatná a színjátszás gazdasági stabilitását, s biztosíthatná a szakmai munka feltételeit. A rendszernek az egész országot átfogó, központi kormányzati kezdeményezésű alapkövei a történeti Magyarország határvidékein létesítendő színi kerületek, míg a belső részek települései megkapnák a lehetőséget arra, hogy vagy közösen tartsanak fenn egy (kerületi) szintársulatot, vagy külön-külön keressenek-válasszanak a kínálkozó lehetőségek (az ajánlkozó színigazgatók) közül. A rendszer feltétele egy jól felszerelt játszóhely-hálózat, kerületenként legalább egy, a kijelölt központi város építtette kőszínházzal.³⁵¹

Egressy terve nem valósult, és bár utána is jelentek meg erre vonatkozó javaslatok, az első színi kerületi rendszer létrejöttére 1879-ig kellett várni. 1878-ban kipróbálták az 1877-es beosztását, de nem bizonyult gazdaságosnak, ugyanis bejáratott útvonalakat szüntetett meg. Ekkor például a Kolozsvár Nagyváradot kapta meg nyári játszóhelyéül a köztük éppen fennálló szerződés miatt. Következő évben azonban Várad már Debrecen nyári államosaként szerepelt. 1878-ban végül harminc kerületet állapítottak meg, de ebből kiemelték Kolozsvárt, „társulata 1880-tól nyaranta ismét a kolozsvári színikörben játszott – kiemelték a rendszerből és külön nyári állomás nélkül nyilvánították önálló kerületnek.”³⁵² A rendszer nem működött sokáig, az igazgatók az állomásválasztás korlátait nehezményezték: a társulatok nem tudtak szabadon állomást választani, a települések nem tudtak szabadon társulatot választani, és többször regisztráltak ún. ájtátszást, azaz a kijelölt határokon kívül történő előadás tartását. „A színi kerületek kiküszöbölték az állomásokért való versenyfutást, a színigazgatói túlbiztosítást és az ütközéseket, de a kiskapukat is bezárták, és így kétségtelenül kiszolgáltatták a színigazgatókat a kerületbe fogott települések pillanatnyi igényeinek és lehetőségeinek is.” Egy másik ellenérv szerint a német színigazgatók helyzeti előnyhöz jutottak a magyar társulatokkal szemben, ugyanis őket nem kötötte az állomásválasztás.³⁵³ A színi kerületi rendszert eltörölték ugyan, de a színészegyesület továbbra is egy országos felosztásban látta a vállalkozások anyagi és szakmai biztosíthatóságát.³⁵⁴

Habár az 1870-es évektől a vidéki színjátszás állomáshelyei között Kolozsvár volt az egyetlen olyan, amely „az állandósítás fogalmába beleértett »több hónapig tartó« színjátszást

³⁵⁰ Uo., 38.; RAJNAI Edit, „»A’ színészetet hivatásához képesítvén...« Egressy Gábor színházprogramja (1846)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119, 1. sz. (2015): 138–148, 141.

³⁵¹ RAJNAI, „»A’ színészetet hivatásához...«”, 141.

³⁵² RAJNAI, *Színi kerületek*, 153–155.

³⁵³ Uo., 159.

³⁵⁴ Uo., 164.

időnként nem öt-hat, hanem tizenkét hónapként értelmezte és valósította meg”,³⁵⁵ ezzel létrehozva az állandósítás feltételeit, a kolozsvári színház a 19. század végén a modernizációs folyamatok és az adminisztrációs változások következtében többször is bizonytalan időszakkal szembesült. A szinte folyamatos deficittel küzdő színház belső ülésein és a sajtóban is egyre égetőbb kérdéssé vált az intézmény fenntarthatósága és ennek lehetséges formái. A bevételeiből önmagát fenntartani képtelen színház különböző segélyekből vészelte át az újabb évadokat és a század végére egyre inkább egyetlen lehetséges megoldásként jelent meg az teljeskörű állami kezelés. Nagyobb léptékből tekintve a színház történetére, az arisztokrata mecenatúra lecserélődésének folyamata és ezzel együtt az állami segélyezés irányába történő elmozdulás látható. A rendelkezésre álló levéltári korpuszt és a napi sajtót vizsgálva azonban ennél árnyaltabb képet kapunk: legalább négy típusú segélyezés (az arisztokráciáé, a gazdasági elité, a városé és az államé) élt egymás mellett a kolozsvári színház történetének ebben az időszakában. A magyar színháztörténet mindeddig nem foglalkozott részletesen a kolozsvári színházi mecenatúra problémájával. A következőkben a támogatás különböző formáit, stratégiáit és egymáshoz, illetve az intézményhez való viszonyát vázolom fel az 1870-es évektől, az állami segélyezés rendszeressé válásának kezdetétől. Reprezentatív példákkal igyekszem körvonalazni néhány lehetséges irányt, így ez a fejezet egyben bevezető is kíván lenni a kolozsvári színház 19. század végi támogatáspolitikájának történetéhez.

Állam és színház 19. századi viszonyáról magyar kontextusban nem találunk szakirodalmi fogódzót. Ezzel szemben az irodalom és különösen a képzőművészet állami mecenatúrájáról készültek már releváns kutatások, így ezek eredményei és fogalmi apparátusa segíthet elindítani egy diskurzust a színházi segélyezésről. Szívós Erika önálló fejezetben tárgyalja a magyar képzőművészet társadalomtörténetéről írt monográfiájában³⁵⁶ ennek politikai és társadalmi környezetét. A dualizmus első felében létrejöttek a képzőművészeti intézmények és ösztöndíjak, ekkor még az állam és a művészek kapcsolata többé-kevésbé konfliktusmentesnek mondható, egyetértés volt a tekintetben, hogy mik a képzőművészet „nemzeti feladatai” és a támogatásért cserébe milyen elvárásoknak kellett megfelelniük.³⁵⁷ A támogatás többféle módon történt: kezdetben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pályázatokat írt ki, később inkább személyesen a művészektől rendelt, majd a megrendelés helyett kiállításokon, országos tárlatokon vásárolt képet egy, a minisztérium által kijelölt

³⁵⁵ Uo., 61.

³⁵⁶ Szívós Erika: *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918.* (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2009).

³⁵⁷ Uo., 165.

bizottság segítségével. A század utolsó évtizedében a művészeti autonómia-igény egyre erősebb lett,³⁵⁸ ezzel párhuzamosan viszont a képzőművészek igényt tartottak az állami szubvencióra, ezt azonban maguk akarták elosztani egymás között, s nem pedig a részben laikusokból (kulturálispolitikusból, hivatalnokokból) álló bizottságokra bízni.

Császtvay Tünde a *Helikon* 2011/4-es, *Új gazdasági kritika* tematikus számában megjelent tanulmányában³⁵⁹ Szívós könyvére hivatkozva állítja kontrasztba az irodalom támogatását a képzőművészetével. A dualizmusban állami pénzek csupán korlátozott mértékben jelentek meg az irodalmi piacon, expliciten szinte alig, irodalmi, szépírói pályázatok ritkák voltak. Közvetett módon például az elszegényedett írók segélyezésére szántak támogatást. Éppen ez volt az, az irodalom és a politika problematikus viszonya, ami miatt Gyulai a Magyar Írói Segélyegylet állami segélyezése ellen is tiltakozott. A társadalom és az állam elválasztásának szükségességét fenntartva azzal érvelt ekkor, hogy „mindenféle külső beavatkozás (főként az államé) gyanúra adhat okot, hiszen vagy a társadalom, illetve ebben az esetben az irodalom életképtelenségét bizonyítja, vagy pedig kártékony hatalmi hierarchiákba sodorhatja az irodalmat.”³⁶⁰

Császtvay mindezek mellett felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon koncepciós és szisztematikus kultúrpolitikáról nem lehet beszélni az első világháború utáni idők előtt, habár megvannak az előzményei a dualizmusban. A színházak esete abban is különbözik az irodalométól és a képzőművészetétől, hogy míg ezek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartoztak, a színházi ügyekről a Belügyminisztérium döntött. A segélyezési és az állami kezelésbe vételről szóló vitákban gyakran köszönt vissza az, hogy a színházi kérdések csupán másodlagosak voltak a napirenden a „tébolydaügy és a toloncügy mellett.”

Az öndefiníció és következményei (országos, állami, államilag segélyezett színház)

A kolozsvári színház sok esetben a budapesti Nemzeti Színházhoz képest határozta meg önmagát, mint „utolsó lépcső a nemzeti színházhoz,”³⁶¹ ugyanakkor mellé (sőt, néha fölé) is rendelte magát azzal, hogy „legrégibb nemzeti színházként”³⁶² beszéltek róla. Tehát, a korabeli

³⁵⁸ Ugyanakkor kialakulóban volt egy magánrendelői és –gyűjtői réteg, ami ellensúlyozta az állami megrendelések dominanciáját. Uo., 165. o.

³⁵⁹ CSÁSZTVAY, „A tintakuli ára...”.

³⁶⁰ T. SZABÓ Levente, „Az irodalmi hivatásosodás...”, 371.

³⁶¹ *Magyar Polgár*, 1878. márc. 1.

³⁶² *Magyar Polgár*, 1877. május 8.

kétközpontú kultúrafelfogásból adódóan egy második nemzeti színházként beszélt magáról. A „állami” jelző a század végére egyre inkább óhajtott állapot volt. „Ne csupán államilag segélyezett, vállalkozó által kezelt s így legfőbb céljait egészben mellékes érdekeknek alárendelő intézet, hanem államilag vezetett és fenntartott s egyedül a fentebb érintett hivatásának szentelt nemzeti s mint ilyen, 2. hazai intézmény legyen,”³⁶³ kérte a választmány egy, a Belügyminisztériumnak küldött feliratában.

A kolozsvári színház alapvetően országos (vagy országos és nemzeti) intézményként definiálta magát, ez a következőt jelentette:

az első állandó magyar színház országgyűlési végzés folytán az 1794/5 évi erdélyi országgyűlés 55 és 61-ik üléseinek jegyzőkönyvei szerint részint önkéntes adakozás, főleg pedig hatósági hozatal útján, tehát országos költségen itt Kolozsvárott építtetett 1803-tól 1822-ig; hogy az első nagyobb és rendszeresebb színtársulat szintén itt jött létre s a mostani pesti nemzeti színház legelső törzse az itteni társulatból alakult, hogy továbbá ezen legrégebb országos közintézetünk egyike keletkezése óta mindig országos felügyelet és igazgatás alatt állott, és áll ma is, miután a jelenleg is fennálló országos színházi választmányt, legelső létrejöttékor ideiglenesen a kormány (a volt erdélyi kir. főkormánysszék 1794. júl. 3-iki rendelete) nevezte ki a rákövetkezőt évben pedig véglegesen az erdélyi országgyűlés maga választott, és azóta folyvást vagy a rendes törvényhozás, vagy az időszerinti kormány egészítette ki, leszámítva azon egyes eseteket, midőn a választmány önmaga egészítette ki magát.³⁶⁴

Az „országos” jelző hosszú ideig csupán egyfajta felügyeletet jelentett, az állam anyagi támogatása szinte elhanyagolható volt a kezdetekben. 1792-ben az erdélyi nemes ifjak a játékgengedéllyel együtt 770 forintot kaptak a kolozsvári országgyűléstől, a továbbiakban saját bevételeikre voltak bízva. Három évvel később az országgyűlés még 548,30 forintot adományozott nekik és felmerült az állami kezelés terve id. báró Wesselényi Miklósnak köszönhetően. Ekkor került névleges országos felügyelet alá, egy bizottsággal az élén (már az előző évben a gubernium kinevezett egy „theátrális biztost.”) Wesselényi, aki egyébként tagja volt a bizottságnak, felismerve, hogy uralkodói támogatásra nem számíthatnak, 1797-től saját vállalkozásaként kezdte el működtetni a színházat. Az arisztokrácia támogatása mellett megjelent a városi támogatás is, a Farkas utcai színház befejezéséhez 12 000 forint kölcsönt kaptak a várostól, így ez tulajdonossá vált mindaddig, amíg a kölcsönt vissza nem fizették. Nagyobb mértékű állami támogatásért 1861-ig kellett várnia a közben átszervezett színházi

³⁶³ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 201, ff. 1.

³⁶⁴ KÁL, Fond 313: Magyar Színház, fasc. 61., ff. 34.

bizottságnak: ekkor 81 000 forint úgynevezett „felkelési alapot” kaptak a királytól. Ezt hozzácsatolták a néhány évvel korábban nemesi adakozásból összegyűlt 40 000 forinthez, együtt a színház alaptőkéjeként funkcionáltak, a színházat bérlő igazgatók ebből kaptak szubvenciót. 1870-től éves királyi szubvenciót kapott a színház, a kezdetben 15000 forintnyi összeget 1877-ben 20 000-re emeltek, később pedig még 10 000-rel egészítettek ki. Az 1870-es évektől Korbuly Bogdánnal egy másik réteg, a helyi gazdasági elit is képviselve lett. A kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár alapító igazgatója színházi intendatúrája alatt saját vagyonából fedezte a deficitet és a nyári színház felépítéséhez is hozzájárult.

Röviden összegezve a fentebbieket³⁶⁵: a kolozsvári színjátszást már a kezdetektől több típusú, egymás mellett létező mecenatúra tartotta fenn. A korai évekre a magánmecenatúra volt a legjellemzőbb, az arisztokrácia részvétele Wesselényi Miklóstól Mikó Imréig alapvető fontosságú volt. A kőszínház felépítésekor a városi segélyezés is jelentős szerepet kapott, ez bizonyos mértékben később is megmaradt. A választmányi jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy a színház fűtésére szükséges tűzifáért rendszerint a városi tanácshoz folyamodtak, a téli szezonra szükséges fa a városi erdőből került ki.³⁶⁶ Az állam jelentősebb mértékben a felkelési alappal, majd a szubvencióval vált az intézmény rendszeres támogatójává, ugyanakkor a helyi gazdasági elit is belépett a segélyezők közé.

Párhuzamos mecenatúrák, rivalizáló elképzelések

A mecenatúra különböző típusai, bár formálisan többnyire szétválaszthatóak, egyszerre voltak jelen a színház hátterében. A fentebb kijelölt kezdőpontot, az 1870-es éveket egyrészt az állami segélyezés rendszeressé válása teszi indokolttá. Másrészt ugyanekkor a színház vezetési stratégiája is megváltozott, részben éppen az állami segély és a jövőbeli teljeskörű állami kezelés reményében az állandósulás irányába mozdult el. A korábbi rendszert, amelyben a színházat magánvállalkozók bérelték ki egy-három évre a választmánytól, úgynevezett „kebli kezelés”, azaz belső vezetés váltotta le: a választmány megszavazott egy intendánst tagjai közül, aki hívott egy művezetőt, majd megkötötte a szerződést a színészekkel.

A házi kezelés kezdetei nem bizonyultak anyagilag kifizetődőnek, mígnem az új rendszer harmadik évében Korbuly Bogdán választmányi tag vállalta az intendánsi feladatokat, azzal az ígérettel, hogy saját vagyonából fedezi majd az év végi deficitet. Ezt a gesztust a

³⁶⁵ Kronologikus összefoglalóhoz l. Kerényi, *Magyar színháztörténet...*

³⁶⁶ KÁL, Fond 313: Magyar színház, Színházi jegyzőkönyv

kolozsvári lapok a színház megmentéseként értelmezték, a *Magyar Polgárban* „egy színházbarát” örömét fejezte ki, amiért Korbuly „megelőzte az arisztokráciát és kiállt az ügyért, még ha áldozatokba is fog kerülni.”³⁶⁷ Ez a kijelentés találóan világítja meg a gazdasági elit erősödő szerepvállalását, Korbuly és Mikó Imre bizonyos értelemben egymás mellé kerülnek. Míg hagyományosan ilyen helyzetekben az arisztokrácia – Mikóval az élén – segítette ki a színházat, Korbullyal a gazdasági elit is megjelent alternatívaként. Ráadásul Korbuly 1874-ben felépíttette a már korábban tervezett nyári színházat. Az egyik erős érv, amely emellett szólt, a nyári vándorlás megszüntetése volt. Ez egyre sürgetőbbé vált a színház anyagi ingadozása miatt, de az intézményi belső érvek mellett olyan külső okok, mint az 1873-as gazdasági krach is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a színház állandósulása és stabilizálódása érdekében tegyenek lépéseket. Míg a színpadon a közönség a nyári évadban is láthatta a drámairodalom újdonságait, a színpad mögött a nyári épület csatározások terévé alakult.

A nyári színház körüli viták váltották ki az első olyan konfliktust, melyben a különböző támogatói elképzelések látványosan ütköztek. Ennek előzménye az volt, hogy Korbuly a következő évi intendatúrát csupán bizonyos, általa megszabott feltételek mellett vállalta volna: többek között azt kérte, hogy a választmány vásárolja meg a nyári épületet. Azonban ez a tranzakció korántsem bizonyult egyszerűnek, hiszen eleve több szereplős volt: a gróf Mikó Imre elnöksége alatt működő választmányon és Korbulyon kívül a város is fontos szerepet vállalt a nyári színház létrejöttében. Az építési költségekre ugyan Korbuly előlegezett meg 9800 forintot, de a telket és mellette 3500 forint segélyt a várostól kaptak.³⁶⁸ A helyzetet tovább bonyolította, hogy bármilyen döntés is született, szükség volt a belügyminiszter beleegyezésére. Ő rendelkezett az évi uralkodói segély jóváhagyásáról, ennek következtében jelentős mértékű beleszólása volt a színház belső ügyeibe. Mikó Imre és a választmány egy része nem fogadta el Korbuly feltételeit, Mikó a régi, bérrendszerhez való visszatérést javasolta. Ez azonban megosztotta a választmányt, melynek tagjai között volt a város mindenkori polgármestere, Simon Elek, aki különvéleményt fogalmazott meg és figyelmeztette társait, hogy ha ők nem veszik meg az épületet, a városnak jogában áll rendelkezni vele és konkurens társulatoknak vagy akár mutatványosoknak és vándortársulatoknak is bérbe adhatja.³⁶⁹

A valódi konfliktus azonban akkor alakult ki, amikor a választmány vállalkozó igazgatói pályázatot hirdetett, kiválasztotta Temesváry Lajost és felterjesztette döntését Tisza

³⁶⁷ *Magyar Polgár*, 1874. febr. 20.

³⁶⁸ L. FERENCZI, *A kolozsvári ...*, 478.

³⁶⁹ KÁL, Fond: 313: Magyar színház, választmányi jegyzőkönyv. A mutatványosok és vándortársulatok jelenléte konkurenciát jelentett a színháznak, elvonta közönségét és fennmaradását veszélyeztette, ezért Simon kijelentése komoly veszélyt jelenthetett.

Kálmánhoz. A miniszter ezt nem fogadta el, Korbuly ajánlata mellett döntött, melynek része volt a nyári színház megvásárlása. Korábban ugyanis a választmány az állandósítás biztosítékeként prezentálta a nyári színház tervét a belügyminiszternek, aki Temesváry szerződését nem találta anyagilag megbízhatónak, ez elleni érveikhez az uralkodói segély megvonásának lehetőségét is hozzátette: „ily szerződés mellett nem eszközölhetném ki ő Felségénél az eddigi legkegyelmesebben engedélyezett évi 15000 ftnyi segélyt sem.”³⁷⁰

A választmány ennek ellenére visszautasította Tisza döntését, de amikor az a második tárgyalási körben sem engedett, kénytelenek voltak elfogadni. Mikó Imre azonban lemondott az elnökségről, azt érezvén, hogy a választmány autonómiája megsérült.³⁷¹

A hatalom retorikája: a Tisza–Mikó levelezés rétegei

Tisza Kálmán, miután a választmány nem akarta elfogadni javaslatát, hivatalos levélben személyesen Mikó Imréhez fordult: azaz belügyminiszterként a színházi választmány elnökéhez. Mikó hivatalos válasza mellé csatolt egy rövid, batári hangnemben írott levelet is, ezzel egy újabb szerepkört aktivált, és a levelezéshez egy újabb réteget adott hozzá. Érdeemes teljes hosszukban idézni ezt a rövid levélváltást, elsőként Tisza hivatalos levelét.

Buda-Pesten, 1875 évi április hó 12-én³⁷²

Nagyméltóságu Gróf úr!

A kolozsvári színház bérbe adása tárgyában, a színházi választmány által múlt hó 25-én hozzám intézett felterjesztésre, mai napon 17168 szám alatt kelt levelemmel válaszolok.

Ismervén Nagyméltóságodnak ez intézet körül mindenkor tanúsított meleg érdeklődését, és áldozat készségét, a jelen bizalmas soraimmal arra kívántam Nagyméltóságodat tisztelettel megkérni, miszerint egyrészt hazafias gondolkozásánál, másrészt pedig döntő befolyásánál fogva oda hatni méltóztassék, hogy a választmány a szóban forgó ügyet, az általam megjelölt irányban s minden összeütközés elkerülésével döntse el.

Azon biztos feltevésben, hogy Nagyméltóságod fenebbi kérésemet méltányolni és teljesíteni szíves leend, engedje meg ez alkalmat felhasználnom mély tisztelem és nagyrabecsülésem kijelentésére, melylyel maradtam

³⁷⁰ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 92, ff. 10.

³⁷¹ *Magyar Polgár*, 1875. ápr. 7.

³⁷² KÁL, Fond 253: Mikó-Rhédey család levéltára, IV. egység: Mikó Imre levelezése, ff. 67. Tisza Kálmán levele Mikó Imrének, 1875. április 12.

kész szolgálja,
Tisza Kálmán

Mikó Imre válaszevele:

Nagyméltóságú Miniszter úr!

A mióta a közügy terén működöm, lelkiismeretesen azon voltam, hogy hazám, nemzetem és e nemzet közintézelei iránt akár hivatalos hatáskörömben, akár mint magános hazafi, ne csak a szoros kötelesség rideg teljesítésére szorikozzam, hanem szeretettel és buzgalommal karolván fel a szolgálándó ügyet, még a kényszerűség előtt való meghajolást is, örömteljes hazafi áldozat készséggé nemesítem.

Hogy ily érzülettel jókor megtanultam az alkotmányos élet első feltételét: az egyéni akarat alárendelését a közakarat alá, azt tán nem kell külön bizonyítgatnom.

Nagyméltóságodnak e hó 12-én kelt 17168 számú válaszában foglalt rendeleteinek engedelmeskedni, mint a kolozsvári színházi választmány elnöke, tehát úgy sem vonakodtam volna, ha a törvény világosan nem kötelezett volna is reá.

Még többet is kívántam tenni. Nem csak a rendeletnek engedelmeskedni, hanem Nagyméltóságod óhajtasát is teljesíteni, hogy tudniillik „minden összeütközés el legyen kerülve.”

Mínthogy pedig Nagyméltóságod rendeletei éppen ellenkezőjét tartalmazzák annak, a mit a színházi választmány nem csak az én elnökletem alatt, hanem legjobb tudtom és meggyőződéseim szerinti helyeslésemmel határozott; és a mit én évek hosszú során át, az ügy körül szerzett tapasztalataim után, és a jelenlegi helyzet körülményes ismerete alapján, egyedül tekintek színi ügyünkre nézve üdvösnek és jónak; miután továbbá látom, hogy nem csak Nagyméltóságod nézete ellenkezik etekintetben az enyimmel, hanem az itteni közvélemény állitlagos tolmácsai, az itteni napi sajtó jelenlegi vezérei is helyteleneknek hirdetik a színházi választmány határozatait, sőt a menyinyiben a színi ügyre káros voltukat vitatják, egyenszen reám hárítják a felelősséget, más módját az összeütközés elkerülésének nem látom, mint ha félre vonulok, é a meggyőződésemmel szemben nyilvánuló bizalmatlanság előtt meghajolván, a cselekvés terét azoknak engedem át, a kiknek véleménye és nézete ez idő zserint érvényre jutott.

Ez eljárásomat nem csak az alkotmányos érzület teszi kötelességemmé; tartozom vele lelkiismeretemnek is. Mert ha az alkotmányos érzület azt parancsolja, hgy egyéni meggyőződésemet a számra vagy tekintélyre nézve erősebb akaratnak alárendeljem: lelkiismeretem tiltja, hogy mint cselekvő tényező részt vegyek oly intézkedés végrehajtásában, a melyből, akár tapasztalataimból induljak ki, akár a fenforgó helyi körülményeket vegyem fontolóra, színházunk és színi ógyunk jövőjére nézve semmi jót és üdvöset nem bírok jósolni, a melyért tehát smmi részben és semmi tekintetben felelősséget magamra nem vállalhatok.

A hol a jövőről van szó, senki se lehet bizonyos benne, hogy számításai csálthatatlanok, jóslatai okvetlenül be fognak teljesedni. De a ki bizonyos körülmények közt, bizonyos tényezőkkel, bizonyos módon kísérletet tett, és meggyőződött, hogy éppen e körülmények és módok mivolta okozta a kísérlet nem sikerülését, annak nem szabad a kísérletet ugyanazon körülmények közt, ugyanazon tényezőkkel és ugyanazon módon ismételnie, ha nem akarja méltán megérdemelni az ügy könnyelmű kockáztatása szemrehányását. Nekem pedig, kinek az a szerencse jutott, hogy a kolozsvári nemzeti színházat sokkal kényesebb és kétségbeesettebb körülmények közt, nem csak a pusztulástól megmenteni, hanem buzgó honfitársaim támogatásával anyagilag és szellemileg gyarapítani is sikerült, nem szabad anynyira megtagadnom multamat, hogy saját meggyőződésem ellenére, vezér legyek annak lebontásánál, a mit sok éven át, nagy munkával és őszinte áldozatkészséggel magam alkottam.

A midőn tehát Nagyméltóságodat tiszteletteljesen kérem, hogy engem a kolozsvári nemzeti színházi választmány elnöksége alól felmenteni szíveskedjék, csak azt az óhajtásomat csatolom hozzá: adja az ég, hogy utódom e tisztben több sikert és eredményt tudjon felmutatni, mint a menyinyire és tudtam menni. Ez esetben, azzal szemben, hogy az én nézetem nem volt helyes, az fog vigasztalni, hogy a helyesebb nézet érvényesítésének nem állottam útját, és így legalább nemlegesen is segitettem elő az ügyet, a melynek a fenforgó körülmények közt ténylegesen többé nem szolgálhatok.

E kérésem teljesítését bizalomteljesen várva, maradtam

Nagyméltóságodnak

Kolozsvár, apr. 15-én 1875.³⁷³

Az összehajtott levélbe helyezve található a következő levél, amelyben Mikó baráti hangnemre váltva magyarázza döntését Tiszának.

Engedd meg, hogy e sorokat a barátság bizodalmas hangján és nem a hivatalos érintkezés feszes modorában intézzem hozzád.

Mindenek előtt szívesen kérlek: légy meggyőződve arról, hogy korántsem tul érzékenykedés indított e lépésre, hanem a hosszas tapasztalás szülte erős meggyőződés. Reménylem, hogy Te – mint oly férü, a ki méltán mondhatja magáról, hogy az alkotmányos érület magaslatán áll – meg fogod érteni, hogy másként nem tehettem; tehát helyeselni fogod eljárásomat.

Nem tagadom, hogy nem örömet válok meg azon ügynek vezetésétől, a melynek különösen a legnehezebb napokban sikerült némi szolgálatot tehetnem. De a kötelesség érzetének erősebbnek kell lenni a szív óhajtásánál, és én teljesen meg vagyok győződve, hogy visszalépésemmel elútasíthatatlan kötelességet teljesítek.

Fogadd, kérlek, kiváló tiszteletem kifejezését, melylyel maradok

³⁷³ Uo., ff. 68. és 70. Mikó Imre levele Tisza Kálmánnak, 1875. ápr. 15.

tisztelő barátod

Kolozsvárott, apr. 15-én 1875.³⁷⁴

Tisza Kálmán hasonló, baráti hangnemben válaszolt erre a levélre.

Igen tisztelt Barátom!

4[?]-hó 15-ről kelt barátságos hangon irt leveled folytán feljogosítva érzem magamat arra, hogy én is ugyan azon a hangon intézzek pár sort hozzád.

A tisztelet és barátság a mellyel irántad viseltetem épen úgy mint tudata annak, hogy egyéb hazafiúi nagy érdemeidhez azok is járúlnak, a melyeket: a kolozsvári n. színház irányában szereztél, ösztönöz arra, hogy még egy kísérletet tegyek azin célból, hogy téged ezen intézet ügyeinek élén megmaradásra rá bírjalak.

Értem és teljesen méltánylom indokaidat, és hidd el, nem csekély küzdelmembe került meggyőződésemet követve [?] úgy járni el, a mint eljártam, miután ez eljárás a te nézeteiddel ellenkezőleg történt, de legyőztem a kellemetlen érzést a mit ez nekem okozott, mert hitem szerint azt kellett tennem a mit tettem, és épen azon nagyrabecsülés a mellyel irántad oly rég idő óta viseltetem jogosít azon reményre, hogy te is igen tisztelt barátom legyőzve minden kellemetlenséget, nem fogod megvonni közreműködésedet azon intézet jól létének előmozdításától, a melyért már is annyit tettél, ha szinte annak ügyei e percben nem nézetednek megfelelőleg [nehezen olvasható rész].

Ezen reményben intézem hozzád jelen soraimat és nem a magam nevében, de a közügyében is kérlek, hogy türelmetlenül várt válaszodban légy kegyes értesíteni arról, hogy reményemben nem csalatkoztam.

Kéréssem megújítása mellett, magamat továbbra szíves [nehezen olvasható szó] ajánlva vagyok Apr. 17kén 1875.³⁷⁵

igaz tisztelőd, barátod,

Tisza Kálmán

Mikó Imre erre adott válasza nincs e dokumentumok között, a következő levelet – visszatérve a hivatalos hangnemre – szintén Tisza jegyezte.

Buda-Pesten, 1875. évi május hó 13-án

Nagyméltóságu gróf úr!

³⁷⁴ Uo., ff. 69.

³⁷⁵ Uo., ff. 71. Tisza Kálmán levele Mikó Imrének, 1875. apr. 17.

A kolozsvári színházi választmány f. é. május 3-án 28. sz. a: az igazgatás ügyében jelentésére adott válaszmom ezen iratommal egyidejűleg érkezik Nagyméltóságod kezeihez.

A jelentésből élénk örömmel láttam, hogy Nagyméltóságod múlt hó 10-én 17168 sz. a: a Temesváry Lajos szinigazgatóval kötött szerződés alkalmából kelt intézvényem fogantatásához hazafias önzetlen készséggel hozzájárult, habár intézvényem Nagyméltóságod nézetével nem mindenben találkozott.

Az elvi különbség közöttünk ez ügyben egészen tárgyilagos alapon nyugodott, mert míg Nagyméltóságod Korbuly Bogdán által az igazgatás elvállalása iránt tett és czélszerűnek is beismert ajánlatot azon egyetlen indokból nem tartotta elfogadhatónak és ajánlotta helyette inkább Temesváry Lajost, mert a Korbuly által a szinkör építése költségei megtérítéséül követelt 9800 ft fedezhetése végett a színházi alaptőkét igénybe venni nem kívánta, ennek ellenében részemről azt hívém és hiszem, hogy a tőkének igénybe vétele oly hasznos befektetésre mint a szinkör megszerzése mellyel a színművészet állandósításának biztosítása van összekötve már ezen igen üdvös czél eléréséért megengedhető.

Az ügynek ezen tárgyi szempontból való megvilágosítása és Nagyméltóságod önzetlen hazafias eljárása bennem azon édesen táplált reményt ébreszté, hogy Nagyméltóságodnak fennebb említett intézvényem vétele után történt a választmányi elnökségtől való lemondását végleges elhatározásának mégse tekintsem, mi ismét azon hő óhajom kifejezésére bátorit, vajha Nagyméltóságod a kolozsvári szinügy élén, melyet Nagyméltóságod hosszú időközön keresztül czélja felé a jelenleginél bizonyosan nehezebb viszonyok között oly sikerdúsan vezetett, továbbra is megmaradni, bölcs tapasztalatait az intézet vezetése körül az ügy érdekében ezentúl is érvényesíteni sziveskednék, hazafiui érdemeit újabakkal gyarapítván.

Azon reményben, hogy Nagyméltóságod jelen hazafiúi kérelmemet, a hazai közművelődésnek különösen a keleti részeken oly fontos érdekében hasonló szellemben fogadandja, ez úttal a bizottmány kiegészítésétől még tartózkodom, e tekintetben is Nagyméltóságodnak bölcs tanácsával ohajtván élni és azt kikérni.

Mindenesetre, legyen Nagyméltóságod szives engem, élénk érdeklődéssel várt ebbeli elhatározásáról mielőbb értesíteni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Buda-Pesten, 1875. évi május hó 13-án.

Tisza Kálmán³⁷⁶

Mikó Imre és Tisza Kálmán levélváltása – és az szerencsés helyzet, hogy a források között fennmaradtak a kettős beszédet is jól példázó hivatalos és személyes levelek is – azt mutatja, hogy a választmány és állam között kialakuló új hierarchiában még nem teljesen

³⁷⁶ Uo., ff. 72. Tisza Kálmán levele Mikó Imrének, 1875. máj. 13.

egyértelmű a beosztott és felettes viszonya. Mikó dilemmái egyszerre a saját véleménye mellett kiálló civil állampolgár, az arisztokrata és a kultúraszervező dilemmái. Hivatalos szerepkörökben meghozott döntéseiket magánemberként kölcsönösen megmagyarázták, reflektáltak többszörös szerepeikre. Tisza reményeivel ellentétben Mikó Imre lemondott a választmányi elnöki tisztról. A miniszteri rendelet egyértelműen felülírta a választmányi döntést. A választmány korábban jóval függetlenebb, formálisan ellenőrzött szervezet volt, amit aztán betagoltak az állami kultúrbürokráciába. Ez az új struktúra mutatkozott meg a miniszter és a választmányi elnök vitájában. A szubvenció által a belügyminisztérium anyagi függésben tartotta a színházat, ezzel egy olyan pozíciót szerezve, ahonnan érvényesíthette a maga döntéseit, felülírva a választmányét.

A választmány igényt tartott a támogatásra, ugyanakkor a színház saját jövedelméhez protekcionista módon viszonyultak. 1884-től kezdődően már nem a választmány, hanem a belügyminiszter nevezett ki egy közvetlenül neki felelős intendánst és újjászervezte a választmányt. Ennek idővel hatásköre leszűkült számadási és ellenőrző tevékenységekre. A következő évben, 1885-ben felmerült a fővárosi Nemzeti Színház, a színi tanoda és a kolozsvári színház közötti szorosabb kapcsolat. Míg a társulatok közötti átjárhatóságot üdvözölték a kolozsváriak, az anyagi kérdések érzékeny reakciókat váltottak ki, Amikor ugyanebben az évben a kolozsvári színház nyugdíjalapjának az országos színészegyesület nyugdíjalapjával való egyesítésről ír levelet az államtitkár,³⁷⁷ a kolozsvári választmány ennek bizonyos feltételeit elfogadhatónak vélte. „Ami az itteni nyugdíjalapnak a színészegyesület nyugdíjalapjához való csatolását illeti, az elvileg már elhatározott Nagyméltóságod által, és nemcsak kivihető, hanem az összes magyar színészet érdekében kívánatos is. Már csak az ebbeli módosítások és feltételek képezhetik megfontolás tárgyát,” válaszolta az intendáns. A választmány a színészek fizetéséből levont büntetéseket az országos nyugdíjalapnak kívánta adni. Volt azonban egy olyan része a kolozsvári alapnak, amelyet „egyes hazafiak és honleányok által tett alapítványok” és járulékok alkottak, s melyek „határozottan csakis ez intézet részére folyósítatnak.” Ha ezt elvinnék, akkor „azonnal megszűnne az erdélyrészi hazafiak és honleányok további adakozási buzgalom”. Azaz van egy olyan saját vagyon, amely „a kolozsvári nemzeti színház kizárólagos tulajdona kell hogy maradjon, ebből külön segélyalap alkotandó, melynek gyümölcsét csak a kolozsvári nemzeti színháznál érdemesen szolgált vagy szolgálatképtelenné lett színi tag élvezheti.”³⁷⁸

³⁷⁷ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 161, ff. 98.

³⁷⁸ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 161, ff. 99.

Korbuly Bogdán esetében is problematikusnak bizonyultak a támogatásnak egyes formái. A konfliktus főként szerepkörei ötvözéséből adódott: az intendáns és a bankár szerepköre egyszerre érvényesült. Molnár György rövid kolozsvári pályafutása után írt röpirataiban külön kitér erre a problémára. Korbuly kölcsönöket adott a színészeknek, a rosszindulatúan a „színészek uzsorásának”³⁷⁹ nevezték őt. Molnár művezetőként is problematikusnak tartotta ezt, ugyanis egyenes módon befolyásolta például azt, hogy kit lehet elbocsátani a színháztól. Aki tartozott a Hitelbanknak, annak a fizetéséből vonták le a megfelelő pénzösszeget és Molnár szerint nem távozhatt az intézménytől, amíg nem törlesztette a kölcsönt.

A kolozsvári színiügy lehetőségei és az állami mecenatúra

A mecénások eltérő elképzelései és a támogatásukért cserébe támasztott elvárásai gyakran kiszolgáltatottá és kiszajátíthatóvá tették az intézményt. A kolozsvári színházi választmány viszonya az állammal már a kezdetektől bonyolult volt, a színház fennmaradásának legjobb lehetőségét mégis egyre inkább a állami kezelésben és ezzel együtt a segély felemelésében látták.³⁸⁰ Az 1892-es centenáriumi ünnepség leglátványosabban az arisztokrácia mecénás-szerepét hangsúlyozta és egyfajta folyamatosságát mutatta meg, holott valójában ekkora már csupán szimbolikus jelentőséggel bírt. A színpadon látott jelenteknek ellentmondanak a háttérben zajló intézkedések, az állami kezelés sürgetése.

Mindezt a Belügyminisztérium jegyzőkönyvei felől is megnézve egyértelművé válik, hogy ők sem tudnak megnyugtató választ adni a színháznak. A belügyminiszterek váltakozásával együtt halasztódik a színház ügye, és az is megfogalmazódik, hogy a belügyi képviselők nem szakértői a színügynek. Vadnay Károly 1889-ben azt indítványozta, hogy az állam által „bőven segélyezett intézmények” – azaz a Nemzeti Színház, az Operaház és a kolozsvári színház – ügyeit tegyék át a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hatáskörébe, melynek „főbb hivatalnokai, értelmi képzésök egész irányánál fogva sokkal inkább hivatvák arra, hogy ily műintézetek fejlesztésére helyes ösvények és egészséges elvek kitűzése által hassanak s az ellenőrzés, bírálás dolgát is alaposabban végezhessék, mint ahogy ez a belügyi

³⁷⁹ KÁL, Fond 313: Magyar színház, fasc. 154, ff. 12–13.

³⁸⁰ Míg a kolozsvári színház 1870-től évi 15 000 forint szubvenciót kapott, amit 1877-ben 20 000-re emeltek, majd a folyamatos deficit miatt még 10 000-rel egészítették ki. 1884-ben a Nemzeti Színház és az Operaház állami segélyezésére 149 000 forintot fordítottak (KN, 1884. II. kötet, 1884. dec.11., 35. országos ülés, 153), 1889-ben az Operaház egyedül kapott 245 300 forintot (KN, 1887. XI. kötet, 1889. máj. 10., 239. országos ülés, 295.). Ezek az arányok akkor válhatnak igazán beszédessé, ha figyelembe vesszük a három intézmény személyzetének számát, a fizetéseket, fenntartási költségeket és egyéb kiadásokat. Mindezek további kutatást igényelnek.

tárczánál történhetik, hol a színügy a többi nagyfontosságú munkaköröktől nagyon eltérő mellékesség.”³⁸¹ A következő években több képviselő ismételt felvetette, hogy ők maguk nem értenek a színházi ügyekhez és így érdemben dönteni sem tudnak, a Belügyminisztériumban pedig ez csupán egyike a számos ügynek. Zichy Géza volt az egyetlen, aki szerint nem érdemes áthelyezni mindaddig, míg nem lesz egy külön „szépművészeti minisztérium”, mert ha a Belügyminisztérium nem is ért a színügyekhez, legalább valamennyire ismeri már őket, a Közoktatásügyben mindent előlről kéne kezdeni.

A századfordulón végül a színügyek átkerültek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, a kolozsvári színház azonban nem került állami kezelésbe az Osztrák-Magyar Monarchia idején. Fennmaradt a párhuzamos támogatáspolitikája, az összes bonyolult, egymással rivalizáló és a színházat kisajátító sajátosságával. A magyar színháztörténet eddig nem foglalkozott részletesen ezzel a kérdéskörrel, annak ellenére, hogy nemcsak a színház belső működésének megértéséhez kínálna egy új szempontot, de a magyar kultúrpolitika kezdeteit is fel lehetne tárni rajta keresztül. A levéltári források és a sajtó mellett érdemes figyelni az országgyűlési jegyzőkönyvekre és naplókra is, hiszen így a színházak nézőpontját kiegészíti a minisztérium nézőpontja, így még erősebben problematizálva az állami mecenatúra lehetőségeit.

A centenáriumi ünnepség és az állami kezelés ügye

A centenárium idején vállalkozói rendszerben működött a színház, bérbe adták egy magánvállalkozó igazgatónak – ekkor Ditrői Mórnak. Ahogy a *Kolozsvár* névtelen szerzője fogalmazott: „Van ebben az össze-vissza rendszerben mindenből valami: van egy csöpp önkormányzat, amennyiben egy ellenőrző bizottság felügyeli a színház vagyont, anélkül azonban, hogy e tekintetben a legcsekélyebb önálló kezelési vagy rendelkezési joga volna; van e rendszerben sok csöpp állami kormányzat, amennyiben a színház tisztviselőit a belügyminiszter nevezi ki, az igazgatóval a szerződést – az általa kinevezett intendáns útján – a belügyminiszter köti meg, a színházi alapvagyon felügyeletét, sőt az a fölött való rendelkezést is a belügyminiszter gyakorolja és minden színházi ügyben mint felső fórum dönt. [...] A felsőbb felügyelet az államé; a felsőbb ellenőrzés az önkormányzaté; azonban a folyó adminisztráció és a színpad a magánvállalkozóé.”³⁸²

³⁸¹ KN, 1887. XV. kötet, 1889. máj. 10., 239. országos ülés, 297.

³⁸² *Kolozsvár*, 1892. dec. 22.

Az kőszínház 1821-es megnyitásának 50. jubileumán is utaltak az teljes állami kezelés megvalósítására, a sajtótudósítások alapján azonban úgy tűnik, hogy az az ünnep leginkább Jókai Mór és Laborfalvy Róza kolozsvári és Kolozsvár környéki látogatásáról szólt. Ezzel szemben 1892-ben a színházi vezetőség számára olyannyira fontossá vált a kérdés, hogy nemcsak a Rhédey-házra, az Erdélyi Magyar Nemes Játsszótársaság által az első évben használt épületen felavatott emléktábla kapott historizáló, 17-18. századot idéző díszítést, hanem az állami kezelés, mint fenntartási formát is elkezdtek visszafele értelmezni és visszaírni a hivatásos színjátszás százéves történetének elejére.

„A színügy Erdélyben már legelső feltűnésével országos fontosságúnak, s a színház komoly hivatású állami intézménynek ismertetett”³⁸³ – írta Hegyesy Vilmos a *Kolozsvárban*, miután felvázolta a hivatásos színtársulat indulásának kontextusát és ismertette az 1794–95-i országgyűlés azon végzését, melyben elhatározták a színházépület felállítását és a színészet állandósítását országos költségen. Ahogy fentebb láthattuk, az országgyűléstől adományt kaptak és a színház országos felügyelet alá került. Legközelebb az 1841–42-es erdélyi országgyűlésen került újra elő az országos segély elrendelése. A törvényjavaslat, amelyet a centenárium után kiadott *Emlékkönyvben* is idéznek,³⁸⁴ nem nyert királyi szentesítést.

A sajtóban ugyan csupán néhány alkalommal jelent meg ez az újabb „elsőbbség”, az országos segély általi intézményszervezés, de túlmutatott a presztízsvitán nemcsak a kolozsvári intézmény elismertetése volt a tétje, hanem a színház fenntarthatósága, anyagi gondjainak felszámolása. A centenáriumhoz kapcsolódó levéltári iratokból látszik, hogy az, amit a sajtóba kiszűrődött, előkészítette a nyilvánosság számára azt a feliratot, amit a színházi választmány a belügyminiszternek készült elküldeni, és igazolta ennek jogosságát.

A kolozsvári színházban a 19. század második felében két vezetési forma váltakozott folyamatosan: a bérleti rendszer és a házi kezelés. Előbbi az 1892-re is jellemző vezetést jelentette, amikor a színház választmánya meghatározott időre egy vállalkozó igazgatónak adta bérbe a színházat. Az igazgató társulatot szervezett és megkapta a szubvenciót. A házi kezelés alatt a belső vezetést értették, ez az 1870-es évekre volt jellemző, amikor a választmány a saját tagjai közül kinevezett egy intendánst, aki ugyan meghívott egy igazgatót, de anyagi felelősséget vállalt, a gazdasági ügyeket ő intézte. Miután 1884-től a belügyminiszter nevezte ki az intendánst, aki jellemzően kívülről jött, nem volt tagja az egyébként éppen ekkor átszervezett választmánynak, a „házi” kezelés elvesztette jelentését. Egyszóval a színházi vezetésnek nem volt letisztult profilja, a vezetési formák váltakozása jellemezte, ezért

³⁸³ *Kolozsvár*, 1892. szept. 16.

³⁸⁴ *Emlékkönyv...*, 37–39.

történhetett meg a centenárium alatti törekvéseknek elég sok bonyodalmat okozó félreértése: a centenáriumi bizottság tagjainak egy része összekeverte a házi kezelést az állami kezeléssel és téves szövegezésű feliratot küldött a Szapáry Gyula belügyminiszterhez (és egyben miniszterelnökhöz.)

A jubileumi szervezőbizottság 4. ülésén dr. Groisz Gusztáv bizottsági tag „hosszabb indoklás kíséretében, indítványozza, hogy a bizottság feliratban kérje a kormányt, hogy kegyeskedjék elvben elhatározni a kolozsvári nemzeti színháznak házi kezelés alá vételét, az intézet országos segélyének fölemelését s ekképen a színház állandóságának és művészeti könnyebb fejlődhetésének tartós biztosítását. Egyúttal fölkérendő a kormány, hogy elhatározásáról a bizottságot lehetőleg még a jubileumi ünnepély előtt értesítse.”³⁸⁵ A bizottság elfogadta a kezdeményezést és Groiszt bízta meg a felirat szövegének megírásával, valamint azt is elhatározták, hogy a feliratot Kolozsvár és Kolozs megye országgyűlési képviselői fogják majd eljuttatni a „kormányelnökhöz.”

A következő ülésen Groisz bemutatta a Szapáry Gyula belügyminiszternek küldendő feliratot, amiben a „színház ügyének végleges rendezését”, „a magán vállalkozói rendszer eltörlését és – az állami segély felemelése mellett – az intézet házi kezelésének visszaállítását kéri.”³⁸⁶ A következő ülésen jelzik, hogy az feliratot a megbízott országgyűlési képviselők átadták Szapárynak³⁸⁷, és egyúttal felkeresték Stesser József belügyminiszteri tanácsost, a színügyek előadóját, akinek a pártolására bízták a felterjesztések pártolását. Stesser maga is részt vett az ünnepségeken, ráadásul kettős funkcióban, ahogy azt a meghívóra küldött válaszlevelében jelezte: a belügyminisztérium képviselőjeként és az Országos Színész Egyesület elnökeként.³⁸⁸

A jubileumot szervező bizottság negyedik ülésén dr. Groisz Gusztáv indítványozására feliratot intéztek a belügyminiszterhez, Szapáry Gyulához, a színház helyzetének rendezése érdekében.³⁸⁹ Az elkészült feliratot átadták Sigmond Dezső országgyűlési képviselőnek, aki két képviselőtársával, gr. Esterházy Kálmánnal és Hegedüs Sándorral együtt átadta ezt Szapárynak, és egyúttal felkereste Stesser József belügyminiszteri tanácsost, a színügyek előadóját, akinek a pártolására bízták a felterjesztések pártolását. Annak ellenére, hogy Budapesten kormányválság (és kolerajárvány) volt, és éppen a kolozsvári ünnepségek idején történt meg a

³⁸⁵ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 17.

³⁸⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 7–8.

³⁸⁷ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 9.

³⁸⁸ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 262. Az Országos Színész Egyesület is jelezte válaszlevelében, hogy Stesser, mint elnök, részt vesz ünnepségen. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 213.

³⁸⁹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 17.

Szapáry-kormány leváltása,³⁹⁰ Stesser tanácsos mégis Kolozsváron volt, ennek oka minden bizonnyal a színházi viszonyok felmérése és a bizottsággal való tárgyalás volt.

Ezek után egy olyan félreértésre derült fény, amely – a bevezetőben is említett – pénzről való kultikus beszédmodok lehetőségeiből kibillentve a pénzről való beszéd kínos voltát eredményezte. Decemberben – már a kormányváltást követően, amikor Szapáry helyét a belügyminiszteri székben Hieronymi Károly vette át – újra Kolozsvárra látogatott, egy, a távozása után megtartott színházi bizottsági ülés jegyzőkönyvéből derült ki ennek oka. Értekezletet hívott össze Kolozsváron a színház ügyének témájában, egy félreértés pontosítása végett. Stesser a felirat szövege és a színházat vezető bizottság kérése között ellentmondást fedezett fel és azt a következtetést vont le, hogy a bizottság nem tudja mit akar.³⁹¹ A belső értekezletről egy *Határozati javaslat* című kézíratos dokumentumból lehet értesülni, ez alapján az értekezlet a felelősségvárás és az egymás hibáztatása jegyében telt. Összefoglalva a szerző nélküli dokumentumot: a két októberi bizottsági ülés – amelyeken a feliratot tárgyalták – meghívójában sem szerepelt tárgyként a felirat ügye, emiatt az irat szerzője, illetve mások is, akik kezdettől fogva a feliratot az állami kezelés érdekében óhajtották s egy ellenkezőt óhajtó bizottságba be sem mentek volna, „bona fide” elmaradtak az ülésről. Így a 67 tagú bizottságból az október 4-i ülésen csupán 14-en vettek részt, a következőn pedig 26-an. Vagyis két táborra szakadt a bizottság: azok, akik nem vettek részt az ülésen – és így valójában elmulasztották bizottsági tagi feladatukat – azokra hárították a felelősséget, akik viszont ott voltak. A határozat vége mégis megengedő: tekintetbe véve a bizottság tagjainak jóhiszeműségét, kimondja, hogy „a főiratban a valóságban állami kezelést kontemplált s ezt akart és akar érteni a házi kezelés alatt.”³⁹² A sajtóban ezek a belső feszültségek nem láthatóak, ott több napon keresztül hangsúlyozták, hogy a feliratban szereplő házi kezelés visszaállításáról „tévedés azt hinni, hogy a bizottság e kérésével azt értette, hogy restituáltassék az az állapot, amelyből a kormány jónak látta átvinni a színházat a magánvállalkozás rendszerébe. [...] Maga a választmány és a közvéleményt híven reprezentáló sajtó, folytonosan szorgalmazta akkor is a színház állandósítását, az államosításnak – a kellő pénzsegély megadása mellett való – keresztülvitelét.”³⁹³ A következő nap: „a jubileumi bizottság tegnapi ülése elenyészett minden kételyt. A leghatározottabb alakban, egyértelműen kimondatott, hogy a jubileumi

³⁹⁰ A fővárosi meghívottak közül távollétük indoklásában többen is hivatkoztak erre a két okra. KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 131., 258. – Az *Emlékkönyv* is a „gátló körülmények” között említette a kolera mellett és a kormányválságot: „káros befolyással volt továbbá a novemberi kormány-változás, mely a politikai világ számos előkelőségét (a kik résztvenni készültek) gátolta a megjelenésben.” *Emlékkönyv...*, i. m., 91.

³⁹¹ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 101.

³⁹² KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 20–21.

³⁹³ Kolozsvár, 1892. dec. 22.

bizottság – úgy a régi házi kezelés, mint a magánvállalkozás rendszerének föltétlen mellőzésével – az államosítás elérésére törekszik.”³⁹⁴ Végül: „a felirat tudvalevőleg félreértésre adott okot. [...] A felirat mindenütt »házi kezelés«-ről szól, amit sokan úgy magyaráztak, hogy a bizottság ama válságos és kellemetlen állapotnak visszaállítását gondolja. [...] E félreértést eloszlatták a bizottság múlt heti tanácskozásai.”³⁹⁵ A bizottság biztosította Stessert, hogy ez csak félreértés, a színház számára továbbra is a teljes állami kezelés tűnik a legbiztosabb útnak, de valószínű, hogy nemcsak ez a félreértés akadályozta az intézmény ügyének megnyugtató rendezését, hanem a kormányváltás is, ugyanis mindent előről kellett kezdeni, új feliratot kellett írni az új belügyminiszterhez – ez 1893-ban meg is történt, kicsúszva a szimbolikus századik évből, de felhasználva az ünnepi retorikát.³⁹⁶ Azonban az országgyűlési dokumentumok vitáiból is kiderül, hogy a kolozsvári színház ügyét továbbra is halogatták, 1894-es felszólalásában Hieronymi is beismerte.

A másik kérdés a kolozsvári nemzeti színház kérdése, nevezetesen azon, több oldalról hangoztatott óhajtatás, hogy a kolozsvári színház ne adassék többé bérbe, hanem vétessék állami kezelésbe, és hogy annak az épületnek jobb karba helyezése iránt a kormány intézkedéseket tegyen. En úgy tavaly, mint az idén szándékoztam a kolozsvári színházat állami kezelésbe vétetni; ez azonban jelentékeny költséggel jár, a mostani bérlőtől megváltandó díszletek, az új díszletek beszerzése és az épületnek jobb karba helyezése czímén. Kénytelen voltam az állami háztartásban megóvandó egyensúly érdekében akkor, midőn ugyancsak a vezetésemre bízott tárcza körében a csendőrségre, a rendőrségre és más égetően szükséges kiadásokra olyan jelentékeny többletet kell igénybe vennem, meghajolni, és ezen költségek igénybe vételéről ez évre lemondani.³⁹⁷

A centenárium tehát egy bonyolult támogatás- és vezetéspolitikai, illetve -stratégiai kontextusban jött létre, amely a beszédmódját és a következő időszakra kialakított stratégiáját is erőteljesen befolyásolta. Az elmúlt száz év azonban nemcsak az anyagi sikertelenségek, a deficit, a vezetés hektikussága felidézére kínált lehetőséget, hanem a színház korábbi ünnepeire is. Az ünnep műsorrendjének kialakításakor fontos szempont a színház korábbi ünnepei egyes elemeinek újrahasznosítása, nemcsak azért, hogy a centenáriumok ekkorra már kialakult szokásrendjéhez alkalmazkodjanak, hanem azért is, hogy jelezzék a kolozsvári magyar színjátszás kontinuitását.

³⁹⁴ Kolozsvár, 1892. dec. 23.

³⁹⁵ Kolozsvár, 1892. dec. 28.

³⁹⁶ KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 202.

³⁹⁷ KN, 1892. XX. kötet, 1894. nov. 22., 385. országos ülés, 381.

Összegzés

Az erdélyi hivatásos színjátszás százéves jubileumára szervezett ünnepségsorozat formailag követte a 19. századi írói centenáriumok felépítését, illetve az intézményesülő magyar színház ünnepeinek a mintáit. Tartalmilag azonban lokálisan adaptálta: az emléktáblaavatást, díszebédet, díszelőadást feltöltötte saját hagyománnyal. Kapcsolódott a színház korábbi ünnepeihez, átvette a Zrínyi-motívumot, és nem utolsósorban előtérbe helyezte az erdélyi főnemeseiket, akinek nagyon fontos szerepük volt mind a színházépítésben, mind pedig a társulat állandósítási törekvéseiben, Budapesttel ellentétben, ahol éppen ezért az 1890-es centenárium alatt nem látjuk az arisztokráciát a Kolozsvárhoz hasonló helyzetben. A szimbolikus századik évforduló során a szervezőknek lehetősége nyílt megmutatni a színház múltját, egy hosszú fejlődéstörténetben elbeszélni azt az utat, amit Kótsi Patkó Jánosék elkezdtek 1792-ben és amelyen Ditrói Mór és társulata is lépkedett 1892-ben, de közben mind a színjátszás fogadtatása, mind pedig körülményei megváltoztak. Ugyanakkor, ahogy láttuk, az ünnep teret nyitott az erdélyi arisztokrácia néhány napos térfoglalására. A kortárs viszonyok között a nemesek szerepe egyre kevésbé volt jelentős a színház fenntartásában, a városé, a polgári és gazdasági elité annál inkább. Kihasználva azon kevés alkalmat, amely teret engedett a reprezentatív nyilvánosságnak, megjelentek a színpadon, a sajtóban, a centenáriumi *Emlékkönyv* fényképein, öltözetükkel is kitűnve a polgári öltözetben lefényképezett szervezők, támogatók közül. A Körner *Zrínyije* alapján színre vitt élőképek által felidézték a kolozsvári színjátszás fontos ünnepeit, a színjátszás fejlődésnek és intézményesülésének stációit. Közben pedig azt adták elő, ami a saját hagyományukhoz kapcsolódott, az élőképet, ami által őseiket és az arisztokrata mecenatúra intézményét idézték meg.

A szervező bizottság ugyanakkor arra is lehetőséget látott, hogy a már óhajtott állami kezelés megvalósítását, a színház jövőjének megnyugtató rendezését is végig vigye. Az évszázadnyi idő ebben az esetben erős érvnek tűnt, de végül, hiába a kultikus beszédmód és az ezt ellensúlyozó, kibillentő, a színpad mögött zajló egyezkedések, félreértések sorozata, ez nem valósult meg. Dolgozatomban három nap mikroszintű elemzésével kíséreltem meg rámutatni a hosszabb távú folyamatokra, amelyek a kolozsvári színházban zajlottak, mind vezetés-, mind támogatáspolitikai szinten. Az ünnepnapok múltidézése és a jelen aktuális diskurzusai különleges kettősségben engedik láttatni egy 19. századi intézményt, amelynek folyamatosan meg kellett küzdenie a fővárosi kulturális centralizációval, miközben igyekezett – nem csak diszkurzív szinten – megtartani saját regionális centrum-jellegét.

A kolozsvári centenárium közelről vizsgálva látható, hogy – ahogy bármelyik évforduló – úgy tud egyedi lenni, hogy közben újraírja azok mintáit. Az emlékbeszédek előadói a szokásos retorikai fogásokat hasznosítják újra, a díszebédek ugyanúgy zajlanak, emléktáblákat avatnak, mulatnak és adományoznak a résztvevők. A 19. század hétköznapijait rengeteg hasonló ünnepi idő szabdalta fel, és tovább öröklődtek a 20. századba, majd a 21. századba. A kolozsvárit számos újabb centenárium követte Magyarországon, amelyek ugyanezeket a mintákat követték. Közvetlenül utána tartották például a Jókai-jubileumot, aminek alkalmából Kolozsváron utcát neveztek el az íróról: és nem akármelyik utcát. Szinte napra pontosan az 1892-es színházi centenárium után „egy szép utcát, a belszen-utcát (ugyanazt, a hol amaz épület áll, melyben az első magyar színjátszó társaság ezelőtt száz évvel előadásait kezdte), mely sok tekintetben kulturális emlékekkel bír”³⁹⁸ nevezték el Jókai utcának. A Jókai-ünnepet követte 1896-ban a millenium, amiről biztonságosan elmondható, hogy a legnagyobb szabású évforduló volt a 19. századi Magyarországon – míg az írói és színházi jubileumok rendszerint egy–három napig tartottak, a milleniumi ünnepségek hónapokig. Éppen emiatt ennek elemzése szétfeszítette volna a dolgozat kereteit, azonban kiváló folytatási lehetőséget kínál. Ugyanakkor a további centenárium-központú kutatások nem hagyhatják ki a képzőművészeti és politikai/politikusi ünnepségek vizsgálatát sem.

Ann Rigney Walter Scott-monográfiájában az író születésének 1871-es centenáriuma kapcsán – amelyet megelőzőtt két másik nagyszabású ünnep, a Shakespeare- és Burns-jubileum – egyfajta kommemorációs kimerültségről (commemorative fatigue) beszélt.³⁹⁹ A 19. század végi magyar sajtóban is megjelenik időszakosan a túl sok és gyakori ünnepség kritikája, Lévay József 1911-ben, az ő tiszteletére tartott ünnepség kapcsán többször is megjegyezte, hogy a jubileumok „divatos betegségek”, az ünneplés pedig sokszor nem egyéb, mint „üres tömjénfüst és díszes lakmározás.”⁴⁰⁰ Ennek ellenére a századforduló után is rendületlenül zajlottak az centenáriumi ünnepségek.

1923-ban, amikor Petőfi és Madách születésének századik évfordulójára megemlékeztek, néhol kicsit szabadkozva ugyan, de Vas Gereben (eredeti nevén Radákovits József) centenáriumát is megtartották. Az ünnepi program délutáni része Tamásiban, az Esterházy Pál herceg vadaskertjében levő tölgynél, Vas Gereben fájánál zajlott emlékbeszédekkel és alkalmi versekkel, vacsorával és további köszöntőkkel. Az írónak volt

³⁹⁸ *Pesti Hirlap*, 1893. nov. 12.

³⁹⁹ RIGNEY, Ann, *The Afterlives of Walter Scott: Memory on the Move* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 178.

⁴⁰⁰ Idézi PORKOLÁB, 30.

néhány kedvelt fája az erdőben, és a hagyomány szerint „ezek között bolyongva gondolta ki örökbecsű regényeit.”⁴⁰¹ 1912-ben a *Budapesti Hírlap* tudósított arról, hogy a tölgyfaerdőt az Esterházy-uradalom kivágatja, csupán a a tizenkét legszebb fát hagyja meg, sőt ott ligetet létesít, a melyet Vas Gereben ligetnek nevez el.”⁴⁰² A fát megkoszorúzták, fénykép is készült róla. A centenáriumi ünnepek kontextusában nehéz Vas Gereben fáját Shakespeare szederfája nélkül értelmezni. Zarándokhellyé váltak – Shakespeare-é addig, amíg ki nem vágta 1756-ban a ház és a hozzá tartozó kert akkori tulajdonosa, akinek elege lett abból hogy az akkor már Stradfordot irodalmi kegyhelyként felkereső látogatók folyamatosan megzavarják nyugalma, kivágatta és felhasogattatta tűzifának. Azonban egy szemfüles órásmesternek köszönhetően, aki felvásárolta a fát és elkezdett apró tárgyakat – Shakespeare-ereklyéket – faragni belőle, a kultuszok szertartásrendjének egy újabb elemét teremtette meg.⁴⁰³ 1930-ban Katona József halálának centenáriuma is díszes körülmények között ülték meg, Kecskemét április 26. és 27. között országos szintű ünnepet szervezett, új, díszes sírba temették újra a drámaíró, emlékszobát rendeztek be tárgyaival, és a Nemzeti Színház társulata előadta a *Bánk bánt* Kecskeméten.⁴⁰⁴ A Nemzeti Színházban április 24-én tartották meg a díszelőadást, a *Himnusz* eléneklésével, Hevesi Sándor igazgató ünnepi beszédével és a *Bánk bán* átdolgozott színrevitelével. Az színház első emeleti büféjében pedig a kiállítást rendeztek be Katona-relikviákból, néhány nappal később pedig Kecskemétre szállították a kiállítást.⁴⁰⁵

Az impériumváltás utáni Kolozsvár is megülte az első magyar kőszínház centenáriumi ünnepét kis csúszással, 1923-ban. A díszelőadáson jeleneteket adtak elő Körner *Zrínyijéből* és Szentjóni *Mátyás királyából*, „ezek a darabok szerepeltek ugyanis száz évvel ezelőtt a színház bemutató-előadásán, a mikor az az erdélyi arisztokrácia áldozatkészségéből megalakult.”⁴⁰⁶ Majd a Nemzeti Színház centenáriuma sem maradt el. 1937. október 25-én az ünneplők a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében ültek össze, hogy meghallgassák Hóman Bálint kultuszminiszter beszédét. A díszülést ünnepi díszelőadás követte a Nemzeti Színházban. „Lobogódíszben állt a színház, zászlók csattogtak a környező házakon, babérfák zöldeltek a színház kapuiból, itt is, ott is díszruhás rendőrök. A színházra minden oldalról reflektorok lövelték a fehér fényt, amelyben szikrázva várta a százéves Nemzeti Színház a centenáriumi vendégeit” – pont úgy, ahogy az előző században is. A nyomtatott műsor szintén megteremtette

⁴⁰¹ *Budapesti Hírlap*, 1912. február 32.

⁴⁰² Uo.

⁴⁰³ DÁVIDHÁZI, „Isten másodszülöttje”..., 37–38.

⁴⁰⁴ *Városok Lapja*, 1930. ápr. 1.

⁴⁰⁵ *Budapesti Hírlap*, 1930. ápr. 23.

⁴⁰⁶ *Budapesti Hírlap*, 1923. jan. 23.

a kapcsolatot a színháznyitással, ugyanis „négy oldala közül kettőt a régi és mostani Nemzeti Színház képe díszít, míg a két belső oldalon a Nemzeti Színház első előadásának műsora, a második oldalon a mai ünnepi előadás műsora” szerepelt. A díszelőadást a *Himnusz* nyitotta meg, majd Bajor Gizi elszavalta Herczeg Ferenc alkalmi prológját, ezután a száz évvel korábbi színháznyitó darabot, Vörösmarty Mihály *Árpád ébredése* című művét láthatta a közönség. A második felvonásban a *Béla futása* című operát játszották, a színházi estet a Szózat zárta, majd a vendégek az Országos Kaszinó estélyén folytatták az ünneplést.⁴⁰⁷ A hivatalos ünnepet megelőzte egy, a sajtóban szimbolikusnak titulált ünnep néhány hónappal korábban. „A vármegyei tisztviselők irodalmi és művészeti Gyöngyösi István Társasága a Nemzeti Színház centenáriumának napján és órájában, augusztus 22-én, délután fél hét órakor jelképes ünnepséget rendez a Nemzeti Színház telkén és leteszi azon a megszentelt helyen a magyar vármegyék és egyben a Gyöngyösi István Társaság aranyozott babérkoszorúját.”⁴⁰⁸

A 20. század első felében népszerű képeslap-divat sodort végig Amerikán és Európán: a „száz év múlva” típusú, a jelenben a jövőt elképzelő képeslapok. A legjobb az volt bennük, hogy néhány, nemzetközi forgalomba kerülő sablon segítségével bármilyen ország bármilyen városára lehetett adaptálni: kellett egy városkép, például Párizs, Segesvár, Vác vagy Budapest egyik ismert utcájáról vagy teréről, erre aztán rá lehetett varázsolni csillogó automobiloikat, függővasutat, zeppelint, mindenféle légi, valós vagy kitalált szerkezetet (a levegő belakása különösen kedvelt jövőkép volt). A disszertációm középpontjában álló színházi centenárium kicsit ennek az inverzeként működött: a száz évvel korábbi múltat kellett elképzelni, összerakni a források alapján, kiegészíteni a hiányzó részeket, majd elbeszélni, színpadra vinni és lefényképezni. Mindehhez a szervezők segítségére volt – ahogy a képeslapok esetében is – centenáriumok nemzetközi, de a 19. századi Magyarországon is meghonosodott sablonja.

⁴⁰⁷ *Pesti Napló*, 1937. okt. 26.

⁴⁰⁸ *Ujság*, 1937. aug. 20.

Summary

Following the Compromise of 1867, Transylvania found itself in a new position, the changes affecting both the political and cultural life, and raising questions of identity. As a reaction to the cultural life that had been centering in Budapest, the protectionist discourses intensified, attempting to keep the previous state of independence from Hungary, at least on a cultural level. Kolozsvár kept on exercising its function of a cultural capital, and this effort implied an interplay of local and regional identities, while relating itself to the national identity as well. The theatre, one of the most important cultural institutions, was sensitive to these changes and its consequences. At the same time, it may be seen as an institution that represented and staged an entire micro-society, being an important field to study the social changes.

The study on the history of Transylvanian theatres is a fundamental research in many ways. Hungarian theatre history has focused mainly on the theatres of Budapest, the discourse on “provincial” acting and theatre life appears only occasionally and has been rather peripheral. Even though there are very rich sources at the disposition of researchers – including a large number of unused archival sources, concerning the administration and internal affairs of the theatre, as well as an impressive number of playbills and prompt-books, not to speak about unresearched newspapers –, the theatre of Kolozsvár has not been in the focus of studies.

The focus of my thesis is the centenary of professional Hungarian acting, organized between 10 and 11 November 1890 in the theatre (and on the streets) of Kolozsvár. The 19th-century was the century of centenaries. The centenary fever swept through Europe, took people out on the streets, and into the theatres, mixing not only social classes, but also fireworks, dress up parades and feasts with eloquent speeches and theatre performances. Comparative studies have shown how the structure and different moments of a centenary celebration or jubilee (for example how the day of the celebration is structured, what kind of elements are repeated – lunch, performance at the theatre, inaugurations, soirées) become a transnational pattern that are locally adapted and filled with content by each and every celebration. The milestone of centenaries was the first Shakespeare Jubilee, the tricentenary of the death of the playwright from 1769.

In my analysis I followed three main methodological considerations. First, my aim was to offer a micro-level analysis of the three days of celebrations in Kolozsvár. Secondly, the viewpoint of the analysis is a regional one: clashing national and regional identities, rivaling cities and institutions, and how the theatre of Kolozsvár defined its own status in this cultural and political context. Due to methodological nationalism, it may often seem that Hungarian

cultural space in 19th century was a homogenous one, as the peripheral histories that often fall in the blind spot and become invisible next to the grand narratives. The regional perspective and the micro-level analysis can reveal the existence of multiple cultural centers and a heterogenous cultural life. Finally, I wished to contextualize the centenary of Kolozsvár and find its place among the Hungarian centenaries of the time: first of all the centenary celebrations of professional Hungarian acting held two years earlier, in 1890 in Budapest, but also the patterns of the great Kazinczy celebration or previous jubilees of the theatre itself were the most important elements of a comparative approach.

The celebration offered a perfect framework to reminiscence about the past, reflect on the present and plan the future. The future was especially important for the theatre of Kolozsvár. The centenary was embedded in the decades-long financial struggle of the institution and staged the historically most important patrons, the Transylvanian aristocracy, while behind the scenes the administrative board fought for the implementation of total state support. A zoom-out was needed in order to reveal the social history of the theatre of Kolozsvár at the end of the 19th century, focusing premierly on theatre administration and financing. By taking in account the administrative changes of the theatre starting from the 1870s my goal was to show how different forms of patronage coexisted even though during the celebrations only the aristocracy was highlighted by the tableaux vivantes they presented, this way reclaiming representative publicity, even for a few days.

The great variety of the types of archival sources related to the centenary – official documents, personal letters, financial papers, celebratory speeches, inventories, centenary albums, poems and toast – show us how different types of narratives have been constructed. There is not one story of the centenary, but many narratives that are sometimes parallel and sometimes they intersect. In my interpretation of the three-day celebration I tried to uncover the variety of the existing narratives: rivaling identities, regional and national thought, political agendas and local commemorative traditions finding their place in the structure of the transnational celebratory trend.

Bibliográfia

Levéltári források

Kolozsvári Állami Levéltár/Arhivele Naționale direcția județeană Cluj:

Fond 313: Magyar színház

fasc. 92: a színházi választmány iratai, 1875

fasc. 161: az intendáns iratai, 1885

fasc. 195: a centenárium iratai

fasc. 196: az *Emlékkönyv* iratai

fasc. 197: az emléktábla iratai

fasc. 201: alkalmazások és felmondások, 1892–1893

fasc. 202: a színház állami kezelés alá vételének iratai

fasc. 217: az intendáns iratai, 1897

Fond 253: Mikó-Rhédey család levéltára, IV. egység: Mikó Imre levelezése.

A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára, Sz./3.325: PETŐFI Sándor: *Tigris és hiéna*, E. Kovács Gyula rendezői példánya, 1883. november 7.

Magyar Országos Levéltár, P2269, K. Papp Miklós hagyatéka, 1. tétel: K. Papp Miklóshoz intézett levelek (1860–1879).

Képviselőházi napló, 1884. II. kötet.

Képviselőházi napló, 1887. XI és XV. kötet.

Képviselőházi napló, 1892. II. kötet.

Képviselőházi napló, 1892. XX. kötet.

Képviselőházi napló, 1896. III. kötet.

Felhasznált sajtó

Aëro, 1914. évf.

Budapesti Hírlap, 1890., 1892., 1893., 1923., 1930. évf.

Ellenzék, 1883., 1892. évf.

Fényképészeti Lapok, 1882., 1883., 1885. évf.

Fővárosi Lapok, 1866., 1883., 1893. évf.

Kelet, 1874. évf.

Kolozsvár, 1892., 1893. évf.

Magyar Polgár, 1871., 1874., 1876., 1877., 1878., 1883. évf.

Magyar Szemle, 1892. évf.

Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, 1884. évf.

Pesti Hírlap, 1892., 1893. évf.

Pesti Napló, 1866., 1893., 1914., 1937. évf.

Ujság, 1937. évf.

Városok Lapja, 1930. évf.

Vasárnapi Ujság, 1859., 1890., 1892., 1893. évf.

Felhasznált irodalom

Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről. Budapest: Emich Gusztáv, 1859.

BAJZA József, *Szózat a pesti magyar színház ügyében*, előszó és jegyz. SZIGETHY Gábor, Gondolkodó magyarok, Budapest: Magvető, 1986.

BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció*. Budapest: Argumentum, 2010.

BARTHA Katalin Ágnes, „Színházi fizetés mint a karrier mutatója: Szentgyörgyi István jövedelmei”, *Erdélyi Múzeum* 72, 1–2. füzet (2010): 112–123.

BARTHA Katalin Ágnes, „Szimbolikus reprezentáció és színház-avató ünnep”, in *Drámák határhelyzetben I.*, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, 369–384. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

BÓDIS Mária, „Mimikai tanulmányok”, *Színház* 30, 2. sz. (1997): 41–43.

BURJÁN Orsolya, *A kolozsvári magyar színház megnyitásának 50 éves jubileuma és intézményi környezete*, Kolozsvár, szakdolgozat, 2011.

CHARLE, Christophe: *Théâtres en capitales: Naissance de la société du spectacle à Paris, Berlin, Londres et Vienne*. Párizs: Albin Michel, 2008.

CSÁSZÁR Elemér, *Ferenczi Zoltán r. tag emlékezete*. Budapest: MTA, 1930.

CSÁSZTVAY Tünde, „A tintakuli ára. A korai dualizmus irodalmának pénzgazdasága”, *Helikon*, 4. sz. (2011): 592-615.

CSÁSZTVAY Tünde, *Erő Tér/Tér Erő. Élet és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében*. Budapest: Ráció, 2017.

DÁVIDHÁZI Péter, *Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1989.

Emléklap Katona József születésének századik évfordulója alkalmából. Kecskemét: Tóth László, 1893.

E. CSORBA Csilla, „A költészet apoteózisa”, in *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 9, 35–47. Budapest: Agroinform Kiadó és Nyomda, 1997.

E. KOVÁCS Gyula, *Petőfi ébredése*. Kolozsvár: Magyary Mihály betűivel, 1884.

ENYEDI Sándor, „Mikor volt Kolozsvárt az első színházi előadás?”, *A Hét*, 1982. jún. 18.

FÁBRI Anna, „Sohasem volt ily compact egyetértés. A Kazinczy-ünnep – 1859”, in *Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 7, 181–188 (Budapest: Prospektus GM Nyomda, 1997).

FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár: Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája, 1897.

FÓNAGY Zoltán, „A lehető legnagyobb rettegést idézte elő” – Kolerajárványok és védekezés a 19. században, hozzáférés: 2019. 04. 18., https://mindennapoktortenete.blog.hu/2014/10/19/kolerajarvanyok_19_szazad

FÓRIZS Gergely, „Zriny és Zrínyi. Szemere Pál fordítása Theodor Körner Zrinyjéből az Élet és Literatúrában”, in *A középkor vetületei. A 18–19. századi középkor-értelmezések filozófiai, tudományos és művészeti aspektusai*, szerk. GURKA Dezső, 157–170. Budapest: Gondolat, 2011.

GAJDÓ Tamás, szerk., *Magyar színháztörténet 1873–1890*. Budapest: Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2011.

GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág, 2000.

GYÁNI Gábor, „Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások”, *Hadtörténelmi Közlemények* 119, 1. sz. (2006): 121–133.

GYÁNI Gábor, „Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások”, in GYÁNI Gábor, *Relatív történelem*, 220 – 240. Budapest: Typotex, 2007.

HABERMAS, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris Kiadó, 1993.

HEGYESY Vilmos, szerk., *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából*. Kolozsvár: Ajtai K. Albert nyomdája, 1892.

HITES Sándor, „Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism”, *Helikon* 57, 4. sz. (2011): 467–497.

JANCSÓ Elemér, „A magyar színészet hőskora”, in KÁLI NAGY Lázár, *Visszaemlékezései. Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792–1821*, szerk. LÁZOK János, 12–38. Marosvásárhely: Mentor, 2009.

JANOVITS Jenő, „Katona színművei”, *Ország-Világ*, 1892. nov. 12.

JÓKAI Mór, *Összes művei. Drámák I.*, s.a.r. SOLT Andor. Budapest: Akadémiai, 1971.

KERÉNYI Ferenc, „Az operaháborúról”, *Színháztudományi Szemle* 1. sz. (1878): 107–142.

KERÉNYI Ferenc, szerk., *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

KERÉNYI Ferenc, „Hagyomány és újítás az 1810-es évek magyar drámairodalmában”, in *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc, MARGÓCSY István, 94–115. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1990.

KERÉNYI Ferenc, „Egy ősbemutató emléke. 175 éve mutatták be Katona József *Bánk bánját*”, *Forrás* 40, 2. sz. (2008): 85–89.

KESZEG Anna, „Még egyszer az 1859-es Kazinczy-ünnepségekről”, *Lk.k.t* 4, 13. sz. (2003): 35–41.

KINCSES Károly, *A színház, a fénykép. A 200 éves magyar színjátszás és a 151 éves magyar fotográfia közös történetéből*. Budapest: Magyar Színházi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1990.

KINCSES Károly, *Levétetett Veressnél, Kolozsvárt*. Kecskemét–Budapest: Magyar Fotográfiai Múzeum – VIPress, 1993.

KISANTAL Tamás és SZEBERÉNYI Gábor, „A történetírás »nyelvi fordulata«” in *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor és Ö. KOVÁCS Szilveszter, 419–448. Budapest: Osiris, 2006.

KOLTA Magdolna, *Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete*. Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2003.

KOVÁCS Kálmán, s.a.r., „Zrínyi, Zriny, Zrinski”. *Szigetvár német – magyar emlékezete 1790–1826*, Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 18. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017.

KÖLCSEY Ferenc, „Körner Zrínyijéről”, in *Élet és Literatura. Első, második, harmadik, negyedik rész*, 167–242. Pest: Petrózai Trattner Mátyás, 1826.

KÖRNER, Teodor, *Zrinyi, vitézi szomorú játék öt felvonásban*, ford. Petrichevich Horváth Dániel. Kolozsvár: Török István, a Ref. Koll. betűivel, 1819.

KUPÁN Zsuzsanna, „Meltzl Hugó levelei Farnos Dezsőhöz a Petőfiana kapcsán”, *Irodalomtörténet* 88, 2. sz. (2007): 197–232.

KUSZÁLIK Péter, ZALÁNYI Gyula, *Páholy és karzat. Marosvásárhelyi színházi élete a 19. század második felében*. Csíkszereda: Pro-Print Kiadó, 2013.

LAJOSI, Krisztina, *Staging the Nation. Opera and Nationalism in 19th-Century Hungary*, National Cultivation of Culture 15, Leiden–Boston: Brill, 2015.

LEERSSEN, Joep, RIGNEY, Ann, „Introduction. Fanning out from Shakespeare”, in *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centenary Fever*, eds. LEERSSEN, Joep, RIGNEY, Ann, 1–23. Palgrave Macmillan, 2014.

LYOTARD, Jean-François, „A posztmodern állapot” in *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*, összeáll. BUJALOS István, *Horror Metaphysicae*, 7–145. Budapest: Századvég – Gond, 1993.

MELTZL Hugó, *Petőfi vajon tragoeda? Nyílt kérdés egy küllőmenti pillangóhoz*. Kolozsvár: az *Ellenzék* nyomdája, 1884.

MIKSZÁTH Kálmán, „Új Zrínyiász”, in MISZÁTH Kálmán, *A demokraták; Új Zrínyiász*, s.a.r. KIRÁLY István, Mikszáth Kálmán összes művei 10. Budapest: Akadémiai, 1957.

MOLNÁR György, *Az én búcsú Kolozsvártól*. Kolozsvár: k.n., 1880.

MÓRICZ Zsigmond, „Az asszony beleszó” in MÓRICZ Zsigmond, *Regények IV*, 313–550. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1976.

N.N., „Katona József születése napja”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 16, 11. sz. (1906): 101–102.

NÉMETH Antal: *Bánk bán száz éve a színpadon*. Budapest: Budapest székesfőváros kiadása, 1935.

PÁL Judit, *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*, Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010.

POLLMAN Ferenc, „»Marcona« történelem: hadtörténetírás határon innen és túl”, *Korall* 9, 33. sz. (2008): 120–128.

PORKOLÁB Tibor, *Kultusz és felejtés. Lévy József irodalmi és társadalmi státusza*. Budapest: Ráció, 2017.

PRESS, Volker, „A nemesség a XIX. században. A régi Európa vezető társadalmi rétegei a polgári-bürokratikus korban”, in *Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában*, vál. Kontler László, 11–40. Budapest: Atlantisz Kiadó, 1993.

PROKOPOVYCH, Markian, *In the Public Eye: The Budapest Opera House, the Audience and the Press, 1884–1918*. Bécs–Köln–Weimar: Böhlau, 2014.

QUINAULT, Roland, „The Cult of the Centenary, c.1784–1914”, *Historical Research* 71, 176 sz. (1998): 303–323.

RAJNAI Edit, *A színi kerületi rendszer kialakulása (1879–1905)*, doktori disszertáció. Budapest: kézirat, 2010.

RAJNAI Edit, „»A’ színészetet hivatásához képesítvén...« Egressy Gábor színházprogramja (1846)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119, 1. sz. (2015): 138–148.

RIGNEY, Ann, *The Afterlives of Walter Scott: Memory on the Move*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak I.* Budapest: Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, 1963.

STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak II.* Budapest: Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, 1963.

STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak III.* Budapest: Színháztudományi Intézet. Országos Színháztörténeti Múzeum, 1964.

STEWART, Neil, „Pushkin 1880: Fedor Dostoevsky Voices the Russian Self-Image”, in *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centenary Fever*, eds. LEERSSEN, Joep, RIGNEY, Ann, 203–223. Palgrave Macmillan, 2014.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „Meltzl Hugó és a kolozsvári Petőfi-ellenkánon. Kísérlet a „nemzeti költő” regionális újraértelmezésére”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120, 2. sz. (2016): 215–224.

SZABÓ-REZNEK Eszter, „K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat. A kulturális elit alakulása és működése a 19. század végi Erdélyben”, *Verso – irodalomtörténeti folyóirat* 1, 2. sz. (2018): 35–51.

SZÁDECZKY Lajos, *Régi erdélyi lakodalom.* Kolozsvár: Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1901.

SZAJBÉLY Mihály, „Előszó és ajánlás: regény és közönsége a 18. század második felében”, *Irodalomtörténet* 17, 3. sz. (1985): 543–564.

SZAJBÉLY Mihály, *Intermediális randevúk a 19. században.* Pécs: Pro Pannonia, 2008.

SZAJBÉLY Mihály, *A homokvárépítés öröme.* Szeged: JATEPress, 2016.

SZALISZNYÓ Lilla, „»Mértéket vettem Kelemen László úrnak a lábáról«. Három alkalmi színmű a magyar színjátszás úttörőinek emlékére”, *Irodalomtörténet* 96, 3. sz. (2015): 279–306.

SZALISZNYÓ Lilla, „Egressy Gábor színi tanodai tanársága és a magyar színészképzés hivatásosodása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118, 3. sz. (2014): 325–352;

SZALISZNYÓ Lilla, „Vizsgadarabok: A Színészeti Tanoda első tanévének zárása”, *Irodalomtörténet* 98, 1. sz. (2017): 32–49.

SZALISZNYÓ Lilla, „A Petőfi-dagerrotípiá és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források”, *Irodalomismeret* 4. sz. (2018): 35–61.

SZILÁGY Márton, „Kármán József és a millenium. Az 1896. évi Kármán-émlékünnepség Losoncon”, in *Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 7, 217–225. Budapest: Prospektus GM Nyomda, 1997.

SZÍVÓS Erika: *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2009.

T. SZABÓ Levente, „Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete”, in *Irodalomtörténet*, 3. sz. (2008): 347–377.

T. SZABÓ Levente, „Negotiating world literature in the first international journal of comparative literary studies. The Albanian case”, *Studia Universitatis Babes-Bolyai. Philologica* 2. sz. (2012): 33–52.

T. SZABÓ Levente, „Negotiating the borders of Hungarian national literature: the beginnings of the Acta Comparationis Litterarum Universarum and the rise of Hungarian studies (Hungarologie)”, *Transylvanian Review* 1. sz. (2013), Supplement (Mapping Literature): 47–61.

T. SZABÓ Levente, „Negotiating the borders of Hungarian national literature: the beginnings of the Acta Comparationis Litterarum Universarum and the rise of Hungarian studies (Hungarologie)”, *Transylvanian Review* 1. sz. (2013), Supplement (Mapping Literature): 47–61.

T. SZABÓ Levente, „Az összehasonlító irodalomtudomány kelet-európai feltalálása és beágyazottsága. Az Acta Comparationis Litterarum Universarum – egy kutatás keretei”, in „...hogyan legyen a víznek lefolyása...” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*, szerk. BENŐ Attila, FAZEKAS Emese, KÁDÁR Edit, 449–460. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013.

T. SZABÓ Levente, „A megszelídített Petőfi? Az 1847-es Petőfi-díszkiadás körül vita és a korabeli Petőfi-filológia egyidejű egyidejűtlenségei” in *„Szirt a habok közt”. Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, 156–169. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.

TAKÁTS József, „Emlékóda működés közben. Tompa Mihály: *Lorántffy Zsuzsanna emlékezete*”, *Acta historiae litterarum hungaricarum – Acta Universitatis Szegediensis*, 34/3 (2018): 21–29.

TAKÁTS József, „A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok”, *Regio* 15, 3. sz. (2004): 71–81.

TALLIÁN Tibor, Schodel Rozália és a hivatalos magyar operajátszás kezdetei, Budapest: Balassi, 2015.

THER, Philipp, *Center Stage. Operatic Culture and Nation Building in Nineteenth-Century Central Europe*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2014.

Vári András, „Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete”, *Korall* 6, 19–20. sz. (2005): 99–131.

Függelék

1. A centenáriumi díszelőadás színlapot imitáló programja az *Emlékkönyv az erdélyi magyar színészet száz éves jubileuma alkalmából* című kiadványból.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

DÍSZELŐADÁS

AZ ERDÉLYI MAGYAR SZÍNÉSZET MEGALAKULÁSÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN.

Rendkívüli bérletszűnet. *Kolozsvárt, pénteken, 1892 november 11-én* Rendkívüli bérletszűnet.

ÜNNEPI NYITÁNY.

Írta és vezényli: Káldy Gyula.

PROLOG.

Az erdélyi magyar színészet 100 éves jubileumára írta Jókai Mór. Előadja Ditróiné E. Mari.

SZÁZ ÉV ELŐTT.

Dramai korrajz. Írta Ferenczi Zoltán.

SZEMÉLYEK:

Özv. Fejérmé	— — — Krasznainé	Sáska János	} színjátékos	Szerémi Z.
Rózália, leánya	— — — Maróthy M.	Kontz József	— — —	Váradi M.
Özv. Bajkóné	— — — Lászyne	Kormányzó	— — —	Szentgyörgyi I.
Teréz, leánya	— — — K. Gerő L.	Elnök	— — —	Földesi S.
Kotsi János hadnagy a „Splényi” ezredben	— — — Ráthonyi Á.	Id. Wesselényi Miklós báró	— — —	E. Kovács Gy.
Fejér János	— — — Gál Gy.	Egy követ	— — —	Szathmáry Á.
Fejér István	} színjátékos	Titoknok	— — —	Kápolnai J.
Jantsó Pál	— — — Hadai S.	Jegyző	— — —	Török K.
Verestói Mihály	— — — Megyeri D.	Küldött	— — —	Pusztai B.
	— — — Főriss P.			

Követek, színészek, színésznők. Idő 1792. Történethely: Kolozsvár.

«A MAGYAR DALMŰ.»

Egyveleg régi magyar operákból. Összeállította: Müller Ottó.

JÁRTAS-KÖLTES VÖLEGÉNY.

Vigjáték a múlt századból. Átdolgozta: Bartsai László.

SZEMÉLYEK:

Báró Meződi	— — — Szentgyörgyi I.	Könyves, major	— — — Gál Gy.
Henrité, ennek leánya	— — — Dolly E.	Báró Mátyás	— — — Megyeri D.
Károli, Meződi huga	— — — Szerényi G.	Henrik szolgája	— — — Váradi M.
Ófalvi kapitány	— — — Ráthonyi Á.	Jantsi, Meződi legénye	— — — Pusztai B.

Történet báró Meződi erdőfalvi kastélyában.

É L Ő K É P E K

KÖRNER „ZRINYI”-JÉBŐL.

Abrázolják: Báró Wesselényi Béláné (Zrinyiné), gr. Bethlen Bálintné, gr. Beldi Emma és Zsófia, gr. Bethlen Tima, br. Szentkereszt Emma, gr. Lázár Nóra, gr. Bethlen Marie és Vilma, gr. Bánffy Átinka, Ugron Rosalie, Szentkereszt Béla br. (Zrinyi), Bethlen Bálint gr., Inczédy Sándor, Rarcsay Domokos, Bornemisza Tiadár br., Wass Jenő gr., Bálint József br. ifj., Zeyk József, Wesselényi Ferencz br., Bethlen József gr., Zeyk Albert, Zeyk Géza, legifj. Zeyk József, Matskasi Pál, Beldi László, Bornemisza Elemér br., Klebelsberg Zdenkó gr., Mikes Ármán gr., Mannsberg Sándor br., Feilitzsch Arthur br., Toldalagi László gr., Beldi Ferencz gr., Csaba Zoltán, Betegh Miklós, Betegh Jenő, Inczédy Samu br., Antos István, Lázár István gr., Thölnay Regináld, Sigmond Ákos, Almásy Imre gr., Bánffy Miklós gr. ifj., Szentkereszt Pál br., Györffy Géza br., Bánffy Kálmán br., Huszár Pál br., Kőváry Ernő, Urbanetz Éde, Makai István, Hints Zoltán, Ince Domokos, Hirschfeld Jenő, Nesztor Emil, Wolkenberg Béla, Petrássy Lajos, Köröndy Sándor, Trischler Xáver Ferencz, Amou Vilmos, Both István, Valentiny Gusztáv, Szeghy István, Kavalicsky Pál, Hali-csiky Aladár, Rauszek E. Béla, Ambrus József, Jakab Gyula, Veszprémi Antal, Bergleiter Gyula, Szabó András, Lázár Ottó, Zayzon Ferencz, Péter Mózes, Bölcsházy Béla, Zalányi János egyetemi hallgatók.

HYMNUS.

Előadják a kolozsvári dalegyletek és a színház énekesei.

Kezdeté este 7 órakor.

Holnap ugyanez.

2. Fénykép a *Zrínyi esküje* című élőképről. Ez és a következő fényképek az *Emlékkönyv az erdélyi magyar színesztet száz éves jubileuma alkalmából* című kiadványból származnak.

3. Fénykép a *Zrínyi kirohanása* című előképről

Előkép a kolozsvári nemzeti színházban.

Zrínyi kirohanása.

Bemutatta 1892 november 11-én.

4. Az előképek résztvevőinek női szereplői, középen a Zrínyinét alakító báró Wesselényi Béláné

Gr. Bethlen Vilma, Gr. Bethlen Tima, Gr. László Nóra, Gr. Bethlen Marió, Gr. Bethlen Emma,
Gr. Wesselényi Béláné, Br. Szentkereszty Emma, Gr. Bethlen Zsófia.

5. Gróf Béldi Ákosné, az élőképek megszervezője, és két csoportkép a női résztvevőkkel

6. Szádeczky Lajos *Régi erdélyi lakodalom című* kiadványában az EMKE bál védnökei. Báró Wesselényi Béláné képe a Függelék 5. képén látható csoportképből származik.

